ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ CARL OTTO LENZ της 20ής Σεπτεμβρίου 1995 *

Περιεχόμενα

Α — Εισαγωγή ..... I - 4932

I — Το υπό κρίση ζήτημα ..... I - 4932

II — Η οργάνωση του ποδοσφαιρικού αθλήματος ..... I - 4932

III — Οι κανόνες μετεγγραφής ..... I - 4933

1. Βέλγιο ..... I - 4933

2. Οι κανόνες της UEFA ..... I - 4936

3. Οι κανόνες της FIFA ..... I - 4938

4. Κανόνες ισχύοντες σε άλλα κράτη μέλη ..... I - 4940

IV — Η ρήτρα ιθαγένειας ..... I - 4944

V — Πραγματικά της υποθέσεως της κύριας δίκης και διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ..... I - 4945

VI — Προδικαστικά ερωτήματα ..... I - 4948

VII — Η περαιτέρω διαδικασία και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου ..... I - 4948

Β — Η γνώμη μου επί της υποθέσεως ..... I - 4949

I — Προκαταρκτικές παρατηρήσεις ..... I - 4949

II — Παραδεκτό των προδικαστικών ερωτημάτων ..... I - 4951

1. Οι απόψεις όσων κατέθεσαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο ..... I - 4951

2. Το άρθρο 177 και η νομολογία του Δικαστηρίου περί του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων ..... I - 4953

3. Έλεγχος του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων του cour d'appel της Λιέγης ..... I - 4959

III — Η νομολογία του Δικαστηρίου στον αθλητικό τομέα ..... I - 4970

IV — Η ερμηνεία του άρθρου 48 ..... I - 4974

1. Εφαρμογή του άρθρου 48 ..... I - 4974

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γερμανική.

2. Το άρθρο 48 και η ρήτρα ιθαγένειας ..... I - 4976

α) Παραβίαση της απαγορεύσεως των διακρίσεων που επιβάλλει το άρθρο 48 ..... I - 4976

β) Πιθανή εξαίρεση ή δικαιολόγηση ..... I - 4977

3. Το άρθρο 48 και οι κανόνες περί μετεγγραφής ..... I - 4984

α) Εφαρμοστέοι κανόνες ..... I - 4984

β) Η κατά το άρθρο 48 απαγόρευση των διακρίσεων ..... I - 4985

γ) Ηαπαγόρευση των περιορισμών της ελεύθερης κυκλοφορίας κατά το άρθρο 48 ..... I - 4991

αα) Η σχετική με τα άρθρα 48 και 52 νομολογία ..... I - 4991

ββ) Συμπεράσματα από τη μέχρι σήμερα νομολογία ..... I - 5001

1) Το γράμμα του άρθρου ..... I - 5004

2) Συστηματική κατάταξη ..... I - 5004

3) Το άρθρο 48 ως θεμελιώδες δικαίωμα ..... I - 5007

δδ) Αντιρρήσεις που μπορούν να προβληθούν κατά της απόψεως αυτής ..... I - 5008

εε) Εφαρμογή επί των κανόνων μετεγγραφής ..... I - 5010

ζζ) Ενδεχόμενοι δικαιολογητικοί λόγοι ..... I - 5012

1) Γενικές παρατηρήσεις ..... I - 5012

2) Διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ οικονομικού και αθλητικού σκέλους ..... I - 5014

3) Αντάλλαγμα έναντι των δαπανών καταρτίσεως ..... I - 5021

4) Λοιπά επιχειρήματα ..... I - 5023

5) Συμπερασματικές διαπιστώσεις ..... I - 5025

V — Ερμηνεία των άρθρων 85 και 86 ..... I - 5026

1. Σχέση με το άρθρο 48 ..... I - 5026

2. Εφαρμογή του άρθρου 85 ..... I - 5026

α) Επιχειρήσεις και ενώσεις επιχειρήσεων ..... I - 5026

β) Συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων και αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων ..... I - 5028

γ) Παρακώλυση του μεταξύ κρατών μελών εμπορίου ..... I - 5028

δ) Περιορισμός του ανταγωνισμού ..... I - 5029

ε) Άρθρο 85, παράγραφος 3 ..... I - 5036

3. Ερμηνεία του άρθρου 86 ..... I - 5036

Γ — Πρόταση ..... I - 5039

A — Εισαγωγή

I — *Το υπό κρίση ζήτημα*

1. Η αίτηση του cour d'appel της Λιέγης για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως θέτει δύο ζητήματα αναφερόμενα στη συμφωνία ορισμένων διατάξεων που ρυθμίζουν το άθλημα του ποδοσφαίρου με το κοινοτικό δίκαιο. Πρόκειται, αφενός μεν, για τους κανόνες εκείνους που επιτρέπουν στους ποδοσφαιρικούς συλλόγους να ζητούν, σε περίπτωση μετεγγραφής σε άλλο σύλλογο ενός παίκτη συμβατικώς συνδεομένου μαζί τους, από τον άλλο αυτόν σύλλογο την καταβολή χρηματικού ποσού (της αποζημιώσεως μετεγγραφής). Αφετέρου δε, πρόκειται για εκείνες τις ρυθμίσεις που περιορίζουν την πρόσβαση αλλοδαπών ποδοσφαιριστών στους διάφορους αγώνες (η καλούμενη «ρήτρα ιθαγενείας»).

2. Θα αναφερθώ καταρχάς στα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης και στους κανόνες εκείνους των οποίων η συμφωνία με το κοινοτικό δίκαιο τίθεται υπό αμφισβήτηση. Δεδομένου ότι τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως που εκκρεμεί ενώπιον του cour d'appel της Λιέγης μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνον υπό το φως αυτών των κανόνων είναι σκόπιμο να επεξηγηθούν αρχικώς οι κανόνες αυτοί.

II — *Η οργάνωση του ποδοσφαιρικού αθλήματος*

3. Οι κανόνες που θα εξεταστούν κατωτέρω έχουν θεσπιστεί από ιδιωτικές ενώσεις. Όπως θα τονιστεί κατωτέρω, ο εθνικός νομοθέτης σε λίγα μόνο κράτη μέλη έχει προχωρήσει στη θέσπιση διατάξεων που αφορούν την παρούσα υπόθεση. Δεδομένου ότι οι θεσπιζόμενοι από τις ενώσεις κανόνες διαπλέκονται και παρουσιάζουν μια κατά το μάλλον ή ήττον συμφωνία μεταξύ τους, απαιτείται καταρχάς να υπομνησθεί η οργάνωση του ποδοσφαιρικού αθλήματος.

4. Το οργανωμένο ποδόσφαιρο ασκείται από συλλόγους, οι οποίοι συναποτελούν ομοσπονδίες. Κατά κανόνα, σε κάθε κράτος μέλος υπάρχει μία μόνο ομοσπονδία, η οποία αναλαμβάνει την οργάνωση του αθλήματος σε εθνικό επίπεδο. Η αντίστοιχη ομοσπονδία του Βελγίου είναι η ASBL Union royale belge des sociétés de football association (στο εξής: URBSFA). Εξαίρεση αποτελεί το Ηνωμένο Βασίλειο όπου, για ιστορικούς λόγους, υπάρχει χωριστή ομοσπονδία για την Αγγλία, την Ουαλία, τη Σκωτία και τη Βόρεια Ιρλανδία.

5. Σε παγκόσμιο επίπεδο οι ομοσπονδίες αυτές συναποτελούν τη Fédération internationale de football association (FIFA), η οποία έχει την έδρα της στη Ζυρίχη της Ελβετίας [1]. Στο πλαίσιο της FIFA υπάρχουν πολλές ομοσπονδίες, οι οποίες περιλαμβάνουν τις ομοσπονδίες μιας ορισμένης γεωγραφικής

1 — Άρθρο 1, παράγραφος 6, του καταστατικού της FIFA του 1992.

περιοχής. Μια τέτοια ομοσπονδία είναι η Union des associations européennes de football (UEFA), μέλη της οποίας είναι οι ευρωπαϊκές ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες. Μέλη της UEFA εκτός των δεκαοκτώ ομοσπονδιών των κρατών μελών της ΕΚ είναι και πολλές άλλες ομοσπονδίες ευρωπαϊκών κρατών. Το σύνολο των μελών της UEFA ανέρχεται σήμερα σε 50 ομοσπονδίες. Έργο της UEFA είναι, μεταξύ άλλων, η διοργάνωση του ευρωπαϊκού ποδοσφαιρικού πρωταθλήματος εθνικών ομάδων, του ευρωπαϊκού κυπέλλου πρωταθλητριών, του ευρωπαϊκού κυπέλλου κυπελλούχων καθώς και του κυπέλλου UEFA [2]. Η έδρα της UEFA είναι επίσης στην Ελβετία [3].

III — *Οι κανόνες μετεγγραφής*

1. *Βέλγιο*

6. Κατά το καταστατικό της URBSFA του 1982 διακρίνονται τρία είδη σχέσεων: η υπαγωγή του παίκτη σε ομοσπονδία (affiliation) [4], η τοποθέτηση του παίκτη σε σύλλογο (affectation) [5] και η αναγνώριση ικανότητας συμμετοχής (qualification). Στους αγώνες που οργανώνει η ομοσπονδία μπορούν να λάβουν μέρος εκείνοι μόνο οι παίκτες των οποίων η ικανότητα συμμετοχής έχει αναγνωριστεί. Προϋπόθεση για την αναγνώριση αυτή είναι να ανήκει ο παίκτης στη βελγική ομοσπονδία και σε ένα βελγικό σύλλογο. Ως μετεγγραφή ορίζεται εκείνη η διαδικασία κατά την οποία παίκτης που ανήκει στην ομοσπονδία τοποθετείται σε άλλο σύλλογο [6]. Κατά τον ορισμό αυτόν στην έννοια της μετεγγραφής εμπίπτουν μόνον οι περιπτώσεις αλλαγής συλλόγου εντός του Βελγίου, καθόσον σε περίπτωση αλλαγής συλλόγου προς το εξωτερικό ή από το εξωτερικό προς το Βέλγιο αλλάζει και η υπαγωγή του παίκτη στην ομοσπονδία. Σε περίπτωση προσωρινής μετεγγραφής, ο παίκτης εξακολουθεί να είναι τοποθετημένος στο σύλλογό του, αλλά του αναγνωρίζεται η ικανότητα να συμμετέχει σε αγώνες με τον νέο σύλλογο.

7. Κατά το καταστατικό της βελγικής ομοσπονδίας διακρίνονται τρία είδη μετεγγραφής, η «αναγκαστική» μετεγγραφή (transfert imposé), η «ελεύθερη» μετεγγραφή (transfert libre) και η διοικητική μετεγγραφή (transfert administratif) [7]. Σε περίπτωση μιας transfert imposé απαιτείται η συμφωνία του παίκτη και του νέου συλλόγου του, όχι όμως και η συμφωνία του προηγουμένου συλλόγου του. Η transfert libre απαιτεί συμφωνία μεταξύ του παίκτη και των δύο συλλόγων. Η περίπτωση της transfert administratif δεν αφορά την παρούσα υπόθεση [8].

8. Κατά το καταστατικό της URBSFA διακρίνεται αφενός η περίπτωση μετεγγραφής ερασιτέχνη παίκτη και αφετέρου η περί-

2 — Άρθρο 2, στοιχείο c, σε συνδυασμό με το άρθρο 13, του καταστατικού της UEFA (του 1990).

3 — Άρθρο 1, παράγραφος 4 του καταστατικού της UEFA.

4 — Άρθρο 42, στοιχείο a, παράγραφος 1, του καταστατικού URBSFA 1982. Σημειώνω σχετικώς ότι έχω στη διάθεσή μου μόνο το γαλλικό κείμενο του καταστατικού της URBSFA. Εξάλλου, υπάρχουν μόνο τμηματικές μεταφράσεις των κανονισμών FIFA και UEFA, που θα εξεταστούν κατωτέρω, εγκεκριμένες από τις ομοσπονδίες. Οσάκις θα λείπει εγκεκριμένη μετάφραση, θα παραθέτω το πρωτότυπο και θα προσθέτω ελεύθερη μετάφραση.

5 — Άρθρο 42, στοιχείο a, παράγραφος 1, του καταστατικού URBSFA 1982.

6 — Άρθρο 44, παράγραφος 1, του καταστατικού URBSFA 1982.

7 — Άρθρο 44, παράγραφος 2, του καταστατικού URBSFA 1982.

8 — Πρόκειται προφανώς για δυνατότητα παρεμβάσεως που παρέχεται υπό ειδικούς όρους (circonstances spéciales) στην ομοσπονδία, βλ. άρθρο 46 α, παράγραφος 1, του καταστατικού URBSFA 1982.

πτωση μετεγγραφής επαγγελματία ή μη ερασιτέχνη παίκτη [9]. Οι ρυθμίσεις περί μετεγγραφής ερασιτεχνών δεν χρειάζεται να παρατεθούν αναλυτικότερα. Ωστόσο, για την κατανόηση των όσων θα αναπτυχθούν κατωτέρω απαιτείται να σημειωθεί ότι ένας ερασιτέχνης παίκτης μπορεί να αλλάξει σύλλογο με τη διαδικασία της υποχρεωτικής μετεγγραφής, υπό τον όρο ότι ο νέος σύλλογος θα καταβάλει ως αποζημίωση μετεγγραφής ποσό 1 000 000 βελγικών φράγκων (BFR), κατά ανώτατο όριο [10].

9. Οι κανόνες περί μετεγγραφής επαγγελματιών και μη ερασιτεχνών παικτών προβλέπουν τα ακόλουθα: οι σύλλογοι συνάπτουν με τους παίκτες αυτούς συμβόλαια που προβλέπουν, μεταξύ άλλων, μισθό και κατώτατα πριμ. Οι όροι των συμβολαίων αυτών καθορίζονται με διαπραγματεύσεις. Ωστόσο, το καταστατικό της ομοσπονδίας προβλέπει ορισμένα ελάχιστα όρια, όπως π.χ. κατώτατο μηνιαίο μισθό 30 000 BFR για έναν επαγγελματία παίκτη [11]. Όλα τα συμβόλαια αυτά, των οποίων ο χρόνος ισχύος κυμαίνεται μεταξύ ενός και πέντε ετών, κατά ανώτατο όριο [12], πρέπει πάντοτε να λήγουν στις 30 Ιουνίου [13]. Προ της λήξεως του συμβολαίου — και, ειδικότερα, το αργότερο στις 26 Απριλίου του αντιστοίχου έτους — ο σύλλογος οφείλει να προτείνει νέο συμβόλαιο στον παίκτη. Άλλως, ο συγκεκριμένος παίκτης θεωρείται, από απόψεως κανόνων μετεγγραφής, από 1ης Μαΐου ως ερασιτέχνης [14].

Ο παίκτης είναι ελεύθερος να απορρίψει την πρόταση αυτή. Στην περίπτωση αυτή εγγράφεται σε πίνακα παικτών προς μετεγγραφή, ο οποίος διαβιβάζεται στην URBSFA το αργότερο μέχρι τις 30 Απριλίου [15]. Οι εγγεγραμμένοι στον πίνακα αυτόν παίκτες μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο, μεταξύ της 1ης και της 31ης Μαΐου, υποχρεωτικής μετεγγραφής. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί μετεγγραφή χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του προηγουμένου συλλόγου, εφόσον ο νέος σύλλογος καταβάλει στον προηγούμενο σύλλογο την προβλεπόμενη αποζημίωση μετεγγραφής. Το ύψος της αποζημιώσεως αυτής, η οποία στο καταστατικό της URBSFA 1982 χαρακτηρίζεται ως αποζημίωση καταρτίσεως (indemnité de formation) υπολογίζεται με πολλαπλασιασμό του ετησίου ακαθαρίστου εισοδήματος του παίκτη επί ένα συντελεστή εξαρτώμενο από την ηλικία του παίκτη και κυμαινόμενο μεταξύ 14 και 2 (για τους επαγγελματίες) ή 16 και 4 (για τους μη ερασιτέχνες) [16]. Για παράδειγμα, για παίκτη ηλικίας 25 και 26 ετών η αποζημίωση μετεγγραφής ανέρχεται στο δεκαπλάσιο του ακαθαρίστου εισοδήματός του.

Η περίοδος των ελευθέρων μετεγγραφών διαρκεί από 1ης έως 25ης Ιουνίου [17]. Στην περίπτωση αυτή η αποζημίωση μετεγγραφής αποτελεί αντικείμενο ελευθέρων διαπραγματεύσεων. Αλλαγή συλλόγου μπορεί να γίνει εφόσον ο προηγούμενος και ο νέος σύλλογος συμφωνήσουν ως προς το ύψος της αποζημιώσεως αυτής [18]. Σε περίπτωση μη καταβολής του ποσού ο σύλλογος αντιμετωπίζει κυρώσεις εκ μέρους της ομοσπονδίας [19].

9 — Ως προς τη διάκριση μεταξύ επαγγελματία και μη ερασιτέχνη παίκτη βλέπε άρθρα 39 και 40 του καταστατικού URBSFA 1982.

10 — Βλ. άρθρο 48 β, παράγραφοι 2 και 3, του καταστατικού URBSFA 1982.

11 — Άρθρο 40, παράγραφος 3, του καταστατικού URBSFA 1982.

12 — Άρθρο 39, παράγραφος 4, και άρθρο 40, παράγραφος 4, του καταστατικού URBSFA 1982.

13 — Άρθρο 36b, παράγραφος 4, του καταστατικού URBSFA 1982.

14 — Άρθρο 46, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, του καταστατικού URBSFA.

15 — Άρθρο 46, παράγραφος 2, του καταστατικού URBSFA 1982.

16 — Άρθρο 46, παράγραφος 3, του καταστατικού URBSFA 1982.

17 — Για τις ομάδες πρώτης κατηγορίας η περίοδος αυτή παρατείνεται μέχρι την 31η Δεκεμβρίου του αντιστοίχου έτους, βλ. άρθρο 46, παράγραφος 4, του καταστατικού URBSFA 1982.

18 — Βλ. άρθρο 45, παράγραφος 2, του καταστατικού URBSFA 1982.

19 — Βλ. π.χ. άρθρο 45, παράγραφος 6, σε συνδυασμό με το άρθρο 128, παράγραφος 3, του καταστατικού URBSFA 1982.

Σε περίπτωση που δεν πραγματοποιηθεί μετεγγραφή, ο σύλλογος στον οποίο ανήκει ο παίκτης οφείλει να προτείνει σ' αυτόν νέο συμβόλαιο μιας περιόδου με όρους ίδιους με εκείνους που του είχε προτείνει τον Απρίλιο. Αν ο παίκτης αρνηθεί, ο σύλλογος δικαιούται, πριν από την 1η Αυγούστου, να λάβει μέτρα για την αναστολή του παίκτη. Αν δεν το πράξει, ο παίκτης καθίσταται και πάλι, αυτομάτως, ερασιτέχνης [20]. Σε περίπτωση αναστολής και εάν στη μετέπειτα περίοδο δεν συναφθεί νέο συμβόλαιο ή δεν υπάρξει μετεγγραφή, ο παίκτης έχει τη δυνατότητα, μετά από δύο περιόδους, κατά τις οποίες δεν μπορεί να αγωνιστεί, να μετεγγραφεί ως ερασιτέχνης [21].

10. Από 1ης Ιανουαρίου 1993 η URBSFA εφαρμόζει νέο σύστημα μετεγγραφών. Δεδομένου ότι το σύστημα αυτό είναι σε μεγάλο βαθμό όμοιο με τις ρυθμίσεις που προαναφέρθηκαν, θα υπογραμμιστούν κατωτέρω ορισμένες μόνο διαφορές. Οι νέοι κανόνες υπογραμμίζουν τη συμβατική ελευθερία του παίκτη, τονίζοντας όμως παράλληλα ότι ο νέος σύλλογος πρέπει να καταβάλει στον προηγούμενο σύλλογο αποζημίωση μετεγγραφής:

«Sans préjudice de la liberté contractuelle du joueur, le club acquéreur est tenu de verser une indemnité au dernier club d'affectation (Art. IV/61.4)» [22].

Στη διάταξη αυτή η αποζημίωση μετεγγραφής ορίζεται ως ποσό καταβαλλόμενο έναντι του κόστους καταρτίσεως και προωθήσεως του παίκτη καθώς και ως αντάλλαγμα για την τεχνογνωσία και την αντικατάσταση του παίκτη (une indemnité compensant la formation, la promotion, le savoir-faire et le remplacement).

Όπως και κατά την προγενέστερη ρύθμιση, η αποζημίωση μετεγγραφής, σε περίπτωση υποχρεωτικής μετεγγραφής, υπολογίζεται με πολλαπλασιασμό του ακαθαρίστου εισοδήματος του παίκτη επί συντελεστή καθοριζόμενο βάσει της ηλικίας του [23]. Ωστόσο, οι συντελεστές δεν μεταβλήθηκαν αισθητά. Για παράδειγμα, η αποζημίωση μετεγγραφής επαγγελματία παίκτη ηλικίας 25 με 27 ετών, συλλόγου πρώτης κατηγορίας, ανέρχεται, βάσει των νέων κανόνων, στο οκταπλάσιο του ακαθαρίστου εισοδήματός του.

11. Το καταστατικό URBSFA 1993 περιλαμβάνει επίσης διατάξεις για την περίπτωση που παίκτης, ο οποίος ανήκε σε αλλοδαπή ομοσπονδία, μετεγγράφεται σε βελγική ομάδα. Στην περίπτωση αυτή γίνεται παραπομπή στους αντίστοιχους κανόνες της FIFA [24]. Ο συγκεκριμένος παίκτης αναγνωρίζεται ως ικανός να μετάσχει σε βελγική ομάδα μόνον εφόσον έχει περιέλθει στην URBSFA έγγραφο διεθνούς μετεγγραφής εκδοθέν από την ομοσπονδία από την οποία αποχωρεί ο παίκτης. Η ομοσπονδία μπορεί να υποχρεωθεί από την FIFA, η οποία μπορεί επίσης να εκδώσει αντίστοιχο έγγραφο, να εκδώσει αυτό το έγγραφο. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις μπορεί και η ίδια η URBSFA να εκδώσει ένα τέτοιο προσωρινό έγγραφο [25].

20 — Άρθρο 46, παράγραφος 5, στοιχείο a, του καταστατικού URBSFA 1982.

21 — Άρθρο 46, παράγραφος 5, στοιχείο b, του καταστατικού URBSFA 1982.

22 — Άρθρο IV/85.321 του καταστατικού URBSFA 1993.

23 — Άρθρο IV/85.322 του καταστατικού URBSFA 1993.

24 — Άρθρο IV/70.121 του καταστατικού URBSFA 1993.

25 — Άρθρο IV/70.122 και 123 του καταστατικού URBSFA 1993.

2. *Οι κανόνες της UEFA*

12. Οι σχετικοί με τις μετεγγραφές κανόνες της UEFA, που ίσχυαν κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως που εκκρεμεί ενώπιον του cour d'appel της Λιέγης, περιλαμβάνονται σε έγγραφο που φέρει τον τίτλο «αρχές διέπουσες τη συνεργασία μεταξύ των ομοσπονδιών μελών της UEFA και των συλλόγων αυτών» (στο εξής: κανονισμός μετεγγραφών UEFA 1990), το οποίο εγκρίθηκε από την εκτελεστική επιτροπή της UEFA, της 24ης Μαΐου 1990 και τέθηκε σε ισχύ από 1ης Ιουλίου 1990, σύμφωνα με την τελική διάταξή του.

13. Σύμφωνα με τις εν λόγω ρυθμίσεις, ο παίκτης, μετά τη λήξη του συμβολαίου του, είναι ελεύθερος να υπογράψει συμβόλαιο με νέο σύλλογο της επιλογής του [26]. Ο νέος σύλλογος οφείλει να ενημερώσει αμέσως τον προηγούμενο σύλλογο, πριν από τη σύναψη του συμβολαίου. Ο προηγούμενος σύλλογος οφείλει να ενημερώσει αμέσως την ομοσπονδία στην οποία ανήκει. Η ομοσπονδία αυτή οφείλει να εκδώσει χωρίς καθυστέρηση το διεθνές έγγραφο αποδέσμευσης [27].

14. Ο προηγούμενος σύλλογος δικαιούται αποζημίωση προωθήσεως ή καταρτίσεως (indemnité de promotion ou de formation). Αποζημίωση καταρτίσεως καταβάλλεται όταν πρόκειται για την πρώτη μετεγγραφή. Για όλες τις μετέπειτα μετεγγραφές καταβάλλεται αποζημίωση προωθήσεως ως αντάλλαγμα για την πρόοδο του παίκτη, στην οποία συνέβαλε ο σύλλογος [28]. Σε περίπτωση ασυμφωνίας μεταξύ των συλλόγων, το ποσό της αποζημιώσεως το καθορίζει επιτροπή πραγματογνωμόνων που ορίζει η UEFA [29]. Προς τούτο, πολλαπλασιάζεται το ακαθάριστο εισόδημα που πραγματοποίησε ο παίκτης κατά την προηγούμενη περίοδο, περιλαμβανομένων των λοιπών παροχών επί συντελεστή κυμαινόμενο μεταξύ 12 και 1 και εξαρτώμενο από την ηλικία του παίκτη. Για παράδειγμα, στην περίπτωση μετεγγραφής παίκτη ηλικίας μεταξύ 25 και 26 ετών, καταβάλλεται ως αποζημίωση το οκταπλάσιο αυτού του ποσού. Πάντως, η αποζημίωση μετεγγραφής δεν μπορεί να υπερβαίνει το ποσό των 5 000 000 ελβετικών φράγκων (SFR) [30].

15. Στο άρθρο 16 των διατάξεων αυτών διατυπώνεται ο ακόλουθος κανόνας:

«Οι οικονομικές σχέσεις μεταξύ των δύο συλλόγων αναφορικά με την αποζημίωση προαγωγής και/ή καταρτίσεως δεν επηρεάζουν την αθλητική δραστηριότητα του παίκτη. Ο παίκτης θα μπορεί να αγωνίζεται ελεύθερα με τον σύλλογο με τον οποίο συνήψε το νέο συμβόλαιο.»

16. Στην τελική διάταξη του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1990 τονίζεται ότι είναι ευκταίο οι αρχές που διέπουν τις μετεγγρα-

26 — Άρθρο 12 του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1990.

27 — Άρθρο 13 του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1990.

28 — Άρθρο 1, στοιχείο e, του παραρτήματος του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1990.

29 — Άρθρο 14 του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1990.

30 — Άρθρο 3 του παραρτήματος του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1990.

φές στον τομέα του ποδοσφαίρου υψηλής κατηγορίας να προσαρμοστούν το συντομότερο δυνατόν στις ρυθμίσεις του εν λόγω κανονισμού.

17. Οι αρχές που διατυπώνονται στον κανονισμό μετεγγραφών UEFA 1990 και εφαρμόζονται επί όλων των μελών της είχαν ήδη διατυπωθεί, όσον αφορά τον χώρο της Κοινότητας, σε έγγραφο που είχε εκδώσει η εκτελεστική επιτροπή της UEFA, στις 2 Μαΐου 1988, με τον τίτλο «Principes de collaboration entre les clubs de différentes Associations nationales des États-membres de la CEE» (αρχές διέπουσες τη συνεργασία μεταξύ των διαφόρων εθνικών ομοσπονδιών των κρατών μελών της ΕΟΚ).

18. Στις 5 Δεκεμβρίου 1991 η UEFA εξέδωσε ένα νέο κείμενο περί «αρχών διεπουσών τη συνεργασία μεταξύ των ομοσπονδιών μελών της UEFA και των συλλόγων τους», το οποίο τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιουλίου 1992 (στο εξής: κανονισμός μετεγγραφών UEFA 1992). Οι διατάξεις του κανονισμού αυτού περί μετεγγραφών αντιστοιχούν σε μεγάλο βαθμό προς εκείνες του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1990. Ορισμένες διαφορές υπάρχουν ως προς τον υπολογισμό της αποζημιώσεως μετεγγραφής. Ειδικότερα, ο κανονισμός αυτός δεν προβλέπει πλέον ανώτατο ποσό αποζημιώσεως για την περίπτωση μετεγγραφής επαγγελματία παίκτη [31].

19. Ο κανονισμός αυτός αντικαταστάθηκε με τον εκδοθέντα στις 16 Ιουνίου 1993 «κανονισμό της UEFA για τον καθορισμό αποζημιώσεως μετεγγραφής» (στο εξής: κανονισμός μετεγγραφών UEFA 1993), ο οποίος τέθηκε σε ισχύ από 1ης Αυγούστου 1993. Ο κανονισμός αυτός στηρίζεται στο άρθρο 16, παράγραφος 2, του κανονισμού της FIFA περί της καταστάσεως και της μετεγγραφής ποδοσφαιριστών, για τον οποίο θα γίνει περαιτέρω λόγος, ορίζει δε ότι οι «διεθνείς μετεγγραφές ποδοσφαιριστών» ρυθμίζονται με αυτόν τον κανονισμό της FIFA. Οι διατάξεις του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1993 ρυθμίζουν «αποκλειστικώς τη διαδικασία και τον τρόπο υπολογισμού» της «αποζημιώσεως καταρτίσεως και/ή προωθήσεως, κατά το άρθρο 14 των κανονισμών της FIFA», και μάλιστα μόνο για την περίπτωση που οι σύλλογοι δεν μπορούν να συμφωνήσουν ως προς το ύψος αυτής της αποζημιώσεως μετεγγραφής [32].

Ο κανονισμός μετεγγραφών UEFA 1993 επιβεβαιώνει ότι οι παίκτες μπορούν, μετά τη λήξη του συμβολαίου τους, να συνάψουν ελεύθερα συμβόλαιο με σύλλογο της επιλογής τους και ότι τα ζητήματα που αφορούν την καταβολή της αποζημιώσεως μετεγγραφής δεν πρέπει να επηρεάζουν την αθλητική δραστηριότητα του παίκτη. Ο παίκτης «είναι ελεύθερος να αγωνίζεται με τον σύλλογο με τον οποίον έχει υπογράψει το νέο συμβόλαιο» [33].

Όπως και οι προηγούμενοι κανονισμοί, ο κανονισμός μετεγγραφών UEFA 1993 προβλέπει ότι, σε περίπτωση αμφισβητήσεως, το ύψος της αποζημιώσεως μετεγγραφής καθορίζεται από επιτροπή, η οποία πολλαπλα-

31 — Βλ. άρθρο 3 του παραρτήματος του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1992. Πάντως, προβλέπεται (στο άρθρο 5 του παραρτήματος) ανώτατο ποσό 600 000 SFR για αποζημίωση καταρτίσεως, μόνο όμως για ερασιτέχνες παίκτες.

32 — Άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 2, του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1993.

33 — Άρθρο 2 του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1993.

σιάζει προς τούτο το ακαθάριστο εισόδημα του παίκτη με κυμαινόμενο μεταξύ του 12 και του 0 συντελεστή, καθοριζόμενο ανάλογα με την ηλικία του παίκτη [34]. Προφανώς, η βάση υπολογισμού καθορίζεται αυστηρότερα σε σχέση με τους προγενέστερους κανονισμούς [35].

3. *Οι κανόνες της FIFA*

20. Οι ισχύουσες το 1990 διατάξεις της FIFA περί μετεγγραφών περιείχοντο σε κανονισμό ο οποίος ψηφίστηκε στις 14 και 15 Νοεμβρίου 1953 και τροποποιήθηκε για τελευταία φορά στις 29 Μαΐου 1986 (στο εξής: κανονισμός FIFA 1986).

21. Ο κανονισμός αυτός προβλέπει ότι η κάθε εθνική ομοσπονδία μπορεί να αποφασίζει περί της καταστάσεως και της αναγνωρίσεως ικανότητας συμμετοχής των παικτών της και ότι οι αποφάσεις αυτές αναγνωρίζονται από τις υπόλοιπες ομοσπονδίες και από την FIFA [36].

Κατά το άρθρο 14, παράγραφος 1, του εν λόγω κανονισμού, οι επαγγελματίες παίκτες δεν μπορούν να αποχωρούν από την ομοσπονδία της χώρας τους εφόσον εξακολουθούν να συνδέονται, κατά το συμβόλαιό τους και κατά τους κανονισμούς, με την ομάδα τους ή την ομοσπονδία της χώρας τους, ανεξάρτητα από το πόσο στενοί είναι οι δεσμοί αυτοί. Συνεπώς, προϋπόθεση για την μετεγγραφή είναι να χορηγήσει η προηγούμενη εθνική ομοσπονδία έγγραφο αποδεσμεύσεως. Με το έγγραφο αυτό η προηγούμενη εθνική ομοσπονδία πιστοποιεί ότι έχουν ρυθμιστεί όλες οι υποχρεώσεις οικονομικής φύσεως, περιλαμβανομένης και της ενδεχόμενης αποζημιώσεως μετεγγραφής [37]. Καμία εθνική ομοσπονδία δεν μπορεί να προχωρήσει την αναγνώριση ικανότητας συμμετοχής του παίκτη, χωρίς να έχει λάβει το έγγραφο αυτό [38].

22. Εν τω μεταξύ και η FIFA τροποποίησε τον κανονισμό της περί μετεγγραφών. Ο νέος κανονισμός εγκρίθηκε από τη FIFA τον Απρίλιο του 1991 και αναθεωρήθηκε τον Δεκέμβριο του 1991 και τον Δεκέμβριο του 1993. Κατωτέρω λαμβάνεται υπόψη μόνον ο νέος κανονισμός που ισχύει από 1ης Ιανουαρίου 1994 (στο εξής: κανονισμός FIFA 1994).

23. Ο κανονισμός FIFA 1994 ρυθμίζει την κατάσταση και την αναγνώριση ικανότητας συμμετοχής ποδοσφαιριστών οι οποίοι αλλάζουν εθνική ομοσπονδία λόγω μετεγγραφής [39]. Στους παίκτες αυτούς μπορεί να αναγνωριστεί ικανότητα συμμετοχής σε σύλλογο άλλης ομοσπονδίας, μόνον εφόσον η ομοσπονδία έχει λάβει «έγγραφο διεθνούς αποδεσμεύσεως που έχει εκδοθεί από την ομοσπονδία από την οποία αποχωρεί ο παίκτης» [40]. Μόνο η νέα ομοσπονδία έχει το

34 — Ο συντελεστής 0 εφαρμόζεται επί παικτών που είναι τουλάχιστον 39 ετών. Οι παίκτες αυτοί μπορούν να μετεγγράφονται χωρίς να καταβάλλεται αποζημίωση μετεγγραφής.

35 — Βλ. άρθρο 8, παράγραφος 2, του κανονισμού μετεγγραφών UEFA 1993 περί υπολογισμού του λαμβανομένου υπόψη ακαθαρίστου εισοδήματος.

36 — Άρθρο 1 του κανονισμού FIFA 1986.

37 — Άρθρο 12, παράγραφος 5, του κανονισμού FIFA 1986: «Με την έκδοση του πιστοποιητικού μετεγγραφής ο προηγούμενος σύλλογος αναγνωρίζει ότι τακτοποιήθηκαν όλες οι οικονομικές υποχρεώσεις περιλαμβανομένης της ενδεχόμενης καταβολής αποζημιώσεως μετεγγραφής.»

38 — Άρθρο 12, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, του κανονισμού FIFA 1986.

39 — Παράγραφος 1 του προοιμίου του κανονισμού FIFA 1994.

40 — Άρθρο 7, παράγραφος 1, του κανονισμού FIFA 1994.

δικαίωμα να ζητήσει την έκδοση του εγγράφου αποδεσμεύσεως [41]. Μη έκδοση αυτού του εγγράφου αποδεσμεύσεως επιτρέπεται μόνο στην περίπτωση κατά την οποία ο συγκεκριμένος παίκτης «δεν έχει εκπληρώσει πλήρως τις συμβατικές του υποχρεώσεις .έναντι του προηγουμένου συλλόγου», ή στην περίπτωση κατά την οποία μεταξύ του παλαιού και του νέου συλλόγου «υφίστανται διαφορές σχετικές με τη μετεγγραφή, οι οποίες δεν είναι οικονομικής φύσεως» [42]. Η FIFA έχει τη δυνατότητα να διατάξει την έκδοση ενός τέτοιου εγγράφου αποδεσμεύσεως από μια ομοσπονδία ή να λάβει απόφαση η οποία υποκαθιστά το έγγραφο αυτό. Σε περίπτωση κατά την οποία η προηγούμενη ομοσπονδία δεν εκδώσει εντός προθεσμίας 60 ημερών από της υποβολής της αιτήσεως της νέας ομοσπονδίας το έγγραφο αποδεσμεύσεως, η νέα ομοσπονδία δύναται να εκδώσει προσωρινό έγγραφο αποδεσμεύσεως [43].

24. Κατά το άρθρο 14, παράγραφος 1, του κανονισμού FIFA 1994, σε περίπτωση μετεγγραφής μη ερασιτέχνη παίκτη, ο προηγούμενος σύλλογος δικαιούται «αποζημιώσεως καταρτίσεως και/ή προωθήσεως». Σε περίπτωση που ερασιτέχνης παίκτης υπογράψει συμβόλαιο με νέο σύλλογο, βάσει του οποίου δεν υπάγεται πλέον στην κατάσταση του ερασιτέχνη παίκτη, ο προηγούμενος σύλλογος δικαιούται «αποζημιώσεως καταρτίσεως» [44]. Αν οι δύο σύλλογοι δεν συμφωνούν ως προς το ύψος της αποζημιώσεως μετεγγραφής, η διαφορά διαβιβάζεται στη FIFA προκειμένου να λάβει αυτή απόφαση [45]. Πάντως, ο κανονισμός επιτρέπει στις εντός του πλαισίου της FIFA συνομοσπονδίες [46], να εκδίδουν κανονισμούς για τη διευθέτηση τέτοιων διαφορών. Σε μια τέτοια περίπτωση η συνομοσπονδία είναι αποκλειστικώς αρμόδια να αποφασίζει επί διαφορών μεταξύ συλλόγων οι οποίοι έχουν την έδρα τους εντός του γεωγραφικού τομέα της συνομοσπονδίας [47]. Όπως προαναφέρθηκε, η UEFA έκανε ήδη χρήση αυτής της δυνατότητας [48].

25. Στο άρθρο 20, παράγραφος 1, του κανονισμού FIFA 1994 ορίζεται ότι διαφορές ως προς το ύψος της αποζημιώσεως μετεγγραφής δεν πρέπει να επηρεάζουν την αθλητική ή επαγγελματική δραστηριότητα του παίκτη. Περαιτέρω ορίζεται ότι:

«Ομοίως δεν πρέπει για παρόμοιους λόγους να μην εκδίδεται το διεθνές έγγραφο αποδεσμεύσεως. Οι παίκτες δύνανται να αγωνίζονται με τον νέο σύλλογό τους από της αφίξεως του εγγράφου αποδεσμεύσεως.»

26. Κατά την παράγραφο 2 του προοιμίου του κανονισμού FIFA 1994, η τήρηση των «αρχών που διατυπώνονται στα κεφάλαια I, II, III, VII, VIII και X» πρέπει να εξασφαλιστεί υποχρεωτικώς σε εθνικό επίπεδο. Δεν

41 — Άρθρο 8, παράγραφος 1, του κανονισμού FIFA 1994.

42 — Άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού FIFA 1994.

43 — Άρθρο 7, παράγραφοι 2, 3 και 4, του κανονισμού FIFA 1994.

44 — Άρθρο 14, παράγραφος 2, του κανονισμού FIFA 1994.

45 — Άρθρο 16, παράγραφος 1, του κανονισμού FIFA 1994.

46 — Πρόκειται για τις ήδη αναφερθείσες ενώσεις στο πλαίσιο της UEFA (βλ. ανωτέρω σημείο 5).

47 — Άρθρο 16, παράγραφοι 2 έως 4, του κανονισμού FIFA 1994.

48 — Βλ. ανωτέρω σημείο 19.

γίνεται μνεία για το κεφάλαιο V, το οποίο φέρει τον τίτλο «μετεγγραφές παικτών μεταξύ δύο ομοσπονδιών» και περιλαμβάνει τα άρθρα 12 έως 20. Κατά την παράγραφο 3 του προοιμίου, οι εθνικές ομοσπονδίες υποχρεούνται να ρυθμίσουν τις εντός της ομοσπονδίας μετεγγραφές με την έκδοση σχετικού κανονισμού. Ο κανονισμός αυτός πρέπει να περιλαμβάνει «τις υποχρεωτικές διατάξεις που μνημονεύονται στην παράγραφο 2, τις αρχές που διατυπώνονται στα ακόλουθα άρθρα, καθώς και διατάξεις περί διευθετήσεως των διαφορών των σχετικών με μετεγγραφές εντός των ομοσπονδιών».

28. Στην *Αυστρία* οι αντίστοιχοι κανόνες περιλαμβάνονται στον «κανονισμό περί συλλόγων και παικτών που ανήκουν στην ÖFB (Αυστριακή Ποδοσφαρική Ομοσπονδία)», που ισχύει από 1ης Ιουλίου 1994. Κατά το άρθρο 25, παράγραφος 3, του εν λόγω κανονισμού, σε περίπτωση μετεγγραφής, ο προηγούμενος σύλλογος δικαιούται να ζητήσει αποζημίωση μετεγγραφής. Κατά το άρθρο 30, παράγραφος 1, του κανονισμού, η αποζημίωση αυτή «συνιστά οικονομικό αντάλλαγμα για την αποδυνάμωση της ανταγωνιστικής ικανότητας του συλλόγου, λόγω της αποχωρήσεως του παίκτη. Πέραν τούτου, η αποζημίωση μετεγγραφής συνιστά αντάλλαγμα για τα έξοδα καταρτίσεως του παίκτη».

4. *Κανόνες ισχύοντες σε άλλα κράτη μέλη*

Κατά το άρθρο 30, παράγραφος 4, του κανονισμού, διαφορές μεταξύ συλλόγων ως προς το ύψος αυτής της αποζημιώσεως «δεν επηρεάζουν την ικανότητα συμμετοχής του παίκτη. Με την εγγραφή του στον νέο σύλλογο ο παίκτης αποκτά ικανότητα συμμετοχής, κατά τις σχετικές διατάξεις».

27. Προς ολοκλήρωση της εικόνας επιβάλλεται μια σύντομη εξέταση των κανονισμών περί μετεγγραφών που ισχύουν στα άλλα κράτη μέλη της Κοινότητας. Η UEFA ανταποκρινόμενη σε γραπτό ερώτημα του Δικαστηρίου κατέθεσε υπόμνημα με τους ισχύοντες, κατά πληροφορίες της, κανόνες στα διάφορα κράτη μέλη και είχε την ευχαρίστηση να συντάξει μια συνοπτική παρουσίασή τους. Ανάλυση όλων αυτών των ρυθμίσεων δεν θα ήταν ούτε δυνατή ούτε εύλογη. Θα περιοριστώ, συνεπώς, στις ρυθμίσεις που ισχύουν σε ορισμένα κράτη μέλη και, μάλιστα, για εκείνα τα ζητήματα που θεωρώ σημαντικά. Πρέπει να τονιστεί ότι η παρουσίαση που ακολουθεί στηρίζεται αποκλειστικά σε έγγραφα που κατέθεσε η UEFA και τα οποία είναι συντεταγμένα στις αντίστοιχες γλώσσες. Είναι, επομένως, δυνατόν να έχουν παρεισφρήσει στην παρουσίαση αυτή ορισμένες δευτερεύουσας σημασίας ανακρίβειες.

Ως προς τις μετεγγραφές προς το εξωτερικό ή από το εξωτερικό, ισχύουν, κατά το άρθρο 32, παράγραφος 5, του κανονισμού, «οι αντίστοιχοι κανονισμοί της FIFA και της UEFA».

29. Στη *Γερμανία* οι διατάξεις περί μετεγγραφής περιλαμβάνονται κυρίως στο καταστατικό αδειούχων παικτών της Deutschen Fußballbund (γερμανικής ποδοσφαιρικής

ομοσπονδίας, στο εξής: DFB). Πρέπει επίσης να τηρείται ο κανονισμός αγώνων της DFB. Κατά το άρθρο 29, σημείο 1, του καταστατικού αδειούχων παικτών, σύλλογος ο οποίος υπογράφει συμβόλαιο με παίκτη άλλου συλλόγου οφείλει να καταβάλει αποζημίωση μετεγγραφής στον προηγούμενο σύλλογο. Το κύρος της συμβάσεως εργασίας «δεν πρέπει να εξαρτάται από ένα ορισμένο ύψος και/ή από συμφωνία περί της αποζημιώσεως μετεγγραφής». Ενδιαφέρουσες είναι οι διατάξεις περί μετεγγραφής ερασιτεχνών σε επαγγελματικές ομάδες. Στην περίοδο 1994/95 ομάδα ανήκουσα στην πρώτη εθνική κατηγορία (Bundesliga), η οποία προσελάμβανε ως αδειούχο παίκτη βάσει συμβολαίου ερασιτέχνη παίκτη άλλου συλλόγου, όφειλε να καταβάλει αποζημίωση μετεγγραφής ύψους 100 000 γερμανικών μάρκων (DM). Σύλλογος της δεύτερης εθνικής κατηγορίας όφειλε, κατά την ίδια περίοδο, να καταβάλει για έναν τέτοιο παίκτη 45 000 DM. Αυτή η αποζημίωση μετεγγραφής έπρεπε να κατανεμηθεί στους συλλόγους για τους οποίους ο παίκτης είχε αναγνωρισμένη ικανότητα συμμετοχής κατά τα τελευταία επτά έτη προ της μετεγγραφής [49].

Σε περίπτωση μετεγγραφής προς το εξωτερικό, ο προηγούμενος σύλλογος δικαιούται «αποζημιώσεως καταρτίσεως και προωθήσεως» [50]. Όσον αφορά τη μετεγγραφή σε άλλες ομοσπονδίες εντός της Κοινότητας «ισχύει ο κανονισμός της UEFA περί καταβολής αποζημιώσεως καταρτίσεως και προωθήσεως», με τις εκάστοτε τροποποιήσεις [51].

30. Αναφορικά με τη *Δανία*, η UEFA κατέθεσε σχέδιο συμβολαίου της Δανικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας, χρησιμοποιούμενο στα συμβόλαια που υπογράφονται με ποδοσφαιριστές. Στο τρίτο μέρος του συμβολαίου περιέχονται οι κανόνες για τη μετεγγραφή συμβασιούχων παικτών. Όπως συνάγεται, αποζημίωση μετεγγραφής καταβάλλεται μόνον όταν ένας συμβασιούχος παίκτης μετεγγράφεται σε ομάδα της πρώτης δανικής κατηγορίας ή στο εξωτερικό [52]. Σε περίπτωση μετεγγραφής σε ομάδα της πρώτης δανικής κατηγορίας η αποζημίωση μετεγγραφής υπολογίζεται βάσει του ακαθαρίστου εισοδήματος του παίκτη, το οποίο πολλαπλασιάζεται επί συντελεστή κυμαινόμενο από 0 έως 3 και εξαρτώμενο από την ηλικία του παίκτη και το εισόδημά του. Για παράδειγμα, για παίκτη ηλικίας μεταξύ 25 και 27 ετών ο συντελεστής είναι 0,80 για τις πρώτες 100 000 δανικές κορώνες (DKR) του ακαθαρίστου εισοδήματός του, 1,60 για το ακαθάριστο εισόδημα μεταξύ 100 000 και 200 000 κορωνών και 2,40 για το εισόδημα πέραν του ορίου αυτού [53]. Αντιθέτως, σε περίπτωση μετεγγραφής προς το εξωτερικό, η αποζημίωση υπολογίζεται πολλαπλασιαζομένου του ακαθαρίστου εισοδήματος του παίκτη επί ενιαίο συντελεστή κυμαινόμενο μεταξύ 12 και 1. Στην περίπτωση ενός παίκτη ηλικίας μεταξύ 25 και 27 ετών ο συντελεστής αυτός είναι 8 [54].

Ωστόσο, κατά την προφορική διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου ο εκπρόσωπος της Δανίας τόνισε ότι καταρτίζεται νόμος που προβλέπει κατάργηση της αποζημιώσεως μετεγγραφής.

31. Στην *Ισπανία* το Real Decreto (βασιλικό διάταγμα) 1006/1985, της 26ης Ιουνίου 1985,

49 — Βλ. άρθρο 32, σημείο 1, του καταστατικού αδειούχων παικτών.

50 — Βλ. άρθρο 9, σημείο 1, του κανονισμού αγώνων.

51 — Βλ. αριθ. 28, σημείο 3, του καταστατικού αδειούχων παικτών.

52 — Βλ. άρθρα 2 και 7 του μέρους 3 του προτύπου συμβολαίου.

53 — Άρθρο 4 του μέρους 3 του προτύπου συμβολαίου.

54 — Άρθρο 7 του μέρους 3 του προτύπου συμβολαίου.

ορίζει ότι σε περίπτωση μετεγγραφής μπορεί να ζητηθεί αποζημίωση μετεγγραφής (una compensación por preparación o formación), κατά τα οριζόμενα σε σχετική συλλογική σύμβαση [55]. Η UEFA κατέθεσε μια τέτοια συλλογική σύμβαση, η οποία, κατά το άρθρο 4 αυτής, ίσχυσε για την περίοδο από 1ης Ιουνίου 1992 έως 30ής Μαΐου 1995. Κατά το άρθρο 18 της συλλογικής αυτής συμβάσεως σε περίπτωση μετεγγραφής καταβάλλεται αποζημίωση, εφόσον ο συγκεκριμένος παίκτης και η καθορισθείσα τιμή περιληφθούν σε κατάλογο μετεγγραφής. Επαγγελματίες παίκτες ηλικίας 25 και άνω ετών δεν μπορούν να περιληφθούν στον κατάλογο αυτόν. Αυτοί οι παίκτες μπορούν, επομένως, να μετεγγράφονται στην *Ισπανία* [56], χωρίς να καταβάλλεται αποζημίωση μετεγγραφής.

Κατά το άρθρο 21 της συλλογικής αυτής συμβάσεως, σε περίπτωση μετεγγραφής ο παίκτης δικαιούται το 15 % της αποζημιώσεως μετεγγραφής.

32. Στη *Γαλλία* οι σχετικοί κανόνες περιλαμβάνονται στη Charte du Football Professionnel. Το κεφάλαιο 4 του τίτλου III του κανονιστικού αυτού κειμένου περιλαμβάνει διατάξεις σχετικές με την κατάσταση του επαγγελματία παίκτη.

Στο άρθρο 15, παράγραφοι 1 και 2, του εν λόγω κεφαλαίου ορίζεται ότι:

«1. Σε περίπτωση μετεγγραφής παίκτη από σύλλογο με τον οποίο έχει υπογράψει το πρώτο του επαγγελματικό συμβόλαιο σε άλλο σύλλογο, ο πρώτος σύλλογος (σύλλογος καταρτίσεως) δικαιούται αποζημιώσεως καταρτίσεως.

2. Ο πρώτος σύλλογος δικαιούται αποζημιώσεως καταρτίσεως εφόσον

— η ομάδα αυτή παρέσχε κατάρτιση στον παίκτη ως stagiaire (δόκιμο) διάρκειας τουλάχιστον μιας περιόδου,

— η κατάρτιση αυτή παρασχέθηκε σε αναγνωρισμένο κέντρο καταρτίσεως ποδοσφαιριστών.» [57]

Το ύψος αυτής της αποζημιώσεως καταρτίσεως αντιστοιχεί στο ύψος της βασικής αποζημιώσεως, ή σε μέρος αυτής, αναλόγως της διάρκειας της καταρτίσεως. Η βασική

55 — Άρθρο 14, παράγραφος 1, του διατάγματος.

56 — Σε περίπτωση μετεγγραφής προς το εξωτερικό εφαρμόζεται το άρθρο 14, παράγραφος 2, του προαναφερθέντος διατάγματος. Κατά τη διάταξη αυτή εφαρμόζονται σε μια τέτοια περίπτωση, εφόσον οι ισχύοντες στο άλλο κράτος κανόνες διαφέρουν από τα ισχύοντα στην Ισπανία «κριτήρια αμοιβαιότητας».

57 — Προς πληρέστερη κατανόηση πρέπει να σημειωθεί ότι κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, του εν λόγω κεφαλαίου το πρώτο επαγγελματικό συμβόλαιο έχει διάρκεια τεσσάρων ετών.

αποζημίωση αντιστοιχεί, καταρχήν, στις ακαθάριστες αποδοχές του παίκτη κατά τα προηγούμενα δύο έτη. Σε περίπτωση που ο χρόνος καταρτίσεως υπερβεί τις τρεις περιόδους, καταβάλλεται ολόκληρη η βασική αποζημίωση· αν η διάρκεια της καταρτίσεως περιορίστηκε σε μία μόνο περίοδο, η αποζημίωση μετεγγραφής περιορίζεται στο 10 % αυτού του ποσού [58].

Συνεπώς, αποζημίωση μετεγγραφής καταβάλλεται μόνο κατά την *πρώτη* μετεγγραφή και μάλιστα μόνον εφόσον συντρέχουν οι προαναφερθείσες προϋποθέσεις. Πλην της περιπτώσεως αυτής για τις εντός Γαλλίας μετεγγραφές δεν καταβάλλεται αποζημίωση.

33. Σε περίπτωση μετεγγραφής προς το εξωτερικό, το άρθρο 18 του εν λόγω κεφαλαίου προβλέπει ότι η οφειλόμενη κατά το άρθρο 15 αποζημίωση μετεγγραφής διπλασιάζεται.

34. Στην *Ελλάδα*, κατά τα στοιχεία της UEFA, οι ποδοσφαιριστές είναι ελεύθεροι, κατά το άρθρο 29, παράγραφος 1, του νόμου αριθ. 1958, της 5ης Αυγούστου 1991, μετά τη λήξη του συμβολαίου τους, να υπογράψουν συμβόλαιο με νέο σύλλογο, χωρίς να οφείλεται αποζημίωση μετεγγραφής. Ωστόσο, κατά το άρθρο 29, παράγραφος 3, του εν λόγω νόμου στο συμβόλαιο μεταξύ του συλλόγου και του ποδοσφαιριστή μπορεί να προβλέπεται ότι αυτός δεν μπορεί να αποχωρήσει από τον σύλλογο αν δεν καταβάλει προηγουμένως ορισμένο ποσό. Το ποσό αυτό πρέπει να αναφέρεται στο συμβόλαιο. Ωστόσο, κατά τα στοιχεία της UEFA, στην πράξη το ποσό αυτό το καταβάλλει συνήθως ο νέος σύλλογος.

35. Στην *Ιταλία* τα θέματα ποδοσφαίρου (και αθλητισμού γενικότερα) ρυθμίζονται με τον νόμο αριθ. 91, της 23ης Μαρτίου 1981. Κατά το άρθρο 6 του εν λόγω νόμου μπορεί, σε περίπτωση μετεγγραφής, να ζητηθεί η καταβολή αποζημιώσεως (indemnità di preparazione e di promozione) την οποία ο λαμβάνων οφείλει να επενδύσει για αθλητικούς σκοπούς. Οι λεπτομέρειες σχετικά με τον υπολογισμό της αποζημιώσεως ρυθμίζονται με κανονιστική απόφαση της Ιταλικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας, εκδιδόμενη κατ' εφαρμογή του εν λόγω νόμου.

36. Τέλος, θα αναφέρω ακόμα την περίπτωση της *Ολλανδίας*. Από το άρθρο 49, παράγραφος 1, στοιχείο α', του κανονισμού της Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας που κατέθεσε η UEFA, προκύπτει ότι η Ολλανδική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία, σε περίπτωση μετεγγραφής ενός παίκτη προς το εξωτερικό, χορηγεί το έγγραφο μετεγγραφής που προβλέπει «το άρθρο 12 του κανονισμού της FIFA», μόνον εφόσον καταβληθεί αποζημίωση μετεγγραφής στην προηγούμενη ομάδα [59].

58 — Βλ. σχετικώς (και για περισσότερες λεπτομέρειες) άρθρο 15, παράγραφοι 3 επ., του εν λόγω κεφαλαίου.

59 — Πρόκειται προφανώς για το άρθρο 12 του κανονισμού FIFA 1986, δηλαδή για προγενέστερη κανονιστική ρύθμιση. Πιθανώς η Ολλανδική Ομοσπονδία δεν έχει ακόμα προσαρμόσει τον κανονισμό της στον νέο κανονισμό FIFA 1994.

IV — *Η ρήτρα ιθαγένειας*

37. Από τη δεκαετία του εξήντα πολλές ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες — όχι όμως όλες — έλαβαν διατάξεις οι οποίες περιορίζουν τη δυνατότητα προσλήψεως παικτών αλλοδαπής ιθαγένειας. Πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι οι σχετικοί κανόνες στηρίζονται ενίοτε σε μια αθλητική έννοια της ιθαγένειας, η οποία δεν αναφέρεται μόνο στην ιθαγένεια καθ' εαυτή, αλλά λαμβάνει υπόψη και το αν ο ποδοσφαιριστής έχει αγωνιστεί επί μια ορισμένη περίοδο με ένα σύλλογο [60].

38. Μετά την απόφαση του Δικαστηρίου της 14ης Ιουλίου 1976 στην υπόθεση Donà [61], άρχισαν διαπραγματεύσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών ποδοσφαιρικών ομοσπονδιών και της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Το έτος 1978 η UEFA ανέλαβε έναντι της Επιτροπής την υποχρέωση να άρει τους περιορισμούς τους σχετικούς με τον αριθμό αλλοδαπών ποδοσφαιριστών, με τους οποίους μπορεί ένας σύλλογος να υπογράψει συμβόλαια, εφόσον πρόκειται για υπηκόους κρατών μελών. Επίσης, η UEFA υποσχέθηκε να ορίσει σε δύο τον αριθμό παικτών αυτής της κατηγορίας που μπορούν να λάβουν μέρος σε έναν αγώνα, υπό την επιφύλαξη ότι ο περιορισμός αυτός δεν ισχύει αναφορικά με παίκτες οι οποίοι είναι εγκατεστημένοι επί πενταετία εντός των γεωγραφικών ορίων της αντίστοιχης ομοσπονδίας.

39. Κατόπιν νέων διαπραγματεύσεων με την Επιτροπή, η UEFA διατύπωσε το 1991 τον κανόνα «3 + 2», κατά τον οποίο από 1ης Ιουλίου 1992, ο αριθμός των αλλοδαπών παικτών, το όνομα των οποίων μπορεί να περιληφθεί στο φύλλο αγώνα, ανά ομάδα, δεν μπορεί να περιοριστεί σε λιγότερο από τρεις συν δύο ακόμη παίκτες οι οποίοι επί πέντε συνεχόμενα έτη, εκ των οποίων τρία με ομάδα νέων, έχουν αγωνιστεί στην αντίστοιχη χώρα [62]. Ο κανόνας αυτός θα ισχύσει αρχικώς για τις ομάδες πρώτης εθνικής κατηγορίας του κάθε κράτους μέλους της Κοινότητας και μέχρι το τέλος της περιόδου 1996/97 θα έχει επεκταθεί σε όλες τις μη ερασιτεχνικές κατηγορίες.

40. Δεδομένου ότι η παραχώρηση αυτή της UEFA συνιστά ρύθμιση περί ελαχίστου ορίου, οι ομοσπονδίες είναι ελεύθερες να επιτρέπουν τη συμμετοχή μεγαλύτερου αριθμού αλλοδαπών. Για παράδειγμα, η αγγλική ομοσπονδία δεν θεωρεί αλλοδαπούς τους παίκτες από την Ουαλία, τη Σκωτία, τη Βόρεια Ιρλανδία και την Ιρλανδία. Στη Σκωτία δεν υπάρχει κανένας περιορισμός ως προς τον αριθμό των αλλοδαπών παικτών.

41. Ο κανόνας «3 + 2» ισχύει και για τους αγώνες που διοργανώνει η UEFA μεταξύ συλλόγων [63].

60 — Βλ. π.χ. άρθρο 22, σημείο 2, στοιχείο b, του ισχύοντος από 30ής Αυγούστου 1994 κανονισμού αγώνων της Γερμανικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας (DFB), κατά το οποίο παίκτης, ο οποίος, «χωρίς να κατέχει τη γερμανική ιθαγένεια, αγωνίστηκε τουλάχιστον επί τρία έτη αδιαλείπτως, κατά την τελευταία πενταετία, με ομάδα νέων ενός γερμανικού συλλόγου, με αναγνωρισμένη ικανότητα συμμετοχής», εξομοιώνεται με γερμανό παίκτη.

61 — Υπόθεση 13/76 (Συλλογή τόμος 1976, σ. 507).

62 — Η αναφορά στο φύλλο αγώνα σημαίνει ότι και οι πέντε αλλοδαποί παίκτες μπορούν να αγωνιστούν ταυτοχρόνως. Σε περίπτωση αλλαγής ενός τέτοιου παίκτη, όμως, δεν μπορεί ο αντικαταστάτης του να είναι επίσης (έκτος) αλλοδαπός.

63 — Βλ. ανωτέρω σημείο 5.

V — *Πραγματικά της υποθέσεως της κύριας δίκης και διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων*

42. Ο Bosman γεννήθηκε το 1964 και έχει τη βελγική ιθαγένεια. Από νεαράς ηλικίας συνδέθηκε με τη Βελγική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία και άρχισε να αγωνίζεται — καταρχάς με την ομάδα νέων — στο Standard της Λιέγης, βελγικό σύλλογο της πρώτης εθνικής κατηγορίας. Το 1986 υπέγραψε το πρώτο του συμβόλαιο με τον σύλλογο αυτόν και απέκτησε έτσι την ιδιότητα του επαγγελματία παίκτη. Τον Μάιο του 1988 μετεγγράφη, έναντι αποζημιώσεως μετεγγραφής 3 000 000 βελγικών φράγκων (BFR), από το Standard Λιέγης σε μια τοπική αντίπαλο την SA Royal Club Liégeois (στο εξής: RC Λιέγης), η οποία μέχρι και την προηγούμενη περίοδο ανήκε επίσης στην πρώτη βελγική κατηγορία. Το συμβόλαιο με την RC Λιέγης που έληγε στις 30 Ιουνίου 1990 εξασφάλιζε στον Bosman βασικό ακαθάριστο μισθό 75 000 BFR. Με τα πριμ και τα λοιπά επιδόματα ο μέσος μηνιαίος μισθός του Bosman έφθανε τα 120 000 BFR.

43. Τον Απρίλιο του 1990 η RC Λιέγης πρότεινε στον Bosman νέο συμβόλαιο για μία περίοδο, κατά το οποίο ο βασικός του μισθός περιοριζόταν στις 30 000 BFR, δηλαδή στο προβλεπόμενο από το καταστατικό της βελγικής ομοσπονδίας URBSFA κατώτατο όριο. Ο Bosman αρνήθηκε να υπογράψει αυτό το συμβόλαιο και ενεγράφη στον πίνακα μετεγγραφών. Το ύψος της αποζημιώσεως μετεγγραφής, λόγω υποχρεωτικής μετεγγραφής, καθορίστηκε, κατά τους σχετικούς κανόνες της ομοσπονδίας, σε 11 743 000 BFR.

44. Επειδή κανένας σύλλογος δεν ενδιαφέρθηκε για την υποχρεωτική μετεγγραφή, ο Bosman ήρθε τελικώς σε επαφή με έναν γαλλικό σύλλογο, τον SA d'économie mixte sportive de l'union sportive du littoral de Dunkerque (στο εξής: US Δουνκέρκης), που ανήκε στη δεύτερη γαλλική κατηγορία. Ο σύλλογος αυτός προσέλαβε τον Bosman βάσει συμβολαίου που υπογράφηκε στις 30 Ιουλίου 1990, με μηνιαίο μισθό υπολογιζόμενο σε περίπου 90 000 BFR μηνιαίως. Ήδη από τις 27 Ιουλίου 1990 ο US Δουνκέρκης είχε συμφωνήσει με τον RC Λιέγης ως προς τις λεπτομέρειες της (προσωρινής) μετεγγραφής του παίκτη. Κατά τους όρους της συμφωνίας αυτής, ο RC Λιέγης έθετε τον παίκτη στη διάθεση του US Δουνκέρκης, για μία περίοδο, έναντι καταβολής αποζημιώσεως 1 200 000 BFR, η οποία θα καθίστατο απαιτητή με την κατάθεση του εγγράφου αποδεσμεύσεως της URBSFA. Παρασχέθηκε επίσης στον US Δουνκέρκης δικαίωμα αμετάκλητης επιλογής (option) για την οριστική μετεγγραφή του παίκτη, έναντι καταβολής (συμπληρωματικού) ποσού 4 800 000 BFR. Και τα δύο συμβόλαια — μεταξύ του Bosman και του US Δουνκέρκης, καθώς και μεταξύ RC Λιέγης και US Δουνκέρκης — περιείχαν τη διαλυτική αίρεση ότι θα ακυρώνονταν αν μέχρι τις 2 Αυγούστου δεν είχε περιέλθει στη Γαλλική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία το έγγραφο αποδεσμεύσεως της βελγικής ομοσπονδίας. Η αίρεση αυτή τέθηκε διότι ο US Δουνκέρκης είχε την πρόθεση να χρησιμοποιήσει τον Bosman ήδη στις 3 Αυγούστου 1990 σε έναν σημαντικό αγώνα.

Ο RC Λιέγης, λόγω αμφιβολιών ως προς τη φερεγγυότητα του US Δουνκέρκης, παρέλειψε να ζητήσει από την URBSFA την έκδοση του εγγράφου αποδεσμεύσεως, με συνέπεια τα δύο συμβόλαια να καταστούν ανενεργά. Ήδη από τις 31 Ιουλίου ο RC Λιέγης έθεσε τον Bosman σε αργία αποκλείοντάς τον από τους αγώνες της νέας περιόδου.

45. Ο Bosman προσέφυγε στις 8 Αυγούστου 1990 ενώπιον του Tribunal de première instance της Λιέγης. Πέραν της κυρίας αγωγής του κατέθεσε αίτηση ασφαλιστικών μέτρων με την οποία ζητούσε, πρώτον, να υποχρεωθούν ο RC Λιέγης και η URBSFA να του καταβάλουν 100 000 BFR μηνιαίως, μέχρις ανευρέσεως νέου εργοδότη, δεύτερον, να απαγορευθεί στους εναγομένους να παρεμποδίζουν τη δυνατότητα προσλήψεώς του ζητώντας ή εισπράττοντας οποιοδήποτε χρηματικό ποσό σχετικώς, τρίτον, να υποβληθεί στο Δικαστήριο των ΕΚ ερώτημα για έκδοση προδικαστικής αποφάσεως. Το δικαστήριο με απόφασή του της 9ης Νοεμβρίου 1990 επέβαλε στον RC Λιέγης την υποχρέωση να καταβάλλει μηνιαίως στον Bosman 30 000 BFR, εξέδωσε την αιτηθείσα διαταγή παραλείψεως και υπέβαλε στο Δικαστήριο ερώτημα αναφορικά με τη συμφωνία του συστήματος μεταγραφών με τα άρθρα 3, στοιχείο γ', και 48 της Συνθήκης ΕΟΚ. Η υπόθεση αυτή έλαβε στο Δικαστήριο τον αριθμό C-340/90.

46. Το cour d'appel της Λιέγης ακύρωσε τη διάταξη αυτή του Tribunal de première instance της Λιέγης, στις 28 Μαΐου 1991, καθόσον αφορά την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο. Επιβεβαίωσε, όμως, την υποχρέωση του RC Λιέγης να καταβάλλει μηνιαίως το επιδικασθέν ποσό στον Bosman και υποχρέωσε την URBSFA και τον RC Λιέγης να θέσουν τον Bosman στη διάθεση οποιουδήποτε συλλόγου ζητήσει τις υπηρεσίες του, χωρίς να ζητήσουν από τον σύλλογο αυτόν αποζημίωση. Κατόπιν αυτού το Δικαστήριο, με διάταξη της 19ης Ιουνίου 1991, διέταξε τη διαγραφή της υποθέσεως C-340/90.

47. Η εκδοθείσα κατά τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων διάταξη επέτρεψε στον Bosman να προσληφθεί τον Οκτώβριο του 1990 από τον γαλλικό σύλλογο της δεύτερης εθνικής κατηγορίας Saint-Quentin. Το συμβόλαιο, όμως, αυτό καταγγέλθηκε κατά τη λήξη της πρώτης περιόδου. Τον Φεβρουάριο του 1992 ο Bosman υπέγραψε νέο συμβόλαιο με τον σύλλογο Saint-Denis de la Réunion, το οποίο επίσης καταγγέλθηκε αργότερα. Κατόπιν μακράς αναζητήσεως ο Bosman υπέγραψε στις 14 Μαΐου 1993 συμβόλαιο με τον σύλλογο Royal Olympic Club de Charleroi, που ανήκε στην τρίτη βελγική κατηγορία. Κατά το αιτούν δικαστήριο, υπάρχουν σαφείς ενδείξεις που δικαιολογούν την υποψία ότι ο Bosman, παρά την ελευθερία κινήσεων που του εξασφάλισαν τα ασφαλιστικά μέτρα, υπήρξε θύμα αποκλεισμού από όλους τους ευρωπαϊκούς συλλόγους που θα μπορούσαν να τον προσλάβουν.

48. Με την αγωγή που άσκησε επίσης στις 8 Αυγούστου 1990 ενώπιον του Tribunal de première instance της Λιέγης ο Bosman ζήτησε από τον RC Λιέγης αποζημίωση προσωρινού ύψους 30 000 000 BFR. Το αίτημα αυτό στηρίχθηκε, αφενός, στην παραβίαση εκ μέρους του εναγομένου συμβατικών υποχρεώσεων και, αφετέρου, στον παράνομο χαρακτήρα του συστήματος μετεγγραφών. Στις 3 Ιουνίου 1991 η URBSFA παρενέβη στη δίκη με σκοπό να επιδιώξει να αναγνωριστεί ότι οι κανονισμοί της και οι αντίστοιχοι κανονισμοί της UEFA είναι νόμιμοι. Στις 20 Αυγούστου 1991 ο Bosman ανακοίνωσε τη δίκη στην UEFA. Παράλληλα άσκησε αγωγή κατά της UEFA, ζητώντας να αναγνωριστεί ότι ο κανονισμός της UEFA, κατά το μέρος που προβλέπει σύστημα μετεγγραφών, συνδυαζόμενο με την καταβολή αποζημιώσεως μετεγγραφής στην περίπτωση που ένας παίκτης αλλάζει ομοσπονδία, κατά τη λήξη του συμβολαίου του, καθώς και κατά το μέρος που δεν εξομοιώνει τους παίκτες από άλλα κράτη μέλη της Κοινότητας με τους ημεδαπούς παίκτες, όσον αφορά την πρόσβαση στους εθνικούς αγώνες, είναι άκυρος, λόγω παραβάσεως των άρθρων 48, 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ. Ο Bosman ζήτησε επίσης να υποχρεωθεί η UEFA να θέσει τέρμα στην πρακτική αυτή και να ανακαλέσει εντός 48 ωρών τις

άκυρες διατάξεις του κανονισμού. Στις 5 Δεκεμβρίου ο RC Λιέγης ανακοίνωσε στον US Δουνκέρκης τη δίκη.

49. Στις 9 Απριλίου 1992 ο Bosman κατέθεσε νέο δικόγραφο στο Tribunal de première instance της Λιέγης, με το οποίο, πέραν της τροποποιήσεως της αρχικής του αγωγής κατά του RC Λιέγης, άσκησε χωριστή αγωγή κατά της URBSFA και ανέπτυξε περαιτέρω τα αιτήματά του κατά της UEFA. Με τις αγωγές του ζητούσε πλέον να απαγορευθεί στον RC Λιέγης, την URBSFA και την UEFA να περιορίζουν την ελευθερία συνάψεως συμβάσεως με νέο εργοδότη και να υποχρεωθούν οι εναγόμενοι, ένας έκαστος ή αλληλεγγύως και εις ολόκληρον, να του καταβάλουν ποσό 11 368 350 BFR ως αποζημίωση για τις ζημίες που υπέστη από 1ης Αυγούστου 1990, 11 743 000 BFR για τις ζημίες που υπέστη από την έναρξη της σταδιοδρομίας του μέχρι τις 9 Νοεμβρίου 1990, λόγω της εφαρμογής του συστήματος μετεγγραφών, και προσωρινή αποζημίωση 1 BFR για τα δικαστικά έξοδα. Επίσης, ο Bosman ζητούσε να μην εφαρμοστούν στην περίπτωσή του οι κανόνες περί μετεγγραφής και η ρήτρα ιθαγένειας της URBSFA και της UEFA. Τέλος, ο Bosman πρότεινε να ζητηθεί από το Δικαστήριο η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως.

50. Δύο ενώσεις επαγγελματιών παικτών, η γαλλική Union nationale des footballeurs professionnels (στο εξής: UNFP) και η ολλανδική vereniging van contractspelers (στο εξής: VVCS), παρενέβησαν στη δίκη υπέρ του Bosman.

51. Με την απόφασή του της 11ης Ιουνίου 1992 το Tribunal de première instance της Λιέγης απέρριψε την ένσταση της UEFA, κατά την οποία η αγωγή έπρεπε να ασκηθεί ενώπιον των ελβετικών δικαστηρίων, και έκρινε εαυτό αρμόδιο να αποφανθεί επί της διαφοράς. Δέχθηκε τις παρεμβάσεις της UNFP και της VVCS. Επίσης, το Tribunal έκρινε τις αγωγές παραδεκτές. Διαπίστωσε ότι ο RC Λιέγης ενήργησε παράνομα ματαιώνοντας τη μετεγγραφή του Bosman στον US Δουνκέρκης, έκρινε δε ότι οφείλει να αποκαταστήσει τη ζημία. Πάντως, το Tribunal απέρριψε την ανακοίνωση της δίκης του RC Λιέγης κατά του US Δουνκέρκης, καθόσον δεν αποδείχθηκε υπαιτιότητα του γαλλικού συλλόγου. Τέλος, το Tribunal αποφάσισε να ζητήσει την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως από το Δικαστήριο, σχετικά με την ερμηνεία των άρθρων 48, 85 και 86 της Συνθήκης ΕΚ σε σχέση με το σύστημα μετεγγραφών. Η υπόθεση αυτή έλαβε στο Δικαστήριο τον αριθμό C-269/92.

52. Το cour d'appel της Λιέγης επιβεβαίωσε, με απόφασή του της 1ης Οκτωβρίου 1993, τη βαλλόμενη πρωτόδικη απόφαση, καθόσον δέχθηκε την εκούσια παρέμβαση, έκρινε ότι το Tribunal ήταν αρμόδιο να κρίνει τη διαφορά και έκρινε την αγωγή παραδεκτή. Το δικαστήριο της εφέσεως δέχθηκε επίσης την άποψη του Tribunal ότι η εξέταση της αγωγής κατά του RC Λιέγης, της URBSFA και της UEFA προϋπέθετε την εξέταση της νομιμότητας του συστήματος μετεγγραφών. Εξάλλου, ζήτησε το ίδιο την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως από το Δικαστήριο. Κατόπιν αυτού το Δικαστήριο αποφάσισε τη διαγραφή της υποθέσεως C-269/92, η οποία κατέστη άνευ αντικειμένου. Κατόπιν αιτήματος του Bosman το δικαστήριο της εφέσεως κατέληξε στο συμπέρασμα ότι επιβάλλεται, επίσης, να εξεταστεί η νομιμότητα της ρήτρας ιθαγένειας, καθόσον η αγωγή του Bosman στηριζόταν

στο άρθρο 18 του βελγικού code judiciaire (νόμου περί οργανώσεως δικαστηρίων), το οποίο επιτρέπει την άσκηση αγωγής «προς αποτροπή επαπειλούμενης σοβαρής παραβιάσεως του νόμου».

Αντιθέτως, το δικαστήριο της εφέσεως απέρριψε το αίτημα της UEFA να ερωτηθεί το Δικαστήριο, σε περίπτωση που η απάντηση στα υποβληθέντα ερωτήματα είναι διαφορετική, αν ένα σύστημα μετεγγραφών επιτρέπει στον παίκτη να αγωνίζεται ελεύθερα με τον νέο σύλλογό του ακόμα και στην περίπτωση που δεν έχει ακόμα καταβληθεί στον προηγούμενο σύλλογο η αποζημίωση μετεγγραφής.

VI — *Προδικαστικά ερωτήματα*

53. Το cour d'appel της Λιέγης υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα ερωτήματα προς έκδοση προδικαστικής αποφάσεως:

«Έχουν τα άρθρα 48, 85 και 86 της Συνθήκης της Ρώμης, της 25ης Μαρτίου 1957, την έννοια ότι απαγορεύουν:

— ένας ποδοσφαιρικός σύλλογος να μπορεί να απαιτεί και να εισπράττει χρηματικό ποσό επ' ευκαιρία της προσλήψεως παίκτη του, του οποίου έληξε η ισχύς του συμβολαίου, από νέο εργοδότη σύλλογο·

— οι εθνικές και διεθνείς αθλητικές ενώσεις ή ομοσπονδίες να μπορούν να προβλέπουν στις αντίστοιχες κανονιστικές τους ρυθμίσεις διατάξεις περιορίζουσες την πρόσβαση των αλλοδαπών παικτών, υπηκόων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, στους αγώνες που διοργανώνουν;»

VII — *Η περαιτέρω διαδικασία και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου*

54. Η URBSFA άσκησε αναίρεση κατά της αποφάσεως του cour d'appel της Λιέγης και ζήτησε να ισχύσει η απόφαση και έναντι του RC Λιέγης, της UEFA και του US Δουνκέρκης. Το Cour de cassation απέρριψε την αναίρεση στις 30 Μαρτίου 1995 και έκρινε ότι η απόρριψη αυτή καθιστούσε άνευ αντικειμένου τα αιτήματα περί ισχύος της αποφάσεως [64].

55. Στο πλαίσιο της ενώπιον του Δικαστηρίου διαδικασίας κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις ο Bosman, η URBSFA, η UEFA, η Γαλλική Κυβέρνηση, η Ιταλική Κυβέρνηση

64 — Την απόφαση αυτή είχε την καλοσύνη να διαβιβάσει στο Δικαστήριο το Cour de cassation.

και η Επιτροπή. Οι ανωτέρω έλαβαν επίσης μέρος στην προφορική διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου, στις 20 Ιουνίου 1995. Στο πλαίσιο της προφορικής αυτής διαδικασίας διατύπωσαν επίσης τις παρατηρήσεις τους επί των προδικαστικών ερωτημάτων η Δανική και Γερμανική Κυβέρνηση.

Β — Η γνώμη μου επί της υποθέσεως

I — *Προκαταρκτικές παρατηρήσεις*

56. Η σημασία της παρούσας υπόθεσης είναι προφανής. Η απάντηση στο ερώτημα του συμβιβαστού του συστήματος μετεγγραφών και της ρήτρας ιθαγενείας με το κοινοτικό δίκαιο πρόκειται να επηρεάσει αποφασιστικά το μέλλον του επαγγελματικού ποδοσφαίρου στην Κοινότητα.

57. Ορισμένοι μόνον αριθμοί αρκούν να αποδείξουν τη σημασία του συστήματος μετεγγραφών για το αμειβόμενο ποδόσφαιρο. Σύμφωνα με μελέτη αγγλικής εταιρίας οικονομικών ελεγκτών, οι ομάδες πρώτης εθνικής κατηγορίας της Αγγλίας — Premier League — κατά την περίοδο 1992/93 δαπάνησαν περίπου 51 000 000 λίρες στερλίνες (UK£) (σε σημερινές τιμές περίπου 62 000 000 ECU) για αποζημιώσεις μετεγγραφών [65]. Σύμφωνα με πληροφορίες που δημοσιεύθηκαν στον Τύπο, οι 18 σύλλογοι της πρώτης ιταλικής κατηγορίας, κατά την περίοδο 1995/96 δαπάνησαν περισσότερα από 96 000 000 DM (περίπου 51 000 000 ECU) μόνο για την απόκτηση αλλοδαπών παικτών [66]. Η ακριβότερη μέχρι σήμερα μετεγγραφή στην ιστορία του ποδοσφαίρου έγινε στην Ιταλία και είχε ως συνέπεια την καταβολή από τον νέο σύλλογο αποζημιώσεως μετεγγραφής ύψους 19 000 000 ECU περίπου [67].

Όσον αφορά τη ρήτρα ιθαγένειας αρκεί να αναφερθεί ότι οι επαγγελματικοί σύλλογοι της Κοινότητας απασχολούν σήμερα σημαντικό αριθμό παικτών από άλλα κράτη μέλη και από τρίτα κράτη. Για παράδειγμα, σύμφωνα με στοιχεία της URBSFA, στην αρχή της περιόδου 1993/94 οι 18 σύλλογοι της πρώτης βελγικής κατηγορίας περιελάμβαναν 398 παίκτες βελγικής ιθαγένειας και 175 παίκτες αλλοδαπής ιθαγένειας, εκ των οποίων μόνο 61 θεωρήθηκαν αλλοδαποί, όσον αφορά την εφαρμογή της ρήτρας ιθαγένειας [68]. Σε περίπτωση που το Δικαστήριο κρίνει τη ρήτρα ιθαγένειας αντίθετη προς το κοινοτικό δίκαιο, πρέπει να αναμένεται ότι ο αριθμός των κοινοτικών ποδοσφαιριστών που εργάζονται σε σύλλογο άλλου κράτους μέλους θα αυξηθεί σημαντικά.

58. Κανονισμοί περί μετεγγραφών και ρήτρες ιθαγένειας υπάρχουν, σε διαφορετι-

65 — Touche Ross & Co., *Survey of Football Club Accounts*, Manchester 1994 (συντάκτες οι Gerry Boon, Dale Thorpe και Anuh Shah).

66 — *Süddeutsche Zeitung*, αριθ. 183, της 10ης Αυγούστου 1995, σ. 31.

67 — Επρόκειτο για τη μετεγγραφή του Gianluigi Lentini από το Τορίνο στο AC Μιλάνου, τον Ιούλιο του 1992 (βλ. *The Economist*, έκδοση της 17ης Ιουνίου 1995, σ. 96).

68 — Ο αριθμός αυτός γίνεται κατανοητός αν ληφθεί υπόψη ότι για την εφαρμογή της ρήτρας ιθαγένειας λαμβάνεται υπόψη μια έννοια αλλοδαπού που έχει διαμορφωθεί στο πλαίσιο του αθλητικού δικαίου (βλ. ανωτέρω σημείο 37).

κούς εκάστοτε βαθμούς, και σε άλλα αθλήματα ασκούμενα εντός της Κοινότητας. Η απόφαση του Δικαστηρίου θα επηρεάσει, επομένως, και αυτούς τους τομείς.

59. Τα πραγματικά περιστατικά της εκκρεμούσας ενώπιον του cour d'appel της Λιέγης κύριας δίκης ανάγονται σε προ πενταετίας χρόνο. Έκτοτε πολλά άλλα δικαστήρια έχουν επιληφθεί αυτού του θέματος. Από το Δικαστήριο έχει ζητηθεί, σχετικώς, τρεις φορές ήδη η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, εκ των οποίων οι δύο πρώτες — όπως ήδη αναφέρθηκε — δεν κατέληξαν στην έκδοση αποφάσεως. Αν το Δικαστήριο αποφανθεί επί της ουσίας της υποθέσεως στην παρούσα υπόθεση, αυτό δεν σημαίνει ότι θα περατωθεί σύντομα και η διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Ωστόσο, ο χρόνος που διαθέτει ένας ποδοσφαιριστής για την ολοκλήρωση της σταδιοδρομίας του είναι περιορισμένος, όπως εκ της πείρας προκύπτει. Θεωρώ ότι όχι μόνο η σημασία της υποθέσεως για το ποδόσφαιρο, αλλά και τα συμφέροντα του Bosman επιβάλλουν την ταχύτερη δυνατή έκδοση αποφάσεως επί της προκειμένης υποθέσεως. Κατά την προπαρασκευή των προτάσεών μου έλαβα υπόψη μου αυτό το στοιχείο.

60. Πρέπει να τονιστεί ότι το πεδίο των υποβληθέντων ερωτημάτων είναι περιορισμένο, καθόσον δεν αφορούν ολόκληρο τον κλάδο του ποδοσφαίρου. Το *πρώτο* προδικαστικό ερώτημα, το οποίο αφορά το σύστημα μετεγγραφών, θίγει το ζήτημα της μετεγγραφής ενός παίκτη ο οποίος συνδέεται συμβατικώς με έναν σύλλογο. Συνεπώς, το ερώτημα αυτό αφορά εκείνους μόνο τους παίκτες οι οποίοι αγωνίζονται έναντι αμοιβής, τον τομέα δηλαδή του επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Δεν περιλαμβάνεται, συνεπώς, ο τομέας του ερασιτεχνικού ποδοσφαίρου. Συνεπώς, το Δικαστήριο δεν καλείται να αποφανθεί εάν είναι σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο η καταβολή αποζημιώσεως μετεγγραφής στην περίπτωση μετεγγραφής παίκτη ο οποίος αγωνιζόταν ερασιτεχνικώς και υπογράφει συμβόλαιο με έναν σύλλογο ως επαγγελματίας παίκτης. Το *δεύτερο* προδικαστικό ερώτημα είναι εκ πρώτης όψεως ευρύτερο και μπορεί, γραμματικώς ερμηνευόμενο, να νοηθεί υπό την έννοια ότι ζητείται δι' αυτού να εξεταστεί το σύμφωνο όλων των ρητρών ιθαγένειας με το κοινοτικό δίκαιο — ανεξάρτητα από το αν αφορούν τον τομέα του επαγγελματικού αθλητισμού ή τον ερασιτεχνικό τομέα και αν αφορούν, ενδεχομένως, όλους τους κλάδους του αθλητισμού. Ωστόσο, από την διάταξη παραπομπής συνάγεται ότι το ερώτημα αυτό αφορά μόνο την εφαρμογή της ρήτρας ιθαγένειας στον τομέα του επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Εξάλλου, όλοι όσοι κατέθεσαν παρατηρήσεις στην παρούσα υπόθεση ορθώς εξέλαβαν ως δεδομένο ότι το προδικαστικό ερώτημα έχει αυτήν την έννοια.

61. Προς δικαιολόγηση των κανόνων που αποτελούν αντικείμενο εξετάσεως στην παρούσα υπόθεση οι ενδιαφερόμενες ομοσπονδίες διατύπωσαν όχι μόνο αθλητικής φύσεως, αλλά και οικονομικής φύσεως επιχειρήματα. Επί των επιχειρημάτων αυτών διατυπώθηκαν διεξοδικές παρατηρήσεις, ιδίως εκ μέρους του ίδιου του Bosman, αλλά και της Επιτροπής και όσων άλλων κατέθεσαν παρατηρήσεις. Θεωρώ αυτονόητο, λόγω της σημασίας της υποθέσεως, να εξεταστούν αναλυτικά όλα αυτά τα επιχειρήματα.

62. Η έκβαση της παρούσας δίκης ενδιαφέρει μεγάλο αριθμό πολιτών της Κοινότητας οι οποίοι είναι οπαδοί του αθλήματος του ποδοσφαίρου. Πολλοί ασκούν οι ίδιοι το άθλημα αυτό ή τίθενται στη διάθεση — συχνά τιμητικώς — των συλλόγων τους. Πολύ μεγαλύτερος ίσως είναι ο αριθμός εκείνων οι οποίοι παρακολουθούν το

άθλημα αυτό ως θεατές ή ενδιαφέρονται ιδιαιτέρως για τους αγώνες της επαγγελματικής κατηγορίας. Οι λόγοι αυτοί υποχρεώνουν το Δικαστήριο, και πρωταρχικώς εμένα τον ίδιο, να εξετάσει τα ερωτήματα αυτά χωρίς προκαταλήψεις και με αντικειμενικότητα.

II — *Παραδεκτό των προδικαστικών ερωτημάτων*

1. *Οι απόψεις όσων κατέθεσαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο*

63. Κατά την άποψη της *UEFA* τα προδικαστικά ερωτήματα είναι απαράδεκτα και, επομένως, το Δικαστήριο δεν υποχρεούται να απαντήσει. Κατά την άποψή της, η μετεγγραφή του Bosman στον US Δουνκέρκης κατέστη αδύνατη διότι δεν τηρήθηκαν οι εφαρμοστέοι κανόνες της UEFA περί μετεγγραφής. Αν οι κανόνες αυτοί είχαν εφαρμοστεί, η μετεγγραφή θα είχε γίνει και δεν θα είχε ανακύψει διαφορά. Επικαλούμενη τη νομολογία του Δικαστηρίου, την οποία κατωτέρω θα αναλύσω εκτενέστερα, η UEFA διατυπώνει την άποψη ότι η απάντηση στα υποβληθέντα ερωτήματα δεν είναι αναγκαία για την έκδοση της αποφάσεως του cour d'appel της Λιέγης. Διατυπώνει ζωηρές αμφιβολίες ως προς το παραδεκτό του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος. Αντιθέτως, θεωρεί το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα καθαρώς υποθετικής φύσεως, καθόσον η σταδιοδρομία του Bosman ουδέποτε επηρεάστηκε από τη ρήτρα ιθαγένειας. Πρόκειται για κατασκευασμένη δίκη επιδιώκουσα πολιτικούς σκοπούς. Πράγματι, οι ενδιαφερόμενοι επιδιώκουν να εκμαιεύσουν απόφαση του Δικαστηρίου ως προς το συμβιβαστό με το κοινοτικό δίκαιο πρακτικών οι οποίες δεν έχουν καμία σχέση με την πραγματική διαφορά. Εξάλλου, το αιτούν δικαστήριο δεν δικαιολόγησε γιατί μια απάντηση στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα είναι αναγκαία για την έκδοση της αποφάσεώς του επί της διαφοράς της κύριας δίκης.

Σε περίπτωση πάντως που το Δικαστήριο κρίνει ότι επιβάλλεται να απαντήσει πλήρως ή μερικώς στα υποβληθέντα ερωτήματα, πρέπει να επιδείξει τη μεγαλύτερη δυνατή προσοχή, καθόσον οι απαντήσεις του μπορεί να ανατρέψουν ολόκληρη την οργάνωση του ποδοσφαίρου.

64. Η *URBSFA* δεν αναφέρθηκε με τις γραπτές παρατηρήσεις της στο ζήτημα του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων. Κατά την προφορική διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου τόνισε ότι στην παρούσα υπόθεση πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ δύο διαδικασιών. Αφενός, πρόκειται για μια νομική διαφορά μεταξύ του Bosman και του RC Λιέγης. Η διαφορά αυτή μπορεί να επιλυθεί χωρίς να απαιτείται έκδοση προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου. Αφετέρου, πρόκειται για μία τεχνητή νομική διαφορά την οποία προώθησαν ορισμένες ενώσεις που εκπροσωπούν συμφέροντα επαγγελματιών παικτών κατά της UEFA και της URBSFA. Η URBSFA αναφέρεται σχετικώς στην απόφαση του Cour de cassation. Τονίζει ότι θα ήταν ευκταίο να λάβει το Δικαστήριο υπόψη του την απόφαση αυτή κατά την εξέταση της παρούσας υπόθεσης.

65. Ομοίως *η Γαλλική, η Ιταλική και η Δανική Κυβέρνηση* εξέφρασαν την άποψη ότι η ρήτρα ιθαγένειας δεν έχει καμία σημασία για την έκβαση της κύριας δίκης. Η νομική διαφορά αναφέρεται μόνο στη νομιμότητα του συστήματος μετεγγραφών. Συνεπώς, το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα

είναι καθαρώς υποθετικής φύσεως. Η Γαλλική Κυβέρνηση υπογραμμίζει σχετικώς ότι η ρήτρα ιθαγένειας ουδόλως αναφέρεται στην αρχική αγωγή του Bosman.

Μετά την αναφορά πολλών από τους συμμετέχοντες στην ενώπιον του Δικαστηρίου διαδικασία στην προαναφερθείσα απόφαση του Cour de cassation, η εκπρόσωπος της Γαλλικής Κυβερνήσεως εξέφρασε την άποψη ότι, προφανώς, κατόπιν αυτής της αποφάσεως, το Δικαστήριο δεν χρειάζεται πλέον να απαντήσει επί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος, καθόσον το ερώτημα αυτό μάλλον δεν υφίσταται, ή δεν υφίσταται πλέον.

66. Η *Επιτροπή* στις γραπτές παρατηρήσεις της εξέφρασε την άποψη ότι το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο, διότι είναι καθαρώς υποθετικής φύσεως. Κατά την προφορική διαδικασία ο εκπρόσωπος της Επιτροπής δήλωσε ότι η Επιτροπή μετέβαλε άποψη. Από τις δηλώσεις αυτές συνάγω το συμπέρασμα ότι η Επιτροπή θεωρεί πλέον ότι το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα είναι παραδεκτό. Πάντως αυτό δεν δηλώθηκε ρητώς.

67. Ο *Bosman* μετ' επιτάσεως αποκρούει την άποψη ότι η παρούσα υπόθεση συνιστά τεχνητή νομική διαφορά. Επικαλείται το γεγονός ότι το αιτούν δικαστήριο έκρινε παραδεκτά όλα τα ένδικα μέσα που αυτός άσκησε, και μάλιστα, μεταξύ άλλων, βάσει του άρθρου 18 του βελγικού code judiciaire, που επιτρέπει την άσκηση προληπτικής αγωγής προς αποτροπή επαπειλούμενης σοβαρής ζημίας. Κατά τις διαπιστώσεις του αιτούντος δικαστηρίου, η επίλυση της διαφοράς επιβάλλει τον κατά τις διατάξεις της βελγικής νομοθεσίας έλεγχο της νομιμότητας του συστήματος μετεγγραφών και της ρήτρας ιθαγενείας. Το Δικαστήριο μπορεί να θέσει εν αμφιβόλω την ερμηνεία αυτή των διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας από το cour d'appel της Λιέγης. Αν παρ' όλα αυτά επιχειρηθεί η ερμηνεία αυτή, τότε το σύστημα συνεργασίας μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου, το οποίο στηρίζεται στο άρθρο 177 της Συνθήκης ΕΚ, δεν θα εφαρμοστεί. Το αιτούν δικαστήριο είχε υπόψη του τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικώς με το παραδεκτό των προδικαστικών ερωτημάτων και τήρησε απολύτως τις εξ αυτής απορρέουσες υποχρεώσεις του, ιδίως όσον αφορά την υποχρέωση αιτιολογήσεως της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως.

Η παρούσα υπόθεση δεν συνιστά κατάχρηση της διαδικασίας του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ. Ειδικότερα όσον αφορά τη ρήτρα ιθαγένειας, η εφαρμογή της οποίας επιτρέπεται κατά τον κανονισμό της UEFA, ο Bosman υποστηρίζει ότι έχει πράγματι συμφέρον να διαπιστωθεί η ακυρότητά της ή το ανεφάρμοστό της, καθόσον συνιστά τη βάση των κανονιστικών εκείνων ρυθμίσεων τις οποίες θέσπισαν οι διάφορες ευρωπαϊκές ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες και οι οποίες περιορίζουν τις προοπτικές του για πρόσληψη σε άλλα κράτη μέλη.

Συνεπώς, τα ερωτήματα πληρούν τις προϋποθέσεις παραδεκτού που προκύπτουν από τη νομολογία του Δικαστηρίου.

2. *Το άρθρο 177 και η νομολογία του Δικαστηρίου περί του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων*

68. Κατά το άρθρο 177, πρώτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ το Δικαστήριο αποφαίνεται προδικαστικώς επί της ερμηνείας της Συνθήκης ΕΚ και επί του κύρους και της ερμηνείας των νομοθετικών και άλλων πράξεων που εκδόθηκαν βάσει αυτής της Συνθήκης.

Το άρθρο 177, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ [69] ορίζει τα ακόλουθα:

«Δικαστήριο κράτους μέλους, ενώπιον του οποίου ανακύπτει τέτοιο ζήτημα, δύναται, αν κρίνει ότι η απόφαση επί του ζητήματος είναι αναγκαία για την έκδοση της δικής του αποφάσεως, να παραπέμψει το ζήτημα στο Δικαστήριο για να αποφανθεί επ' αυτού.»

Από το γράμμα της εν λόγω διατάξεως προκύπτει ότι στα εθνικά δικαστήρια εναπόκειται να κρίνουν αν απαιτείται η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου. Το άρθρο 177 δεν προβλέπει δικαίωμα του Δικαστηρίου να αρνείται απάντηση σε προδικαστικά ερωτήματα.

69. Το Δικαστήριο έχει με πάγια νομολογία του επιβεβαιώσει ότι «μόνο στα εθνικά δικαστήρια, στην κρίση των οποίων υποβάλλεται η διαφορά και τα οποία πρέπει να αναλαμβάνουν την ευθύνη της εκδοθησομένης αποφάσεως, εναπόκειται να εκτιμούν, εν όψει των ιδιαιτέρων χαρακτηριστικών κάθε υποθέσεως, τόσο το αν είναι αναγκαία η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, προκειμένου να είναι σε θέση να αποφανθούν, όσο και το αν τα εκ μέρους τους υποβαλλόμενα στο Δικαστήριο ερωτήματα ασκούν επιρροή στη διαφορά της κύριας δίκης» [70]. Υπέρ της λύσεως αυτής συνηγορεί το γεγονός ότι το εθνικό δικαστήριο, το οποίο είναι το μόνο που έχει άμεση γνώση των περιστατικών της υποθέσεως, μπορεί καλύτερα να κρίνει την αναγκαιότητα των ερωτημάτων [71]. Όταν τα ερωτήματα που υποβάλει ένα εθνικό δικαστήριο αφορούν ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου, «το Δικαστήριο είναι, καταρχήν, υποχρεωμένο να αποφαίνεται» [72]. Παράλληλα διαπιστώνεται ότι το Δικαστήριο έχει δεχθεί σε ορισμένες περιπτώσεις εξαιρέσεις από την αρχή αυτή και έχει αρνηθεί να απαντήσει σε ορισμένα ή σε όλα από τα ερωτήματα που του υποβλήθηκαν [73].

70. Αν επιχειρηθεί μια συστηματική κατάταξη, διαπιστώνεται ότι πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ διαφόρων ομάδων υποθέσεων. Κατά τη γνώμη μου πρέπει κυρίως να διακριθούν τρεις ομάδες υποθέσεων. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν οι υποθέσεις στις οποίες το αιτούν δικαστήριο δεν έθεσε υπόψη του Δικαστηρίου όλες εκείνες τις πληροφορίες που απαιτούνται για την έκδοση λυσιτελούς αποφάσεως. Σε μια δεύτερη ομάδα υποθέσεων το Δικαστήριο αρνήθηκε να απαντήσει στα υποβληθέντα

69 — Το άρθρο 177, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ, κατά το οποίο τα δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα εσωτερικού δικαίου οφείλουν να ζητούν από το Δικαστήριο την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, δεν αφορά την παρούσα υπόθεση.

70 — Βλ. π.χ. απόφαση της 3ης Μαρτίου 1994 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-332/92, C-333/92 και C-335/92, Eurico Italia κ.λπ. (Συλλογή 1994, σ. I-711, σκέψη 17).

71 — Πάγια νομολογία, βλ. π.χ. απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 1978 στην υπόθεση 83/78, Pigs Marketing Board (Συλλογή τόμος 1978, σ. 739, σκέψη 25).

72 — Βλ. π.χ. απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 1990 στην υπόθεση C-231/89, Gmurzynska-Bscher (Συλλογή 1990, σ. I-4003, σκέψη 20).

73 — Παράδειγμα για την πρώτη περίπτωση είναι η απόφαση της 17ης Μαΐου 1994 στην υπόθεση C-18/93, Corsica Ferries (Συλλογή 1994, σ. I-1783), στην οποία το Δικαστήριο απάντησε σε ορισμένα μόνο από τα υποβληθέντα ερωτήματα (όπ.π., σκέψη 16).

ερωτήματα, επειδή δεν είχαν προφανώς καμία σχέση με την υπόθεση της κύριας δίκης. Στην τρίτη ομάδα ανήκουν οι υποθέσεις στις οποίες το Δικαστήριο απέρριψε το αίτημα εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, επειδή έκρινε ότι το εθνικό δικαστήριο δεν τήρησε τη διαδικασία του άρθρου 177. Στην τρίτη αυτή ομάδα υποθέσεων περιλαμβάνω και εκείνες στις οποίες το Δικαστήριο έκρινε ότι τα προδικαστικά ερωτήματα είχαν αόριστο ή υποθετικό χαρακτήρα. Η κατανομή αυτή επιδέχεται αμφισβητήσεις, ιδίως επειδή τα όρια μεταξύ των δύο τελευταίων από τις ομάδες που διέκρινα είναι ρευστά. Θα μπορούσε λοιπόν να υποστηριχθεί ότι η τελευταία ομάδα υποθέσεων πρέπει να υπαχθεί στη δεύτερη ομάδα. Θεωρώ, ωστόσο, χρήσιμη, για λόγους που θα αναπτύξω κατωτέρω, την προτεινόμενη διάκριση.

71. Η επίλυση του ζητήματος του παραδεκτού των ερωτημάτων που υπέβαλε το cour d'appel της Λιέγης προϋποθέτει, κατά τη γνώμη μου, την ανάλυση της μέχρι σήμερα νομολογίας του Δικαστηρίου επί του ζητήματος αυτού. Θα προβώ στην ανάλυση αυτή με βάση την προταθείσα ανωτέρω διάκριση.

72. Η *πρώτη* από τις προαναφερθείσες ομάδες απέκτησε κατά το πρόσφατο παρελθόν ιδιαίτερη σημασία. Το Δικαστήριο είχε, βεβαίως, από παλαιότερα τονίσει ότι «η ανάγκη μιας χρήσιμης για το εθνικό δικαστήριο ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου» απαιτεί να αναπτυχθεί στο δικαστήριο το νομικό και πραγματικό πλαίσιο εντός του οποίου εντάσσεται η αιτούμενη ερμηνεία [74]. Για να παρασχεθεί η δυνατότητα στο Δικαστήριο να εκπληρώσει την αποστολή του «είναι απαραίτητο τα εθνικά δικαστήρια να εξηγούν τους λόγους, όταν οι λόγοι αυτοί δεν προκύπτουν σαφώς από τη δικογραφία, για τους οποίους φρονούν ότι η απάντηση στα ερωτήματά τους είναι αναγκαία για την επίλυση της διαφοράς» [75]. Στις περιπτώσεις στις οποίες δεν παρασχέθηκαν τα απαραίτητα στοιχεία το Δικαστήριο τόνισε ότι αδυνατεί να δώσει λυσιτελή απάντηση στα υποβληθέντα ερωτήματα [76].

73. Αυτή η άποψη, όμως, απέκτησε ιδιαίτερη σημασία από της εκδόσεως της αποφάσεως του Δικαστηρίου της 26ης Ιανουαρίου 1993 στην υπόθεση Telemarsicabruzzo [77]. Το Δικαστήριο επιβεβαιώνει την προηγούμενη νομολογία του τονίζοντας «ότι η ανάγκη για μια χρήσιμη για το εθνικό δικαστήριο ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου καθιστά αναγκαίο να παραθέτει το εν λόγω δικαστήριο τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που συνιστούν το πλαίσιο εντός του οποίου εντάσσονται τα ερωτήματα που υποβάλλει, ή τουλάχιστον να εξηγεί τα πραγματικά δεδομένα στα οποία αναφέρονται τα ερωτήματα αυτά» [78]. Το Δικαστήριο τονίζει ότι αυτό ισχύει κυρίως για το δίκαιο του ανταγωνισμού, «χαρακτηριστικό του οποίου είναι οι περίπλοκες πραγματικές και νομικές σχέσεις». Επειδή οι διατάξεις παραπομπής δεν περιείχαν σχετικά στοιχεία, το Δικαστήριο αρνήθηκε να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα [79].

74 — Βλ. π.χ. απόφαση της 12ης Ιουλίου 1979, στην υπόθεση 244/78, Union Laitière Normande (Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 307, σκέψη 5), και απόφαση της 10ης Μαρτίου 1981 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 36/80 και 71/80, Irish Creamery Milk Suppliers Association (Συλλογή 1981, σ. 735, σκέψη 6).

75 — Απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1981 στην υπόθεση 244/80, Foglia κατά Novello (II) (Συλλογή 1981, σ. 3045, σκέψη 17). Η υπογραμμιζόμενη στην υπόθεση αυτή προϋπόθεση γίνεται κατανοητή αν ληφθεί υπόψη η δεύτερη από τις ομάδες υποθέσεων που διέκρινα ανωτέρω.

76 — Απόφαση της 3ης Φεβρουαρίου 1977, στην υπόθεση 52/76, Benedetti κατά Munari (Συλλογή τόμος 1977, σ. 63, σκέψη 22), αναφορικά με ορισμένα προδικαστικά ερωτήματα.

77 — Συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-320/90, C-321/90 και C-322/90 (Συλλογή 1993, σ. I-393).

78 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 77, σκέψη 6.

79 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 77, σκέψεις 7 έως 10.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο ακολούθησε σχετικώς την πρόταση του γενικού εισαγγελέα, ο οποίος συνέστησε στο Δικαστήριο «να επιδείξει μια περισσότερο επιφυλακτική στάση» ως προς τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν οι αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως [80].

74. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τη νομολογία αυτή σε πολλές μεταγενέστερες αποφάσεις του [81]. Παράλληλα τόνισε ότι η απαίτηση αυτή δεν παρέχει απλώς στο Δικαστήριο τη δυνατότητα να δώσει λυσιτελείς απαντήσεις, αλλά παρέχει επίσης τη δυνατότητα στα κράτη μέλη και τους λοιπούς διαδίκους να χρησιμοποιήσουν αποτελεσματικώς το δικαίωμα που τους δίνει το άρθρο 20 του οργανισμού ΕΟΚ του Δικαστηρίου να καταθέσουν υπομνήματα [82].

75. Το σκεπτικό όλων αυτών των αποφάσεων είναι σαφές. Το Δικαστήριο μπορεί να δώσει λυσιτελή απάντηση στα υποβαλλόμενα από εθνικό δικαστήριο ερωτήματα μόνον εφόσον γνωρίζει τα περιστατικά της υποθέσεως της κύριας δίκης. Πάντως, θεωρώ ότι στην περίπτωση αυτή απαιτείται η επίδειξη πνεύματος κατανοήσεως. Η απόρριψη αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως λόγω ελλιπούς επεξηγήσεως των πραγματικών και νομικών δεδομένων πρέπει να περιοριστεί σε εξαιρετικές μόνο περιπτώσεις. Σε ορισμένες από τις προαναφερθείσες υποθέσεις νομίζω ότι το Δικαστήριο επέδειξε υπερβολική αυστηρότητα.

76. Η πρώτη από τις υποθέσεις που εντάσσονται στη *δεύτερη* ομάδα υποθέσεων είναι η απόφαση του Δικαστηρίου της 16ης Ιουνίου 1981 στην υπόθεση Salonia [83]. Το Δικαστήριο αναφέρει στην απόφασή του αυτή ότι το άρθρο 177 «στηριζόμενο στον σαφή χωρισμό των λειτουργιών μεταξύ των εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων και του Δικαστηρίου» δεν επιτρέπει στο τελευταίο να ελέγχει τις σκέψεις της διατάξεως περί παραπομπής. Στη συνέχεια το Δικαστήριο τονίζει ότι:

«Κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατή η απόρριψη αιτήσεως που υπέβαλε ένα εθνικό δικαστήριο παρά μόνο αν προκύπτει κατά τρόπο *προφανή* ότι η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου ή η εξέταση του κύρους κοινοτικού κανόνος που ζήτησε το εν λόγω δικαστήριο δεν έχουν καμία σχέση με την πραγματικότητα ή το αντικείμενο της κύριας δίκης» [84].

77. Στην υπόθεση Salonia δεν συνέτρεχε αυτή η προϋπόθεση και, επομένως, το Δικαστήριο απάντησε στα υποβληθέντα ερωτή-

80 — Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Gulmann της 6ης Οκτωβρίου 1992 στην προαναφερθείσα υπόθεση Telemarsicabruzzo (Συλλογή 1993, σ. I-409, I-417).

81 — Διάταξη της 19ης Μαρτίου 1993 στην υπόθεση C-157/92, Banchero (Συλλογή 1993, σ. I-1085, σκέψεις 4 επ.)· διάταξη της 26ης Απριλίου 1993 στην υπόθεση C-386/92, Monin Automobiles (Συλλογή 1993, σ. I-2049, σκέψεις 6 επ.)· διάταξη της 9ης Αυγούστου 1994 στην υπόθεση C-378/93, La Pyramide (Συλλογή 1994, σ. I-3999, σκέψεις 14 επ.)· διάταξη της 23ης Μαρτίου 1995 στην υπόθεση C-458/93, Saddik (Συλλογή 1995, σ. I-511, σκέψη 12)· διάταξη της 7ης Απριλίου 1995 στην υπόθεση C-167/94, Grau Gomis (Συλλογή 1995, σ. I-1023, σκέψη 8). Βλ. όμως επίσης απόφαση της 3ης Μαρτίου 1994 στην υπόθεση C-316/93, Vaneetveld (Συλλογή 1994, σ. I-763), όπου η αυστηρότητα αυτών των αρχών μετριάστηκε ελαφρώς ως προς έναν περιορισμένο τομέα (σκέψεις 13 και 14).

82 — Βλ. τις προαναφερθείσες (υποσημείωση 81) διατάξεις Saddik, σκέψη 10, και Grau Gomis, σκέψη 10, με παραπομπές στην προηγούμενη νομολογία.

83 — Υπόθεση 126/80 (Συλλογή 1981, σ. 1563).

84 — Όπ.π. (υποσημείωση 83), σκέψη 6 (η υπογράμμιση δική μου).

ματα. Διαφορετική όμως ήταν η στάση του στην εκδικασθείσα το έτος 1990 υπόθεση Falciola [85], στην οποία θα αναφερθώ δι' ολίγον, ως αντιπροσωπευτική αυτής της ομάδας υποθέσεων. Η υπόθεση της κύριας δίκης αφορούσε ένα σχέδιο κατασκευής οδού το οποίο, κατά τα στοιχεία του αιτούντος δικαστηρίου, ενέπιπτε στον τομέα εφαρμογής ορισμένων οδηγιών ΕΚ περί συμβάσεων δημοσίων έργων. Τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα δεν είχαν καμία προφανή σχέση με τη διαφορά της κύριας δίκης. Από το σκεπτικό της διατάξεως παραπομπής προέκυπτε ότι με αυτήν επιδιωκόταν απόφαση του Δικαστηρίου σχετικά με το αν τα ιταλικά δικαστήρια, μετά τη θέσπιση του ιταλικού νόμου 117/88, της 13ης Απριλίου 1988, περί αποκαταστάσεως των ζημιών που προκαλούνται κατά την άσκηση του δικαστικού λειτουργήματος και αστικής ευθύνης των δικαστών, εξακολουθούν να παρέχουν τις απαιτούμενες ενδεχομένως από το κοινοτικό δίκαιο εγγυήσεις για την ορθή εκπλήρωση των καθηκόντων τους που απορρέουν από την κοινοτική έννομη τάξη [86]. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το ιταλικό δικαστήριο διερωτάται απλώς για τις «ψυχολογικές αντιδράσεις» που θα προκαλούσε ενδεχομένως σε ορισμένους δικαστές ο προαναφερθείς νόμος. Επειδή δεν υφίστατο, προφανώς, καμία σχέση με το κοινοτικό δίκαιο, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν είναι αρμόδιο να αποφανθεί επί των υποβληθέντων ερωτημάτων [87].

78. Τις αρχές που διατύπωσε στην απόφαση Salonia το Δικαστήριο τις επανέλαβε και τις επιβεβαίωσε όχι μόνο στην υπόθεση Falciola, αλλά και σε πλήθος άλλων υποθέσεων [88].

79. Εξάλλου, διαπιστώνεται ότι το Δικαστήριο σε σειρά άλλων αποφάσεών του έλαβε υπόψη του το γεγονός ότι δεν υφίσταται «καμία σχέση» μεταξύ της αιτούμενης ερμηνείας διατάξεως του κοινοτικού δικαίου και της υποθέσεως της κυρίας δίκης [89]. Ο αριθμός αυτών των αποφάσεων επιτρέπει το συμπέρασμα ότι σκοπίμως το Δικαστήριο δεν εφάρμοσε το πρόσθετο κριτήριο, κατά το οποίο η έλλειψη σχέσεως πρέπει να είναι *προφανής*. Ωστόσο, πολλοί λόγοι δικαιολογούν αμφιβολίες ως προς το αν αυτός ήταν πράγματι ο λόγος. Αφενός, όλες αυτές οι αποφάσεις παραπέμπουν στην υπόθεση Salonia, στην οποία τέθηκε ως προϋπόθεση για τη δυνατότητα να μην δοθεί απάντηση σε κάποιο προδικαστικό ερώτημα αυτό ακριβώς το πρόσθετο χαρακτηριστικό. Εξάλλου, σε διάταξη της 16ης Μαΐου 1994 το Δικαστήριο, επικαλούμενο ρητώς την απόφαση Salonia και τη διάταξη Falciola, έκανε λόγο για «παγιωθείσα νομολογία» [90]. Άλλωστε δεν υφίσταται χρονική συνέχεια. Αποφάσεις στις οποίες μνημο-

85 — Διάταξη της 26ης Ιανουαρίου 1990 στην υπόθεση C-286/88, Falciola (Συλλογή 1990, σ. I-191).

86 — Βλ. την έκθεση του προβλήματος στην προαναφερθείσα (υποσημείωση 85) διάταξη, σκέψη 5.

87 — Όπ.π. (υποσημείωση 85), σκέψεις 8 επ.

88 — Βλ. απόφαση της 26ης Σεπτεμβρίου 1985, στην υπόθεση 166/84, Thomasdünger (Συλλογή 1985, σ. 3001, σκέψη 11)· απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 1990 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-297/88 και C-197/89, Dzodzi (Συλλογή 1990, σ. I-3763, σκέψη 40)· προαναφερθείσα (υποσημείωση 72) απόφαση Gmurzynska-Bscher, σκέψη 23· απόφαση της 11ης Ιουλίου 1991 στην υπόθεση C-368/89, Crispoltoni (Συλλογή 1991, σ. I-3695, σκέψη 11)· απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 1991 στην υπόθεση C-186/90, Durighello (Συλλογή 1991, σ. I-5773, σκέψη 9)· απόφαση της 16ης Ιουλίου 1992 στην υπόθεση C-67/91, Asociación Española de Banca Privada κ.λπ. (Συλλογή 1992, σ. I-4785, σκέψη 26)· προαναφερθείσα (υποσημείωση 70) απόφαση Eurico Italia, σκέψη 17. Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται επίσης η διάταξη της 16ης Μαΐου 1994 στην υπόθεση C-428/93, Monin Automobiles (Συλλογή 1994, σ. I-1707), όπου το Δικαστήριο, αναφερόμενο στην απόφαση Salonia και στη διάταξη Falciola, τόνισε ότι είναι «προφανώς» αναρμόδιο να απαντήσει στα υποβληθέντα ερωτήματα (ένθ. αν., σκέψη 16). Στην ίδια επίσης κατηγορία εντάσσεται η απόφαση της 16ης Σεπτεμβρίου 1982 στην υπόθεση 132/81, Vlaeminck (Συλλογή 1982, σ. 2953), όπου το αιτούν δικαστήριο πεπλανημένως θεώρησε ότι έχουν εφαρμογή διατάξεις του κοινοτικού δικαίου.

89 — Απόφαση της 16ης Ιουλίου 1992 στην υπόθεση C-343/90, Lourenço Dias (Συλλογή 1992, σ. I-4673, σκέψη 18)· προαναφερθείσα (υποσημείωση 73) απόφαση Corsica Ferries, σκέψη 14, και προαναφερθείσα (υποσημείωση 81) διάταξη La Pyramide, σκέψη 12.

90 — Προαναφερθείσα (υποσημείωση 88) διάταξη Monin Automobiles (II), σκέψη 16.

νεύεται το κριτήριο αυτό εναλλάσσονται με αποφάσεις στις οποίες δεν γίνεται καμία αναφορά σε αυτό το κριτήριο.

80. Εν πάση περιπτώσει, πρέπει να τονιστεί ότι η μόνη άποψη που μπορεί να γίνει προφανώς δεκτή είναι ότι το Δικαστήριο δικαιούται να απορρίψει αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως μόνον όταν είναι απολύτως *προφανές* ότι δεν υφίσταται καμία σχέση με την υπόθεση της κύριας δίκης. Υπενθυμίζεται ότι η πρακτική του Δικαστηρίου είναι να μην λαμβάνει υπόψη μόνο το γράμμα του άρθρου 177. Όπως ορθώς τονίζεται στην απόφαση Salonia, η διάταξη αυτή προβαίνει σε «σαφή κατανομή αρμοδιοτήτων» μεταξύ Δικαστηρίου και εθνικών δικαστηρίων. Συνεπώς, έλεγχος της αναγκαιότητας μιας προδικαστικής αποφάσεως εκ μέρους του Δικαστηρίου χωρεί — κυρίως — μόνον *κατ' εξαίρεση*. Απαιτείται λοιπόν η αρμοδιότητα αυτή του Δικαστηρίου να περιορίζεται σε εκείνες τις, υποθέσεις στις οποίες είναι *προφανές* ότι δεν υφίσταται σχέση μεταξύ της υποθέσεως της κύριας δίκης και των προδικαστικών ερωτημάτων. Αν θεωρηθεί αρκετή μια αντικειμενική έλλειψη τέτοιας σχέσεως, τότε η ρυθμιζόμενη με το άρθρο 177 κατανομή αρμοδιοτήτων αναστρέφεται. Αυτό είναι κατά τη γνώμη μου απαράδεκτο.

81. Οι πρώτες από τις υποθέσεις της *τρίτης* ομάδας, τέλος, είναι οι αποφάσεις του Δικαστηρίου στην υπόθεση Foglia κατά Novello. Η εκκρεμούσα ενώπιον του ιταλικού δικαστηρίου κύρια δίκη αφορούσε διαφορά μεταξύ ενός Ιταλού εμπόρου οίνων και μιας πελάτισσας η οποία ήταν επίσης Ιταλίδα. Η Novello είχε συμφωνήσει με τον έμπορο οίνων ότι τα περιέχοντα vin de liqueur (ηδύποτο) χαρτοκιβώτια που είχε αγοράσει έπρεπε να αποσταλούν στη Γαλλία, χωρίς αυτή να επιβαρυνθεί από ενδεχόμενους φόρους που θα επέβαλλαν οι ιταλικές ή οι γαλλικές αρχές κατ' αντίθεση προς τις διατάξεις της Συνθήκης ΕΚ περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Παρόμοια ρήτρα περιελήφθη στη σύμβαση μεταξύ του εμπόρου οίνων και της μεταφορικής εταιρίας. Οι γαλλικές αρχές επέβαλαν επί των εισαχθέντων εμπορευμάτων ορισμένους φόρους, τους οποίους κατέβαλε η μεταφορική εταιρία, η οποία τους περιέλαβε στο τιμολόγιο που παρουσίασε στον έμπορο οίνων. Ο έμπορος εστράφη κατόπιν δικαστικώς κατά της Novello ζητώντας την καταβολή αυτού του ποσού. Το επιληφθέν της διαφοράς δικαστήριο υπέβαλε στο Δικαστήριο σειρά ερωτημάτων σχετικά με το συμβιβαστό των διατάξεων της γαλλικής νομοθεσίας περί επιβολής φόρων με το κοινοτικό δίκαιο. Με την απόφασή του της 11ης Μαρτίου 1980 το Δικαστήριο αρνήθηκε να απαντήσει στα ερωτήματα αυτά, τονίζοντας ότι ο «τεχνητός χαρακτήρας αυτής της κατασκευής» είναι προφανής [91].

82. Το εθνικό δικαστήριο, όμως, εστράφη εκ νέου προς το Δικαστήριο αιτούμενο την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως. Με την απόφαση που εξέδωσε σχετικώς [92], το Δικαστήριο επέμεινε στην άρνησή του να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα εξηγώντας εκτενέστερα τους λόγους.

Τόνισε ότι, καταρχήν, τα εθνικά δικαστήρια είναι αρμόδια να αποφαίνονται επί της αναγκαιότητας μιας προδικαστικής αποφάσεως και ότι διαθέτουν σχετικώς «περιθώριο

91 — Απόφαση της 11ης Μαρτίου 1980 στην υπόθεση 104/79, Foglia κατά Novello (Συλλογή τόμος 1980/Ι, σ. 403, σκέψη 10).

92 — Προαναφερθείσα (υποσημείωση 75) απόφαση Foglia κατά Novello (ΙΙ).

εκτιμήσεως» [93]. Σ' αυτό όμως το δικαίωμα έθεσε ορισμένα όρια:

«Πράγματι, πρέπει να τονιστεί ότι το άρθρο 177 δεν αναθέτει στο Δικαστήριο την αποστολή να διατυπώνει συμβουλευτικές γνώμες επί γενικών ή υποθετικών ζητημάτων, αλλά να συμβάλλει στην απονομή της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών. Δεν είναι επομένως αρμόδιο να απαντά σε ερωτήματα περί ερμηνείας που του υποβάλλονται στο πλαίσιο διαδικασίας που είναι προκατασκευασμένη από τους διαδίκους με σκοπό να αγάγουν το Δικαστήριο στο να λάβει θέση επί ορισμένων προβλημάτων κοινοτικού δικαίου, τα οποία δεν ανταποκρίνονται σε αντικειμενική ανάγκη που συνδέεται με επίλυση διαφοράς. Αν σε μια τέτοια περίπτωση το Δικαστήριο κρίνει εαυτό αναρμόδιο, αυτό σε καμία περίπτωση δεν πρόκειται να θίξει τα προνόμια του εθνικού δικαστηρίου, ενώ αντιθέτως επιτρέπει να αποφευχθεί η χρησιμοποίηση της διαδικασίας του άρθρου 177 για σκοπούς διαφορετικούς από εκείνους που έχει η Συνθήκη.» [94]

Το Δικαστήριο τόνισε επίσης ότι, κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής εξουσίας που αρύεται από το άρθρο 177, οφείλει να λαμβάνει υπόψη του «όχι μόνο τα συμφέροντα των διαδίκων, αλλά και τα συμφέροντα της Κοινότητος και των κρατών μελών». Δεν θα μπορούσε να εκπληρώσει την αποστολή του αυτή εάν παρέμενε αδιάφορο έναντι της εκτιμήσεως της αναγκαιότητας μιας προδικαστικής αποφάσεως στην οποία προέβη το εθνικό δικαστήριο, «στις εξαιρετικές περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι εκτιμήσεις αυτές δύνανται να έχουν επίπτωση επί της ομαλής λειτουργίας της διαδικασίας που προβλέπει το άρθρο 177» [95]. Πράγματι, «το πνεύμα συνεργασίας», από το οποίο διαπνέεται το άρθρο 177, επιβάλλει την υποχρέωση στο εθνικό δικαστήριο «όταν κάνει χρήση των δυνατοτήτων που του παρέχει το άρθρο 177 να λαμβάνει υπόψη του και την ιδιαίτερη λειτουργία που επιτελεί στον τομέα αυτόν το Δικαστήριο» [96].

83. Η διατυπούμενη στην απόφαση αυτή αρχή ότι το Δικαστήριο δεν υποχρεούται, κατά το άρθρο 177, να απαντά επί αφηρημένων και υποθετικών ερωτημάτων, επανελήφθη έκτοτε σε πολυάριθμες αποφάσεις του Δικαστηρίου [97]. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι η άποψη αυτή αντιστοιχεί σε μέρος μόνο των σκέψεων που διατύπωσε το Δικαστήριο στις αποφάσεις του στην υπόθεση Foglia κατά Novello. Οι αποφάσεις αυτές στηρίζονται, κατά τη γνώμη μου, στη σκέψη ότι δεν πρέπει να επιτραπεί κατάχρηση της διαδικασίας του άρθρου 177. Στη συγκεκριμένη περίπτωση κατάχρηση αποτελούσε το γεγονός ότι οι διάδικοι, από συμφώνου προφανώς, επεχείρησαν με μια κατασκευασμένη διαφορά που ήγαγαν ενώπιον ιταλικού δικαστηρίου να αμφισβητήσουν τη συμφωνία με το κοινοτικό δίκαιο διατάξεων της γαλλικής νομοθεσίας.

84. Το ότι πράγματι η νομολογία αυτή στηρίζεται στη σκέψη ότι δεν πρέπει να επιτραπεί κατάχρηση συνάγεται σαφώς από δύο αποφάσεις του έτους 1990 που έχουν ήδη

93 — Όπ.π. (υποσημείωση 75), σκέψεις 15 έως 16.

94 — Όπ.π. (υποσημείωση 75), σκέψη 18.

95 — Όπ.π. (υποσημείωση 75), σκέψη 19.

96 — Όπ.π. (υποσημείωση 75), σκέψη 20.

97 — Βλ. απόφαση της 3ης Φεβρουαρίου 1983 στην υπόθεση 149/82, Robards (Συλλογή 1983, σ. 171, σκέψη 19)· προαναφερθείσα (υποσημείωση 89) απόφαση Lourenço Dias, σκέψη 17· απόφαση της 16ης Ιουλίου 1992 στην υπόθεση C-83/91, Meilicke (Συλλογή 1992, σ. I-4871, σκέψη 25)· προαναφερθείσα (υποσημείωση 81) διάταξη La Pyramide, σκέψη 11· προαναφερθείσα (υποσημείωση 81) διάταξη Saddik, σκέψη 17.

αναφερθεί, στις οποίες εκτίθεται επίσης ο δικαιολογητικός λόγος των υποθέσεων της δεύτερης ομάδας. Στην απόφαση Gmurzynska-Bscher, π.χ., το Δικαστήριο περιορίζει την καταρχήν διαπίστωση ότι τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να αποφαίνονται επί της αναγκαιότητας μιας προδικαστικής αποφάσεως με την ακόλουθη σκέψη:

«Η κατάσταση διαφέρει μόνο στην περίπτωση όπου είτε προκύπτει ότι καταστρατηγήθηκε ο σκοπός της διαδικασίας του άρθρου 177 της Συνθήκης και ότι η διαδικασία αυτή αποσκοπεί, στην πραγματικότητα, να οδηγήσει το Δικαστήριο να αποφανθεί μέσω κατασκευασμένης διαφοράς, είτε είναι προφανές ότι η διάταξη κοινοτικού δικαίου, η ερμηνεία της οποίας ζητήθηκε από το Δικαστήριο, δεν μπορεί να εφαρμοστεί.» [98]

Παρόμοια ακριβώς σκέψη διατυπώνεται στην απόφαση Dzodzi [99].

85. Δεν χρειάζεται να εξηγηθεί περαιτέρω ότι κατά της νομολογίας αυτής του Δικαστηρίου δεν χωρούν, καταρχήν, αντιρρήσεις. Σε περίπτωση καταχρήσεως της διαδικασίας του άρθρου 177 το Δικαστήριο μπορεί να αρνηθεί να απαντήσει στα υποβληθέντα ερωτήματα. Πρέπει, όμως, στην κάθε περίπτωση να εξετάζεται με ακρίβεια αν πράγματι υπάρχει κατάχρηση.

98 — Όπ.π. (υποσημείωση 72), σκέψη 23.

99 — Όπ.π. (υποσημείωση 88), σκέψη 40. Πράγματι, στη διατύπωση της αποφάσεως στη γερμανική γλώσσα αντί της «κατασκευασμένης διαφοράς, γίνεται λόγος για «πλαστή» διαφορά.

3. Έλεγχος του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων του cour d'appel της Λιέγης

86. Αν εξεταστούν τα ερωτήματα που υπέβαλε το cour d'appel της Λιέγης υπό το πρίσμα των ανωτέρω σκέψεων, το συμπέρασμα θα είναι ότι χωρίς καμιά αμφιβολία δεν εμπίπτουν στην πρώτη ομάδα, δεδομένου ότι δεν μπορεί να προσαφθεί στο εθνικό δικαστήριο ότι δεν ενημέρωσε το Δικαστήριο για το πραγματικό και νομικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται τα ερωτήματα που υπέβαλε.

87. Η απόφαση περί παραπομπής περιλαμβάνει εξήντα πυκνογραμμένες σελίδες. Σε αυτές δεν περιγράφονται μόνο λεπτομερώς τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως, αλλά παρατίθενται και νομικές σκέψεις, βάσει των οποίων το εθνικό δικαστήριο έκρινε παραδεκτές τις αγωγές και αποφάσισε να υποβάλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο. Λίγες προδικαστικές αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων είναι συντεταγμένες με τόση επιμέλεια και διεξοδικότητα.

88. Είναι, βεβαίως, ορθό ότι η απόφαση αυτή περί προδικαστικής παραπομπής ασχολείται κυρίως με ζητήματα που αφορούν το σύστημα μετεγγραφών. Αντιθέτως, το ζήτημα της ρήτρας ιθαγένειας αναλύεται μάλλον ακροθιγώς. Ωστόσο, παρά τη συνοπτική αυτή ανάλυση, σαφώς διατυπώνονται τα ουσιώδη σημεία της επιχειρηματολογίας του αιτούντος δικαστηρίου. Τα σημεία αυτά είναι τα εξής: με το αντίστοιχο κεφάλαιο της αγωγής του Bosman ζητείται να

διαπιστωθεί ότι η ρήτρα ιθαγένειας είναι άκυρη ή ότι δεν έχει εφαρμογή επί του ενάγοντος. Το αίτημα αυτό στηρίζεται στον ισχυρισμό ότι η ύπαρξη της ρήτρας αυτής συνεπάγεται σοβαρή απειλή για τη μελλοντική σταδιοδρομία του Bosman. Κατά το cour d'appel της Λιέγης το παραδεκτό αυτού του αιτήματος πρέπει να εκτιμηθεί βάσει της καταστάσεως που επικρατούσε όταν διατυπώθηκε το αίτημα. Κατά το χρονικό αυτό σημείο ο Bosman πληρούσε, κατά το αιτούν δικαστήριο τις προϋποθέσεις παραδεκτού για την άσκηση αγωγής βάσει του άρθρου 18 του βελγικού code judiciaire, καθόσον δεν μπορούσε να αποκλειστεί ότι μετά τη λήξη του συμβολαίου του με την ομάδα της Réunion θα μπορούσε να προσληφθεί από άλλο σύλλογο εντός της Κοινότητας, αλλά εκτός Βελγίου. Συνεπώς, το εθνικό δικαστήριο έκρινε παραδεκτή την αγωγή.

Κατά την άποψη του εθνικού δικαστηρίου θα ήταν δυνατό να αναζητήσει ο Bosman απασχόληση σε ξένη ομάδα εντός της Κοινότητας. Σε μια τέτοια περίπτωση η ύπαρξη της ρήτρας ιθαγένειας θα μπορούσε να αποτελέσει εμπόδιο γι' αυτόν. Για τον λόγο αυτό ο Bosman θεωρεί ότι έχει έννομο συμφέρον να διαπιστωθεί ότι η ρήτρα αυτή δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην περίπτωσή του. Προς τούτο είναι απαραίτητη η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου, καθόσον δεν έχει ακόμα πλήρως διευκρινιστεί αν η ρήτρα αυτή συμβιβάζεται με το κοινοτικό δίκαιο.

89. Οι σκέψεις αυτές αναπτύσσονται, βεβαίως, εν συντομία, επιτρέπουν όμως την κατανόηση της συλλογιστικής του εθνικού δικαστηρίου. Αυτό το στοιχείο και μόνο έχει σημασία. Το αν οι απόψεις του εθνικού δικαστηρίου είναι ορθές ή ευλογοφανείς δεν έχει καμία σημασία. Το Δικαστήριο πρέπει απλώς να είναι σε θέση να εκδώσει μια λυσιτελή προδικαστική απόφαση, γνωρίζοντας τα περιστατικά της υποθέσεως της κύριας δίκης. Την προϋπόθεση αυτή πληροί, κατά τη γνώμη μου, η απόφαση περί προδικαστικής παραπομπής.

90. Δυσκολότερο είναι να κριθεί αν ευσταθούν αντιρρήσεις ως προς το παραδεκτό της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως στην περίπτωση της δεύτερης ομάδας υποθέσεων. Όταν δηλαδή τα προδικαστικά ερωτήματα δεν έχουν καμία προφανή σχέση με την «πραγματικότητα και το αντικείμενο της κύριας δίκης». Δυσκολία σχετικώς υπάρχει μόνον ως προς το δεύτερο ερώτημα. Η απόπειρα της UEFA και της URBSFA να θέσουν υπό αμφιβολία το παραδεκτό του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος δεν έπεισε. Δεν έχει καμία σημασία για την παρούσα υπόθεση ότι θα μπορούσε να είχε γίνει η μετεγγραφή του Bosman στον US Δουνκέρκης αν οι εφαρμοστέες διατάξεις της UEFA είχαν ορθώς εφαρμοστεί. Το ζήτημα αυτό, εξάλλου, αφορά το ποιός ήταν άμεσα υπεύθυνος για τη μη πραγματοποίηση της μετεγγραφής. Ωστόσο, ο Bosman έθεσε το γενικότερο ζήτημα αν οι ρυθμίσεις περί μετεγγραφής είναι νόμιμες. Για την επίλυση αυτού του ζητήματος είναι απαραίτητη η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου. Αν το Δικαστήριο αποφανθεί ότι οι ρυθμίσεις περί μετεγγραφής είναι παράνομες, το στοιχείο αυτό θα επηρεάσει την απόφαση του εθνικού δικαστηρίου. Υφίσταται, επομένως, σχέση μεταξύ της αιτούμενης με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου και της διαφοράς της κύριας δίκης.

91. Αλλά και το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα έχει σχέση με το «*αντικείμενο*» της κύριας δίκης. Το αντικείμενο αυτό προσδιορίστηκε με τα αιτήματα του ενάγοντος. Ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου ο ενάγων ζήτησε να αναγνωριστεί ότι η ρήτρα ιθαγενείας δεν έχει εφαρμογή στην περίπτωσή του. Το αίτημα αυτό στηρίζεται στον ισχυρισμό ότι η εν λόγω ρήτρα ιθαγένειας προσκρούει στις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου. Δεν αντιλαμβάνομαι πώς θα μπορούσε να αμφισβητηθεί, εν όψει αυτών των δεδομένων, ότι υφίσταται σχέση μεταξύ της αιτούμενης ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου και της υποθέσεως της κύριας δίκης.

92. Νομίζω ότι από την εξέταση των μέχρι τώρα αποφάσεων στις οποίες το Δικαστήριο αρνήθηκε, σε παρόμοιες υποθέσεις, να απαντήσει στα ερωτήματα που του υποβλήθηκαν επιβεβαιώνει την άποψη αυτή. Έχω ήδη παραθέσει τα πραγματικά περιστατικά επί των οποίων στηρίχθηκε η διάταξη στην υπόθεση Falciola [100]. Στην υπόθεση εκείνη εύκολα μπορούσε να γίνει αντιληπτό ότι τα προδικαστικά ερωτήματα δεν είχαν καμία σχέση με την υπόθεση της κύριας δίκης. Αυτό δεν συμβαίνει στην παρούσα υπόθεση, όπως ήδη έχω τονίσει. Στην υπόθεση Lourenço Dias [101], στην εκκρεμούσα ενώπιον του αιτούντος πορτογαλικού δικαστηρίου υπόθεση, επρόκειτο για νέο αυτοκίνητο κατασκευής 1989 που είχε εισαχθεί από τη Γαλλία. Το Δικαστήριο αρνήθηκε να απαντήσει σε έξι από τα οκτώ υποβληθέντα ερωτήματα επειδή «δεν είχαν προφανώς καμία σχέση με την υπόθεση της κύριας δίκης» [102]. Θα αναφέρω δύο μόνο χαρακτηριστικά παραδείγματα. Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα αφορούσε την εισαγωγή μεταχειρισμένων αυτοκινήτων, ενώ το έβδομο προδικαστικό ερώτημα αφορούσε αυτοκίνητα κατασκευής προγενέστερης του 1951 [103]. Αντιθέτως, δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι στην παρούσα υπόθεση τα υποβληθέντα ερωτήματα αφορούν την υπόθεση επί της οποίας καλείται να αποφανθεί το αιτούν δικαστήριο. Στη δεύτερη διάταξή του επί της υποθέσεως Monin Automobiles το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι τα υποβληθέντα ερωτήματα θα μπορούσαν να έχουν ενδιαφέρον μόνο σε περίπτωση ενδεχόμενης αγωγής αποζημιώσεως κατά της γαλλικής διοικήσεως ή σε περίπτωση προσφυγής ενώπιον των αρμόδιων για τον ανταγωνισμό γαλλικών αρχών. Ωστόσο, το αιτούν δικαστήριο παρέθετε απλώς ορισμένα στοιχεία σχετικά με τη διαδικασία εκκαθαρίσεως. Τα προαναφερθέντα δύο ένδικα μέσα ούτε ασκήθηκαν ούτε μπορούσαν να ασκηθούν ενώπιόν του. Συνεπώς, το αιτούν δικαστήριο δεν είχε την υποχρέωση εφαρμογής των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου στις οποίες αναφερόταν [104]. Αντιθέτως, στην παρούσα υπόθεση το εθνικό δικαστήριο έκρινε ότι είναι αρμόδιο να επιληφθεί της εκκρεμούσας ενώπιόν του διαφοράς. Περισσότερο ενδιαφέρουσα είναι σχετικώς η απόφαση στην υπόθεση Corsica Ferries [105]. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι κατά την ορθή παρατήρηση της Επιτροπής το *αίτημα* επί του οποίου επρόκειτο να αποφανθεί το αιτούν δικαστήριο αφορούσε ορισμένα μόνον πραγματικά περιστατικά. Προς τούτο, τα προδικαστικά εκείνα ερωτήματα που αφορούσαν άλλα πραγματικά περιστατικά απορρίφθηκαν [106]. Όπως επανειλημμένως υπογράμμισα, στην ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου υπόθεση ο Bosman ζητεί ακριβώς να αναγνωριστεί ότι η ρήτρα ιθαγενείας δεν έχει εφαρμογή στην περίπτωσή του. Η διάταξη στην υπόθεση La Pyramide είναι πολύ συνοπτική. Ωστόσο, το σκεπτικό είναι αντίστοιχο εκείνου που ανέπτυξε το Δικαστήριο στην υπόθεση Corsica Ferries [107].

100 — Βλ. ανωτέρω σημείο 77.

101 — Όπ.π. (υποσημείωση 89).

102 — Όπ.π. (υποσημείωση 89), σκέψη 42.

103 — Όπ.π. (υποσημείωση 89), σκέψεις 24 έως 25 και σκέψεις 40 έως 41.

104 — Όπ.π. (υποσημείωση 88), σκέψεις 12 έως 15.

105 — Όπ.π. (υποσημείωση 73).

106 — Όπ.π. (υποσημείωση 73), σκέψεις 15 έως 16.

107 — Όπ.π. (υποσημείωση 81), σκέψη 17.

93. Κατά τη γνώμη μου δεν ελλείπει ο σύνδεσμος μεταξύ του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος και του αντικειμένου της κύριας δίκης. Στην περίπτωση πάντως που η γνώμη μου αυτή δεν γίνει δεκτή, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι απόρριψη του προδικαστικού ερωτήματος μπορεί να χωρήσει μόνο στην περίπτωση κατά την οποία ελλείπει *προφανώς* ένας τέτοιος σύνδεσμος. Βάσει των όσων προεκτέθηκαν, όμως, είναι σαφές ότι δεν συντρέχει τέτοια περίπτωση.

94. Στο σκεπτικό των αποφάσεων που εντάσσονται σ' αυτήν την ομάδα, πάντως, δεν λαμβάνεται υπόψη μόνον η έλλειψη σχέσεως μεταξύ της αιτουμένης ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου και του *αντικειμένου* της διαφοράς της κύριας δίκης αλλά τονίζεται, επίσης, ότι η ίδια σχέση πρέπει να υφίσταται επίσης και ως προς το *υπαρκτό* της υποθέσεως της κύριας δίκης [108]. Η μνεία αυτή, η οποία για τις εξετασθείσες ανωτέρω αποφάσεις αυτής της ομάδας δεν είχε ενδιαφέρον, συνδέεται προφανώς με το σκεπτικό που ανέπτυξε το Δικαστήριο στις εμπίπτουσες στην τρίτη ομάδα αποφάσεις του. Πράγματι, το ζήτημα του «υπαρκτού» μιας διαφοράς σημαίνει ότι πρέπει να εξεταστεί αν πρόκειται για πλαστή ή κατασκευασμένη διαφορά. Θα αναφερθώ ευθύς αμέσως στο ζήτημα αυτό εξετάζοντας το ενδιαφέρον των αποφάσεων της τρίτης ομάδας για την παρούσα υπόθεση.

95. Ωστόσο, πρέπει προηγουμένως να εξετάσω τις στηριζόμενες στην απόφαση του Cour de cassation της 30ής Μαρτίου 1995 αντιρρήσεις, καθόσον θεωρώ ότι η εξέτασή τους σ' αυτό το σημείο είναι η περισσότερο επιβεβλημένη. Το επιχείρημα της Γαλλικής Κυβερνήσεως ότι το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα ρυθμίζεται μάλλον κατόπιν αυτής της αποφάσεως δεν αντέχει στην κριτική. Το προδικαστικό αυτό ερώτημα δεν αποτελούσε άμεσο αντικείμενο της διαδικασίας αναιρέσεως και, κατά συνέπεια, δεν εξετάστηκε από το Cour de cassation. Στο σκεπτικό αυτής της αποφάσεως αναφέρεται ότι το cour d'appel της Λιέγης στην απόφασή του της 1ης Οκτωβρίου 1993 *δεν* διαπίστωσε ότι το αίτημα του Bosman περί αναγνωρίσεως της μη εφαρμογής της ρήτρας ιθαγένειας της URBSFA στην περίπτωσή του είναι παραδεκτό. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως διόρθωση της αποφάσεως του αιτούντος δικαστηρίου, δεδομένου ότι αυτό — όπως προαναφέρθηκε — έκρινε παραδεκτό το *σύνολο* των αγωγών. Φρονώ ότι η απόφαση αυτή περιορίζεται στη διόρθωση μιας πιθανής παραλείψεως του cour d'appel της Λιέγης. Η ρήτρα ιθαγένειας της *βελγικής* ομοσπονδίας δεν δύναται να θίξει τα δικαιώματα του Bosman ως *Βέλγου* υπηκόου. Η διαπίστωση αυτή ουδόλως επηρεάζει την κρίση περί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος, που αφορά τη ρήτρα ιθαγένειας, δεδομένου ότι ο Bosman διατύπωσε αίτημα αναγνωρίσεως της μη εφαρμογής της επίσης έναντι της UEFA, το αίτημα δε αυτό αφορά τους κανονισμούς της UEFA και τους στηριζόμενους επ' αυτών των κανονισμών κανόνες της εθνικής ομοσπονδίας.

96. Έρχομαι τώρα στην τρίτη ομάδα υποθέσεων, η σημασία των οποίων είναι κρίσιμη για το ζήτημα του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων. Όπως προαναφέρθηκε, πολλοί από τους συμμετέχοντες στην ενώπιον του Δικαστηρίου διαδικασία υποστήριξαν ότι με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα επιδιώκεται να οδηγηθεί το Δικαστήριο να αποφανθεί επί γενικών ή υποθετικών ζητημάτων. Η UEFA και η URBSFA υποστηρίζουν μάλιστα ότι πρόκειται για πλαστή και κατασκευασμένη διαφορά.

108 — Βλ. ανωτέρω σημείο 76.

97. Βεβαίως, τόσο η μία όσο και η άλλη άποψη έχουν υπέρ αυτών ορισμένα στοιχεία. Αυτό ισχύει κυρίως για το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα. Όσον αφορά το ερώτημα το σχετικό με τη συμφωνία του συστήματος μετεγγραφών με το κοινοτικό δίκαιο, δεν χωρεί καμία αμφιβολία ότι ο Bosman επιδιώκει την ικανοποίηση ενός αιτήματος, το οποίο είναι θεμιτό και εύλογο. Ο Bosman υπέστη ζημία από την — ορθή ή πεπλανημένη — εφαρμογή των σχετικών με τις μετεγγραφές κανόνων, την αποκατάσταση της οποίας επιδιώκει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Δικαίωμά του είναι να αμφισβητεί, στο πλαίσιο αυτής του της επιδιώξεως, τη νομιμότητα του συστήματος μετεγγραφών.

Αντιθέτως, είναι λιγότερο προφανείς οι λόγοι για τους οποίους αμφισβητεί επίσης τη ρήτρα ιθαγενείας. Δεν γίνεται αντιληπτό πώς εμπόδισε μέχρι τώρα η εφαρμογή της ρήτρας αυτής τον Bosman να ασκήσει το επάγγελμα του ποδοσφαιριστή. Ορθώς αναφέρθηκε σχετικώς ότι έχει ήδη αγωνιστεί με συλλόγους του εξωτερικού. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισε να βρει ένα νέο σύλλογο, μετά τα γεγονότα του θέρους του 1990, δεν οφείλεται τόσο — αν εξαιρεθούν οι λοιποί παράγοντες — στην ιθαγένειά του όσο στον αποκλεισμό του οποίου υπήρξε προφανώς θύμα. Συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι το ενδεχόμενο να υποστεί μελλοντικά ζημία ο Bosman από την εφαρμογή αυτής της ρήτρας ιθαγένειας είναι εντελώς αβέβαιο και υποθετικό.

Εξάλλου, είναι αξιοσημείωτο ότι το ζήτημα ενδεχόμενης ζημίας από την εφαρμογή της ρήτρας ιθαγένειας δεν ελήφθη υπόψη ούτε στην αρχική αγωγή του Bosman ούτε στο πλαίσιο της διαδικασίας ασφαλιστικών μέτρων. Το ζήτημα αυτό τέθηκε προφανώς για πρώτη φορά τον Αύγουστο του 1991 με την αγωγή που άσκησε τότε ο Bosman. Τα επιχειρήματα που προβάλλει το αιτούν δικαστήριο προκειμένου να στηρίξει την άποψή του ότι το ζήτημα αυτό είχε ήδη περιληφθεί στα αρχικά αιτήματα του Bosman δεν είναι, κατά τη γνώμη μου, εντελώς πειστικά.

98. Συνεπώς, το Δικαστήριο θα μπορούσε, βάσει της μέχρι τώρα νομολογίας του, να αποφανθεί ότι το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο. Ωστόσο, μετ' επιτάσεως συνιστώ στο Δικαστήριο να μην προχωρήσει σε μια τέτοια απόφαση. Κατά την άποψή μου δεν αποτελεί επαρκές έρεισμα για μια τέτοια απόφαση το γεγονός ότι το προδικαστικό ερώτημα στηρίζεται, πιθανώς, σε υποθετικά πραγματικά περιστατικά. Αντιθέτως, ως βάση πρέπει να ληφθεί ο σκοπός που επιδιώκεται με τη δυνατότητα απορρίψεως προδικαστικού ερωτήματος. Από την έρευνα αυτού του σκοπού συνάγεται, κατά τη γνώμη μου, ότι τυχόν απόρριψη του προδικαστικού ερωτήματος είναι δυνατή, αλλά δεν είναι ούτε απαραίτητη ούτε επιβεβλημένη. Κατωτέρω αναπτύσσω τους λόγους που δικαιολογούν ένα τέτοιο συμπέρασμα.

99. Προηγουμένως, όμως, θα αναφερθώ εν συντομία στο ζήτημα του υποθετικού χαρακτήρα του προδικαστικού ερωτήματος. Ενώπιον του βελγικού δικαστηρίου εκκρεμεί η εξέταση μιας αγωγής διά της οποίας επιδιώκεται η αποτροπή μιας μελλοντικής ζημίας. Δεν χρειάζεται να εξηγηθεί διεξοδικώς ότι το γεγονός πως πρόκειται για *μελλοντική* ζημία δεν έχει σημασία για την παρούσα διαδικασία. Δεν μπορεί να κριθεί υποθετικής φύσεως ένα προδικαστικό ερώτημα επειδή τα πραγματικά περιστατικά στα οποία αναφέρεται δεν έχουν ακόμη επέλθει. Η προληπτική αναγνωριστική αγωγή αποτελεί σημαντικό μέσο για τη διασφάλιση αποτελεσματικής εννόμου προστασίας.

Δικαστήριο που έχει επιληφθεί μιας τέτοιας αγωγής πρέπει να έχει τη δυνατότητα να ζητεί από το Δικαστήριο ερμηνεία των εφαρμοστέων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου.

Είναι, βεβαίως, σαφές ότι η δυνατότητα αυτή δεν μπορεί να είναι απεριόριστη. Δεδομένου ότι το Δικαστήριο, όπως ορθώς το ίδιο υπογράμμισε, καλείται μέσω του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ «να συμβάλλει στην απονομή της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών» [109], πρέπει να παρεμβαίνει εκεί όπου πράγματι χρειάζεται η βοήθειά του. Η παρέμβασή του λοιπόν δεν απαιτείται όταν πρόκειται για καθαρώς υποθετικά ερωτήματα η απάντηση στα οποία δεν συμβάλλει στην απονομή της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών. Το αυτό ισχύει και προκειμένου περί αγωγών όπως η προκείμενη.

100. Βεβαίως, το παραδεκτό τέτοιων αγωγών, για παρόμοιους λόγους και κατά την εθνική επίσης νομοθεσία, υπόκειται, ως γνωστόν, σε περιορισμούς. Τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να παρεμβαίνουν μόνον όταν αυτό είναι πράγματι αναγκαίο. Κατά τα στοιχεία του αιτούντος δικαστηρίου, το άρθρο 18 του βελγικού code judiciaire εξαρτά το παραδεκτό τέτοιου είδους αγωγών από τη συνδρομή ορισμένων προϋποθέσεων. Μεταξύ άλλων, η αγωγή είναι παραδεκτή όταν το επίμαχο δικαίωμα απειλείται σοβαρώς και πραγματικώς και όχι μόνον υποθετικώς. Το γεγονός ότι το cour d'appel της Λιέγης έκρινε παραδεκτή την αγωγή στην προκειμένη υπόθεση σημαίνει ότι είχε διαμορφώσει την πεποίθηση ότι η διαφορά δεν είναι υποθετικής φύσεως.

101. Η άποψη αυτή του εθνικού δικαστηρίου δεν είναι δεσμευτική για το Δικαστήριο. Στο cour d'appel της Λιέγης εναπόκειται να αποφαίνεται επί του παραδεκτού της εκκρεμούσας ενώπιόν του αγωγής. Αντιθέτως, στο Δικαστήριο εναπόκειται να κρίνει, στο πλαίσιο του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ, αν το υποθετικό ερώτημα το οδηγεί στην έκδοση γνώμης επί υποθετικού ερωτήματος. Δεν χωρεί ασφαλώς αμφιβολία ότι το δικαστήριο πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τη γνώμη του εθνικού δικαστηρίου. Όπως προκύπτει από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το εθνικό δικαστήριο είναι καλύτερα σε θέση να κρίνει αν απαιτείται η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου. Μόνο σε δικαιολογημένες εξαιρετικές περιπτώσεις το Δικαστήριο μπορεί να αποκλίνει από τις εκτιμήσεις του εθνικού δικαστηρίου. Και μόνο το στοιχείο αυτό επιβάλλει να μην κριθεί απαράδεκτο το επίμαχο προδικαστικό ερώτημα.

102. Εξάλλου, το αιτούν δικαστήριο εγνώριζε τη νομολογία του Δικαστηρίου περί του ενδεχόμενου απαραδέκτου των προδικαστικών ερωτημάτων, την οποία και συνόψισε στην απόφαση περί παραπομπής. Εφόσον παρ' όλα αυτά το cour d'appel της Λιέγης υπέβαλε το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, αυτό σημαίνει ότι παρά τη νομολογία αυτή είχε τη γνώμη ότι απαιτείται απάντηση του Δικαστηρίου στο ερώτημα αυτό προκειμένου να μπορέσει να αποφανθεί επί της εκκρεμούσας ενώπιόν του υποθέσεως. Το στοιχείο αυτό πρέπει επίσης να το λάβει υπόψη του το Δικαστήριο.

109 — Βλ. ανωτέρω στο σημείο 82 προπαρατεθέν απόσπασμα από την απόφαση Foglia κατά Novello.

103. Όπως έχω ήδη τονίσει, το ζήτημα του ενδεχόμενου υποθετικού χαρακτήρα του προδικαστικού ερωτήματος δεν είναι, κατά τη γνώμη μου, κρίσιμο. Θα έπρεπε μάλλον να εξεταστεί αν συντρέχει περίπτωση *καταχρήσεως* της διαδικασίας του άρθρου 177 οπότε δικαιολογείται απόρριψη του προδικαστικού ερωτήματος από το Δικαστήριο. Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα αν η διαδικασία του άρθρου 177 χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα υπόθεση «για σκοπούς διαφορετικούς από εκείνους που προέβλεψε η Συνθήκη», όπως το Δικαστήριο τόνισε στην υπόθεση Foglia κατά Novello [110].

104. Στην απόφασή του εκείνη το Δικαστήριο είχε τονίσει ότι η διαδικασία του άρθρου 177 του αναθέτει την αποστολή «να συμβάλλει στην απονομή της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών» [111]. Η συμβολή αυτή έγκειται στην εκ μέρους του Δικαστηρίου δεσμευτική για τα εθνικά δικαστήρια ερμηνεία των διατάξεων εκείνων του κοινοτικού δικαίου που απαιτούνται προκειμένου τα εθνικά δικαστήρια να μπορέσουν να αποφανθούν επί της υποθέσεως που εκκρεμεί ενώπιόν τους. Η αποστολή αυτή εντάσσεται στο πλαίσιο της γενικής αποστολής που έχει ανατεθεί στο Δικαστήριο, βάσει του άρθρου 164 της Συνθήκης ΕΚ, να εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή της Συνθήκης ΕΚ. Θεωρώ, κατά συνέπεια, ότι το Δικαστήριο πρέπει να παρεμβαίνει, μέσω της διαδικασίας του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ, μόνον εφόσον αυτό είναι απαραίτητο προς εκπλήρωση αυτής της αποστολής του. Συντρέχει κατάχρηση της διαδικασίας του άρθρου 177 όταν υποβάλλονται στο Δικαστήριο ερωτήματα η απάντηση στα οποία δεν συμβάλλει στην απονομή της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών.

105. Προκειμένου να εκτιμηθεί αν στην παρούσα υπόθεση συντρέχει περίπτωση καταχρήσεως, επιβάλλεται πρώτον να εξεταστούν αναλυτικότερα οι δύο σημαντικότερες αποφάσεις του Δικαστηρίου σχετικά με το ζήτημα αυτό, οι αποφάσεις Foglia κατά Novello και Meilicke. Στην υπόθεση Meilicke [112] η εκκρεμούσα ενώπιον γερμανικού δικαστηρίου υπόθεση της κύριας δίκης αφορούσε αίτηση μετόχων μιας εταιρίας με την οποία ζητούσαν να υποχρεωθεί το Διοικητικό Συμβούλιο της εταιρίας να τους ανακοινώσει ορισμένες πληροφορίες. Οι πληροφορίες αυτές αφορούσαν άμεσα την αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρίας και την χρησιμοποίηση των πόρων που προέκυψαν από την αύξηση αυτή. Στην ουσία, όμως, επιδιωκόταν να κριθεί το συμβιβαστό με το κοινοτικό δίκαιο της νομολογίας του δευτέρου τμήματος του Bundesgerichtshof της σχετικής με τη συγκεκαλυμμένη εισφορά σε είδος. Τα υποβληθέντα ερωτήματα αφορούσαν την ερμηνεία αυτών των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου. Το αιτούν δικαστήριο υπογράμμισε ότι η εκκρεμούσα ενώπιόν του αίτηση θα απορριφθεί σε περίπτωση που κριθεί ότι η νομολογία αυτή του Bundesgerichtshof είναι ασυμβίβαστη με το κοινοτικό δίκαιο.

Το Δικαστήριο τόνισε ότι από τα στοιχεία του αιτούντος δικαστηρίου δεν προκύπτει αν η νομολογία αυτή του Bundesgerichtshof έχει εφαρμογή επί της συγκεκριμένης υποθέσεως και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα ερωτήματα που υποβλήθηκαν είναι υποθετικά. Διαπίστωσε, επίσης, ότι το εθνικό δικαστήριο δεν του παρέσχε όλα εκείνα τα στοιχεία που απαιτούνται προκειμένου να δώσει απάντηση στα προδικαστικά ερωτήματα. Για τους λόγους αυτούς το Δικαστήριο έκρινε ότι τα προδικαστικά ερωτήματα ήταν απαράδεκτα [113].

110 — Βλ. ανωτέρω σημείο 82.
111 — Όπ.π. (υποσημείωση 75), σκέψη 18.
112 — Όπ.π. (υποσημείωση 97).
113 — Όπ.π. (υποσημείωση 97), σκέψεις 29 έως 34.

Το σκεπτικό αυτό αφήνει ορισμένα ερωτήματα. Αυτό γίνεται περισσότερο κατανοητό όταν το σκεπτικό συγκριθεί με τις σαφείς θέσεις που διατύπωσε ο γενικός εισαγγελέας Tesauro. Ο γενικός εισαγγελέας παρατήρησε ότι ο Meilicke κατά την ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου διαδικασία (αλλά και προηγουμένως) αντιτάχθηκε στην άποψη ότι η σχετική νομολογία του Bundesgerichtshof αντιβαίνει προς το κοινοτικό δίκαιο. Ο Meilicke υποστήριξε, επομένως, μια γνώμη η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στην απόρριψη της αιτήσεώς του. Ο γενικός εισαγγελέας Tesauro κατέληξε, συνεπώς, στο ορθό και κατηγορηματικό συμπέρασμα ότι: «η ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου εκκρεμούσα δίκη προφανώς "κατασκευάστηκε"» [114].

106. Η παρούσα υπόθεση είναι διαφορετική. Το προδικαστικό ερώτημα αφορά *άμεσα* το αίτημα της αγωγής του Bosman. Εξάλλου, ο Bosman υποστηρίζει την άποψη ότι η ρήτρα ιθαγένειας είναι αντίθετη προς το κοινοτικό δίκαιο. Η ορθότητα αυτού του ισχυρισμού είναι μία από τις προϋποθέσεις για την *ευδοκίμηση* της ενώπιον του βελγικού δικαστηρίου αγωγής του.

107. Στα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως Foglia κατά Novello έχω ήδη αναφερθεί. Τρία είναι τα σημεία που πρέπει να τονιστούν. Πρώτον, δεν χωρεί αμφιβολία ότι στην υπόθεση εκείνη προφανώς *όλοι* οι διάδικοι συνέπραξαν ομόφωνα στην προώθηση της αιτήσεως για έκδοση προδικαστικής αποφάσεως εκ μέρους του Δικαστηρίου. Δεύτερον, το Δικαστήριο απέδωσε σημασία στο γεγονός ότι στην υπόθεση εκείνη επιδιώχθηκε να αμφισβητηθούν οι διατάξεις της νομοθεσίας κράτους μέλους μέσω κατασκευασμένης δίκης σε άλλο κράτος μέλος. Αυτό δεν αναφέρεται ρητώς στην απόφαση, αλλά η αναφορά στα συμφέροντα των κρατών μελών που πρέπει να λαμβάνει υπόψη του το Δικαστήριο [115] είναι κατά τη γνώμη μου αρκετά σαφής. Τρίτον, είναι προφανές ότι η απόρριψη των προδικαστικών ερωτημάτων δεν είχε συνέπειες, δεδομένου ότι οποιοδήποτε δικαστήριο αντιμετωπίσει ζήτημα εφαρμογής στην πράξη των διατάξεων αυτών της γαλλικής νομοθεσίας έχει τη δυνατότητα να ζητήσει από το Δικαστήριο την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως επί του ζητήματος αυτού. Για παράδειγμα, η επιχείρηση στην οποία είχε ανατεθεί η μεταφορά του οίνου, ή ένα από τα εμπλεκόμενα πρόσωπα, μπορούσαν να αμφισβητήσουν την εκ μέρους των γαλλικών αρχών επιβολή των επιμάχων επιβαρύνσεων ενώπιον των αρμοδίων γαλλικών δικαστηρίων. Τα δικαστήρια αυτά θα μπορούσαν να ζητήσουν από το Δικαστήριο την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως.

108. Στην παρούσα υπόθεση είναι, καταρχάς, σαφές ότι η ενώπιον του βελγικού δικαστηρίου διαφορά θα μπορούσε να είναι «κατασκευασμένη» ή «πλαστή», καθόσον αφορά το αίτημα του *ενάγοντος*. Οι *εναγόμενες ομοσπονδίες* δεν συμφωνούν με τις ενέργειες του Bosman και προβάλλουν ένσταση απαραδέκτου των προδικαστικών ερωτημάτων. Τέλος, από την προφορική διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου προέκυψε σαφώς ότι στην παρούσα υπόθεση πρόκειται για αληθή και σε καμία περίπτωση «πλαστή» ή «κατασκευασμένη» διαφορά.

114 — Προτάσεις της 8ης Απριλίου 1992 στην προαναφερθείσα υπόθεση Meilicke (Συλλογή 1992, σ. I-4897, I-4900).

115 — Όπ.π. (υποσημείωση 75), σκέψη 19.

109. Το ζήτημα αν η διαφορά της κύριας δίκης έχει ενδεχομένως αχθεί ενώπιον δικαστηρίου κράτους μέλους κατά τρόπο που θίγει τα δικαιώματα άλλων κρατών μελών ή άλλων προσώπων από άλλα κράτη μέλη ενδιαφέρει ίσως την UEFA η οποία δεν έχει την έδρα της στο Βέλγιο αλλά στην Ελβετία. Με αυτό το σκεπτικό η UEFA αμφισβήτησε, στο πλαίσιο της κύριας δίκης, την αρμοδιότητα του βελγικού δικαστηρίου. Ωστόσο, δεν αμφισβητείται ότι οι κανονισμοί της UEFA ισχύουν σε όλα τα κράτη μέλη της Κοινότητας. Επομένως τα δικαστήρια οποιουδήποτε κράτους μέλους μπορούν να εγείρουν το ζήτημα του συμβιβαστού των κανονισμών αυτών με το κοινοτικό δίκαιο. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι το ζήτημα *αυτό* δεν πρόκειται να εξεταστεί από τα *ελβετικά* δικαστήρια ούτε θα μπορούσε να υποβληθεί από αυτά στο Δικαστήριο κατά τη διαδικασία του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ.

110. Επομένως, καταλήγω στο συμπέρασμα ότι τα υποβληθέντα ερωτήματα, κατά το γράμμα του άρθρου 177, αλλά και κατά την πρόσφατη σχετική νομολογία, είναι παραδεκτά.

111. Για την περίπτωση που το συμπέρασμα αυτό αμφισβητηθεί βάσει της νεότερης νομολογίας, ας μου επιτραπεί να προσθέσω ότι, εν πάση περιπτώσει, το Δικαστήριο έχει δικαίωμα όχι όμως και υποχρέωση να κρίνει απαράδεκτο/α το/τα ερώτημα/τα. Τίθεται, επομένως, το ζήτημα αν το Δικαστήριο πρέπει να κάνει χρήση αυτής της δυνατότητας.

112. Ο λόγος για τον οποίον η απάντησή μου στο ερώτημα αυτό είναι αρνητική είναι ότι δεν αντιλαμβάνομαι πώς θα μπορούσε να αχθεί με άλλο τρόπο ενώπιον του Δικαστηρίου το ζήτημα του συμβιβαστού της ρήτρας ιθαγένειας με το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ (διαφορετική είναι η περίπτωση των άρθρων 85 και 86). Μολονότι η Επιτροπή από μακρού ήδη επικρίνει τη ρήτρα αυτή δεν έχει κινήσει διαδικασία αναγνωρίσεως παραβάσεως κατά το άρθρο 169, διότι θεωρεί ότι για τυπικούς λόγους οι πιθανότητες ευδοκιμήσεως μιας τέτοιας προσφυγής είναι μικρές [116]. Άλλη αίτηση εθνικού δικαστηρίου για έκδοση προδικαστικής αποφάσεως εκ μέρους του Δικαστηρίου δεν έχει υποβληθεί από την εποχή της υποθέσεως Donà (που απομένει να εξεταστεί) κατά το έτος 1976. Νομίζω ότι αυτό δεν είναι συμπτωματικό. Οι ενδιαφερόμενοι είτε δεν επιθυμούν είτε δεν δύνανται να επιδιώξουν δικαστική διευκρίνιση του ζητήματος.

113. Αυτό αποδεικνύει η πείρα των τελευταίων ετών. Σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις η ρήτρα ιθαγένειας υπήρξε αποφασιστικής σημασίας χωρίς, ωστόσο, οι ενδιαφερόμενοι να φέρουν το ζήτημα

116 — Στην απάντησή της σε γραπτή ερώτηση μέλους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου η Επιτροπή δήλωσε, π.χ., στις 18 Δεκεμβρίου 1991 ότι θεωρεί «προβληματική» προσφυγή κατά κράτους μέλους για αναγνώριση παραβάσεως της Συνθήκης, διότι ο ενδεχόμενος περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας προκύπτει «από ιδιωτικούς μάλλον παρά από δημοσίους φορείς» (ΕΕ 1992, C 102, σ. 41).

ενώπιον δικαστηρίων [117]. Σε μια περίπτωση που αφορούσε την Ολλανδία ο αγώνας επανελήφθη [118]. Η δεύτερη περίπτωση παρουσιάστηκε πρόσφατα στη Γερμανία. Την άνοιξη του 1995 η απειλούμενη με υποβιβασμό 1. FC Νυρεμβέργης αγωνίστηκε στην έδρα της, στο πλαίσιο της δεύτερης γερμανικής κατηγορίας, με την SV Meppen. Λίγα λεπτά προ του τέλους του αγώνα και ενώ το αποτέλεσμα ήταν 2-0 η ομάδα της Νυρεμβέργης προχώρησε σε αλλαγή και τοποθέτησε από λάθος τέταρτο αλλοδαπό, ο οποίος είχε την αυστριακή ιθαγένεια. Η DFB έκρινε τον αγώνα, ο οποίος είχε λήξει με 2-0 υπέρ της Νυρεμβέργης, λόγω αυτής της παραβιάσεως του κανονισμού, με 2 βαθμούς έναντι 0 και με 2 τέρματα έναντι 0 υπέρ της SV Meppen. Η ομάδα της Νυρεμβέργης αποδέχθηκε αυτήν τη μείωση της βαθμολογίας. Το παράδειγμα αυτό επιβεβαιώνει την κοινώς διαμορφωμένη αντίληψη ότι οι παράγοντες του αθλητισμού κατά κανόνα συμμορφώνονται εκουσίως προς τους κανονισμούς και δεν επιθυμούν να φέρουν τις διαφορές τους ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων [119].

114. Δύσκολα πάντως γίνεται αντιληπτό πώς μια τέτοια διαφορά θα μπορούσε να αχθεί ενώπιον του Δικαστηρίου από άλλη οδό, εκτός εκείνης που ακολουθήθηκε στην παρούσα υπόθεση. Αν η 1. FC Νυρεμβέργης, για παράδειγμα, είχε προσφύγει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και αν αυτά είχαν ζητήσει από το Δικαστήριο την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, θα είχε μεσολαβήσει — όπως αποδεικνύεται από την παρούσα υπόθεση — σημαντικός χρόνος. Αυτό σημαίνει ότι το ζήτημα του υποβιβασμού στη δεύτερη γερμανική κατηγορία (με όλες τις σχετικές συνέπειες για τις άλλες ομάδες) θα είχε διευθετηθεί μετά δύο και πλέον έτη. Είναι προφανές ότι αυτό δεν θα μπορούσε να γίνει δεκτό.

115. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι παίκτης προσφεύγει ενώπιον εθνικού δικαστηρίου επειδή ο σύλλογος με τον οποίο επιθυμεί να αγωνίζεται απέρριψε την υποψηφιότητά του για σύναψη συμβάσεως εργασίας επειδή είναι αλλοδαπός και επομένως δεν μπορεί να προσληφθεί, επειδή ο συγκεκριμένος σύλλογος δεν μπορεί να παραβιάσει τη ρήτρα ιθαγένειας. Ωστόσο, είναι προφανές ότι η περίπτωση αυτή είναι υποθετική και ότι ουδέποτε ίσως πραγματοποιηθεί. Εξάλλου, δύσκολα θα μπορέσει ένας παίκτης να κινήσει μια τέτοια ένδικη διαδικασία και να τη φέρει εις πέρας. Η περίπτωση του Bosman είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα των δυσχερειών που θα πρέπει να είναι έτοιμος να αντιμετωπίσει ένας τέτοιος παίκτης.

116. Αντιθέτως, αν πράγματι αχθεί μια διαφορά ενώπιον εθνικού δικαστηρίου, από τη σχετική με όλους τους αθλητικούς κλάδους πείρα αποδεικνύεται ότι δεν θα ζητηθεί

117 — Διαφορετικές είναι οι περιπτώσεις στις οποίες η παραβίαση των κανόνων περί αλλοδαπών δημιουργεί κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνέπειες. Αυτό ισχύει για τον αγώνα Ajax Άμστερνταμ και FC Ουτρέχτης, της 21ης Αυγούστου 1977 κατά τον οποίο κέρδισε ο Ajax με 2-1 και στον οποίο η νικήτρια ομάδα είχε χρησιμοποιήσει έναν αλλοδαπό παίκτη περισσότερο από εκείνους που επέτρεπαν οι κανονισμοί. Η ομοσπονδία απέρριψε τις ενστάσεις της FC Ουτρέχτης κατά του φύλλου αγώνα (βλ. N. J. P. Giltay Veth: «Uitsluiting van buitenlandse voetballers: mogelijk binnen de EEG?» NJB 1978, σ. 504, 505). Η παραβίαση της ρήτρας ιθαγένειας εκ μέρους της FC Κολωνίας στον αγώνα με την Eintracht Φρανκφούρτης στις 29 Ιανουαρίου 1977, δεν είχε συνέπειες, διότι η ομάδα της Κολωνίας είχε χάσει με 4-0 (βλ. Michael Schweitzer: «Die Freizügigkeit des Berufssportlers in der Europäischen Gemeinschaft» στο: *Einbindung des nationalen Sportrechts in internationale Bezüge*, Dieter Reuter, (επιμέλεια), Heidelberg 1987, σ. 71). Η πιο θεαματική περίπτωση είναι εκείνη της VfB Στουτγάρδης, η οποία στον πρώτο αγώνα του πρώτου γύρου του ευρωπαϊκού κυπέλλου πρωταθλητριών νίκησε τη Leeds United, το φθινόπωρο του 1992, με 3-0. Στον επαναληπτικό αγώνα η αγγλική ομάδα νίκησε με 4-1, το οποίο όμως κατά τους σχετικούς κανόνες ευνοούσε την πρόκριση της γερμανικής ομάδας. Επειδή, όμως, η ομάδα της Στουτγάρδης είχε χρησιμοποιήσει τέταρτο αλλοδαπό παίκτη, η UEFA κατακύρωσε τον αγώνα με 3-0 υπέρ της Leeds, η οποία κέρδισε και τον αγώνα προκρίσεως μετά το ισόπαλο αποτέλεσμα. Πάντως, η περίπτωση αυτή δεν αφορά την προκειμένη υπόθεση, καθόσον οι αλλοδαποί παίκτες που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονταν από τρίτα κράτη.

118 — Giltay Veth, όπ.π. (υποσημείωση 117), σ. 510.

119 — Σχετική είναι η άποψη της Alessandra Giardini, η οποία τονίζει ότι οι σύλλογοι προτιμούν ένα είδος quiete sportiva (Diritto comunitario e libera circolazione dei calciatori, στο: *Diritto comunitario e degli scambi internazionali*, 1988, σ. 437, 444).

οπωσδήποτε η γνώμη του Δικαστηρίου [120]. Τα δικαστήρια της Λιέγης που επιλήφθηκαν της διαφοράς της κύριας δίκης αποτελούν εξαίρεση από τον κανόνα αυτόν.

117. Εκ των όσων προαναφέρθηκαν συνάγεται το συμπέρασμα ότι είναι εξαιρετικά απίθανο να υποβληθεί και πάλι στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα σχετικό με τη συμφωνία της ρήτρας ιθαγένειας με το κοινοτικό δίκαιο. Επίσης, είναι σαφές το ότι οι ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες φρονούν ότι η ρήτρα ιθαγένειας είναι σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο και ότι δεν επιθυμούν την κατάργησή της. Απαντώντας στο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο θα έχει την ευκαιρία να διευκρινίσει τη νομολογία του και να διαλύσει τις αμφιβολίες που υπάρχουν σχετικώς. Νομίζω ότι το Δικαστήριο θα μπορέσει έτσι πράγματι «να συμβάλλει στην απονομή της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών». Εν πάση περιπτώσει πολύ δύσκολα μπορεί να κατηγορηθεί το cour d'appel της Λιέγης για *κατάχρηση* της διαδικασίας του άρθρου 177. Αν αντιθέτως το Δικαστήριο αρνηθεί να απαντήσει, η ρύθμιση του τομέα αυτού θα εξακολουθήσει να επαφίεται στη βούληση των αθλητικών ομοσπονδιών. Πιστεύω ότι αυτό δύσκολα μπορεί να γίνει δεκτό.

Δεν μπορώ, εξάλλου, να γνωρίζω ποια άξια προστασίας συμφέροντα έχουν οι ενδιαφερόμενες ομοσπονδίες να μην δοθεί απάντηση στα προδικαστικά ερωτήματα. Η επιμονή με την οποία οι εν λόγω συμμετέχοντες στη διαδικασία προέβαλαν την άποψή τους περί του απαραδέκτου του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος δημιουργεί σε έναν αμερόληπτο παρατηρητή την εντύπωση ότι δεν επιθυμούν τον έλεγχο της νομιμότητας της ρήτρας ιθαγένειας σε σχέση με το κοινοτικό δίκαιο. Είναι αυτονόητο ότι μια τέτοια πρόθεση — αν πράγματι υπάρχει — δεν πρέπει να ληφθεί υπόψη.

118. Όπως έχω ήδη τονίσει, το Δικαστήριο έχει τη *δυνατότητα* να μην απαντήσει σε κάποιο προδικαστικό ερώτημα, υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Αυτό δεν σημαίνει ότι μπορεί να κάνει χρήση αυτής της δυνατότητας σε κάθε περίπτωση. Στην παρούσα υπόθεση συντρέχουν κατά τη γνώμη μου οι περισσότεροι λόγοι υπέρ της απαντήσεως στα προδικαστικά ερωτήματα. Ας μου επιτραπεί, εξάλλου, να υπενθυμίσω ότι και ο γενικός εισαγγελέας Tesauro, για παράδειγμα, στην υπόθεση Meilicke, παρά τα συγκεκριμένα περιστατικά, όπως εκτέθηκαν ανωτέρω, είχε τη γνώμη ότι το Δικαστήριο έπρεπε να απαντήσει στα υποβληθέντα ερωτήματα [121].

119. Τέλος, υπέρ της απόψεως να δοθεί απάντηση στα προδικαστικά ερωτήματα συνηγορεί και η απόφαση στην υπόθεση Donà. Απαιτείται, για τον λόγο αυτό, να υπομνησθούν τα πραγματικά περιστατικά εκείνης της υποθέσεως. Κατά τον κρίσιμο για την υπόθεση εκείνη χρόνο (1976) στο

120 — Σε απόφαση του Hof van beroep των Βρυξελλών, της 16ης Μαρτίου 1994 (Te Velde), την οποία κατέθεσε η UEFA και η οποία αφορά το άθλημα της καλαθοσφαιρίσεως, προφανώς το ζήτημα δεν εξετάστηκε καθόλου. Σε απόφαση του Landgericht Frankfurt, που αφορά τη ρήτρα ιθαγένειας της γερμανικής ομοσπονδίας επιτραπέζιας αντισφαίρισης, κρίνεται ότι η ρήτρα ιθαγένειας είναι σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο και απορρίπτεται αίτημα υποβολής ερωτήματος στο Δικαστήριο με το αξιοπερίεργο σκεπτικό ότι το Δικαστήριο έχει ήδη «με επαρκή σαφήνεια» αποφανθεί επί του ζητήματος αυτού (απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 1994, EWS 1994, σ. 405).

121 — Όπ.π. (υποσημείωση 114), σ. I-4901.

ιταλικό επαγγελματικό ποδόσφαιρο υπήρχε πλήρης απαγόρευση χρησιμοποιήσεως αλλοδαπών. Ωστόσο, ο πρόεδρος μιας ποδοσφαιρικής ομάδας είχε αναθέσει στον Donà να ερευνήσει σε αλλοδαπούς ποδοσφαιρικούς κύκλους αν υπάρχει παίκτης που θα ήταν διατεθειμένος να αγωνιστεί με τον ιταλικό αυτόν σύλλογο. Ο Donà δημοσίευσε σχετικά αγγελία σε βελγική αθλητική εφημερίδα. Ο εντολέας σύλλογος αρνήθηκε να αποδώσει τα σχετικά έξοδα με το αιτιολογικό ότι ο Donà ενήργησε χωρίς περίσκεψη. Επικαλέστηκε τους κανόνες της ιταλικής ομοσπονδίας που εμποδίζουν την πρόσληψη αλλοδαπού παίκτη. Ο Donà διεκδίκησε το σχετικό ποσό με αγωγή του ενώπιον του Giudice Conciliatore Rovigo. Το δικαστήριο αυτό υπέβαλε στο Δικαστήριο ερώτημα σχετικό με τη συμφωνία της ρήτρας ιθαγενείας με το κοινοτικό δίκαιο [122].

Πολλοί σχολιαστές διατύπωσαν την υποψία ότι η διαφορά της κύριας δίκης ήταν κατασκευασμένη και ότι σκοπός της ήταν να εξαναγκαστεί το Δικαστήριο να λάβει θέση επί της ρήτρας ιθαγένειας [123]. Οι υποψίες αυτές δεν μπορούν να αποδειχθούν. Το Δικαστήριο απάντησε — ορθώς — στα υποβληθέντα ερωτήματα. Το ίδιο πρέπει να πράξει και στην παρούσα υπόθεση και να μην αρνηθεί τη συμβολή του στην απονομή της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών, όπως επανειλημμένως του έχει ζητηθεί, σχετικώς με το ζήτημα αυτό.

122 — Βλ. πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως Donà, όπ.π. (υποσημείωση 61).

123 — Σχετικώς βλ. π.χ. Meinhard Hilf: Die Freizügigkeit des Berufsfußballspielers innerhalb der Europäischen Gemeinschaft, *NJW* 1984, σ. 517, 520· Hans-Ulrich Marticke: Ausländerklauseln und Spielertransfer aus europarechtlicher Sicht, στο: Michael R. Will (επιμέλεια), *Sport und Recht in Europa*, Saarbrücken 1988, σ. 53, 54.

III — *Η νομολογία του Δικαστηρίου στον αθλητικό τομέα*

120. Με δύο σημαντικές αποφάσεις του της δεκαετίας του εβδομήντα το Δικαστήριο αποφάνθηκε υπέρ της εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου στον τομέα του αθλητισμού. Πρόκειται για την απόφαση Walrave [124] και για την ήδη επανειλημμένως αναφερθείσα απόφαση Donà. Οι αποφάσεις αυτές αποτελούν αντικείμενο λεπτομερούς αναλύσεως στην παρούσα υπόθεση. Θα εξυπηρετούσε, επομένως, την προσπάθεια εξετάσεως των δύο προδικαστικών ερωτημάτων η σύντομη αναφορά στις δύο αυτές υποθέσεις.

121. Η πρώτη υπόθεση αφορά δύο Ολλανδούς υπηκόους, τον Walrave και τον Koch, οι οποίοι εργάζονταν επαγγελματικώς ως προπομποί μοτοσυκλετιστές σε ποδηλατικούς αγώνες. Στο άθλημα αυτό κάθε ποδηλάτης έχει έναν προπορευόμενο μοτοσυκλετιστή, τον οποίον ακολουθεί στο κενό αέρος που δημιουργεί. Οι αγώνες στους οποίους έλαβαν μέρος οι ενδιαφερόμενοι είχαν οργανωθεί στο πλαίσιο παγκοσμίου πρωταθλήματος. Η Union Cycliste Internationale (διεθνής ποδηλατική ομοσπονδία) εξέδωσε για το παγκόσμιο αυτό πρωτάθλημα κανονισμό κατά τον οποίο από το 1973 ο προπομπός μοτοσυκλετιστής πρέπει να έχει την ίδια ιθαγένεια με τον ποδηλάτη. Ο Walrave και ο Koch υποστήριξαν ότι ο κανόνας αυτός αντίκειται στο κοινοτικό δίκαιο. Το arrondissementsrechtbank Utrecht στο οποίο προσέφυγαν υπέβαλε στο Δικαστήριο σειρά ερωτημάτων, τα οποία αφορούσαν μεταξύ άλλων τα άρθρα 7, 48 και 59 της Συνθήκης ΕΟΚ.

124 — Απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 1974 στην υπόθεση 36/74 (Συλλογή τόμος 1974, σ. 563).

122. Το Δικαστήριο εξέτασε καταρχάς το ερώτημα αν το κοινοτικό δίκαιο εφαρμόζεται στον τομέα του αθλητισμού:

«Λαμβανομένων υπόψη των στόχων της Κοινότητας, η αθλητική δραστηριότητα δεν υπόκειται στο κοινοτικό δίκαιο, παρά κατά το μέτρο που συνιστά οικονομική δραστηριότητα κατά την έννοια του άρθρου 2 της Συνθήκης.

Όταν μια τέτοια δραστηριότητα έχει χαρακτήρα παροχής μισθωτής εργασίας ή αμειβομένων υπηρεσιών, εμπίπτει ειδικότερα, κατά περίπτωση, στο πεδίο εφαρμογής των άρθρων 48 έως 51 ή 59 έως 66 της Συνθήκης.

Οι διατάξεις αυτές, που υλοποιούν τον γενικό κανόνα του άρθρου 7 της Συνθήκης, απαγορεύουν κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων που αφορούν.

Σχετικά, η ακριβής φύση του νομικού δεσμού, δυνάμει του οποίου εκπληρώνονται αυτές οι παροχές, είναι αδιάφορη, εφόσον ο κανόνας του μη επιτρεπτού των διακρίσεων εκτείνεται εξίσου στο σύνολο των παροχών εργασίας ή υπηρεσιών.

Εν τούτοις, η απαγόρευση αυτή δεν αφορά τη σύνθεση αθλητικών ομάδων και ιδίως εθνικών ομάδων, ο σχηματισμός των οποίων είναι ζήτημα που ενδιαφέρει αποκλειστικά τον αθλητισμό και επομένως ξένο προς την οικονομική δραστηριότητα.

Ο περιορισμός όμως αυτός του πεδίου εφαρμογής των εν λόγω διατάξεων πρέπει να παραμένει περιχαρακωμένος μέσα στον αντικειμενικό τους σκοπό.» [125]

Το Δικαστήριο έκρινε ότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να κρίνει αν στην συγκεκριμένη υπόθεση επρόκειτο για δραστηριότητα εμπίπτουσα στο κοινοτικό δίκαιο και αν ο προπορευόμενος μοτοσυκλετιστής και ο ποδηλάτης συνιστούν ομάδα [126]. Προσέθεσε ότι «οι απαντήσεις δίδονται μέσα στα όρια του πεδίου εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, όπως προσδιορίστηκαν παραπάνω» [127].

123. Το Δικαστήριο εξέτασε ακολούθως το ζήτημα αν το κοινοτικό δίκαιο εφαρμόζεται επίσης επί των καταστατικών αθλητικών

125 — Όπ.π. (υποσημείωση 124), σκέψεις 4 έως 9.
126 — Όπ.π. (υποσημείωση 124), σκέψη 10.
127 — Όπ.π. (υποσημείωση 124), σκέψη 11.

ομοσπονδιών. Η απάντησή του υπήρξε καταφατική:

«Η απαγόρευση των διακρίσεων αυτών επιβάλλεται όχι μόνο στη δράση των δημοσίων αρχών, αλλά εκτείνεται εξίσου και σε άλλης φύσεως κανονιστικές διατάξεις, οι οποίες σκοπεύουν στη ρύθμιση, κατά τρόπο συλλογικό, της μισθωτής εργασίας και της παροχής υπηρεσιών. Πράγματι, η κατάργηση, μεταξύ των κρατών μελών, των εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων και στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών — θεμελιώδης σκοπός της Κοινότητας, που διακηρύσσεται στο άρθρο 3, στοιχείο γ', της Συνθήκης — θα ετίθετο σε κίνδυνο αν θα μπορούσε να εξουδετερώνεται η κατάργηση των φραγμών κρατικής προελεύσεως από εμπόδια προερχόμενα από την άσκηση της νομικής αυτονομίας ενώσεων ή οργανισμών μη διεπομένων από το δημόσιο δίκαιο (...)» [128]

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το συμπέρασμα αυτό, που αφορά το άρθρο 48, ισχύει και για το άρθρο 59:

«Οι δραστηριότητες που αφορά το άρθρο 59 δεν διαφέρουν από αυτές του άρθρου 48 κατά τη φύση τους, αλλά μόνο κατά το ότι ασκούνται εκτός του νομικού δεσμού συμβάσεως εργασίας.

Μόνη αυτή η διαφορά δεν δικαιολογεί στενότερη ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής της ελευθερίας για τη διασφάλιση της οποίας πρόκειται» [129].

124. Ακόμα σημαντικότερη για την παρούσα υπόθεση είναι η απόφαση Donà, στα πραγματικά περιστατικά της οποίας έχω ήδη αναφερθεί [130]. Με την απόφασή του αυτή το Δικαστήριο επιβεβαίωσε, αναφερόμενο στην απόφαση Walrave, ότι το κοινοτικό δίκαιο εφαρμόζεται επί των καταστατικών των αθλητικών ομοσπονδιών [131].

Ως προς την ουσία της υποθέσεως το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι:

«Λαμβανομένων υπόψη των στόχων της Κοινότητας, ο αθλητισμός εμπίπτει στο κοινοτικό δίκαιο εφόσον αποτελεί οικονομική

128 — Όπ.π. (υποσημείωση 124), σκέψεις 17 έως 19.

129 — Όπ.π. (υποσημείωση 124), σκέψεις 23 έως 24.

130 — Βλ. ανωτέρω σημείο 119.

131 — Όπ.π. (υποσημείωση 61), σκέψεις 17 και 18.

δραστηριότητα κατά την έννοια του άρθρου 2 της Συνθήκης.

Αυτό ισχύει για τη δραστηριότητα ή των επαγγελματιών ή μη επαγγελματιών ποδοσφαιριστών οι οποίοι ασκούν μισθωτή δραστηριότητα ή αμείβονται για την παροχή υπηρεσιών.

Αν λοιπόν οι ποδοσφαιριστές αυτοί έχουν την ιθαγένεια κράτους μέλους, απολαύουν, σε όλα τα άλλα κράτη μέλη, των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου περί ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων και των υπηρεσιών.

Οι διατάξεις όμως αυτές δεν αντιτίθενται στη ρύθμιση ή στην πρακτική δυνάμει της οποίας αποκλείονται οι αλλοδαποί παίκτες από τη συμμετοχή σε ορισμένες συναντήσεις για λόγους μη οικονομικής φύσεως που αφορούν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και το ειδικό πλαίσιο των συναντήσεων αυτών και επομένως ενδιαφέρουν αποκλειστικά το άθλημα αυτό καθ' εαυτό, όπως συμβαίνει λόγου χάρη με τις συναντήσεις μεταξύ εθνικών ομάδων διαφόρων χωρών.

Πάντως ο περιορισμός αυτός του πεδίου εφαρμογής των εν λόγω διατάξεων δεν πρέπει να υπερβαίνει τον ίδιο του τον σκοπό.

Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να αξιολογήσει, κατά την έννοια των προηγουμένων σκέψεων, την επίδικη ενώπιόν του δραστηριότητα.» [132]

125. Από τις ανωτέρω δύο αποφάσεις προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα που μπορούν να είναι χρήσιμα για την κρίση της παρούσας υπόθεσης:

1) Τα καταστατικά ιδιωτικών αθλητικών ομοσπονδιών εμπίπτουν, επίσης, στο κοινοτικό δίκαιο.

2) Ο τομέας του αθλητισμού εμπίπτει στο κοινοτικό δίκαιο καθόσον αποτελεί μέρος του οικονομικού βίου.

3) Η δραστηριότητα των επαγγελματιών ποδοσφαιριστών αποτελεί αμειβόμενη δραστηριότητα και, επομένως, εμπίπτει στο κοινοτικό δίκαιο.

4) Επί της δραστηριότητας αυτής έχει εφαρμογή είτε το άρθρο 48 είτε το άρθρο 59, χωρίς όμως εξ αυτού να προκύπτουν διαφορές.

132 — Όπ.π. (υποσημείωση 61), σκέψεις 12 έως 16· βλ. επίσης σκέψη 19.

5) Το Δικαστήριο δέχεται ορισμένες εξαιρέσεις από τις απαγορεύσεις που επιβάλλουν οι εν λόγω διατάξεις. Ενώ στην απόφαση Walrave η διοργάνωση του παγκοσμίου πρωταθλήματος εξαιρέθηκε από την απαγόρευση, στην απόφαση Donà το Δικαστήριο περιόρισε την εξαίρεση στον αποκλεισμό αλλοδαπών παικτών από ορισμένες συναντήσεις. Και στις δύο αποφάσεις οι εξαιρέσεις συνδυάστηκαν με μη οικονομικούς λόγους που αφορούν αποκλειστικά το άθλημα.

IV — *Η ερμηνεία του άρθρου 48*

1. *Εφαρμογή του άρθρου 48*

126. Μολονότι το Δικαστήριο στην υπόθεση Donà αποφάνθηκε ότι η δραστηριότητα του επαγγελματία ή του ημιεπαγγελματία ποδοσφαιριστή αποτελεί μέρος του οικονομικού βίου κατά την έννοια του άρθρου 2 της Συνθήκης ΕΚ και, επομένως, εμπίπτει στο κοινοτικό δίκαιο, η URBSFA και η UEFA προέβαλαν σειρά επιχειρημάτων εκ των οποίων κατά τη γνώμη τους προκύπτει ότι στην παρούσα υπόθεση δεν έχει εφαρμογή ούτε το άρθρο 48 ούτε οι διατάξεις της Συνθήκης ΕΚ περί συμπράξεων. Κανένα από τα επιχειρήματα αυτά δεν ευσταθεί.

127. Η URBSFA υποστήριξε ότι μόνο οι μεγάλοι ευρωπαϊκοί ποδοσφαιρικοί σύλλογοι ασκούν οικονομική δραστηριότητα. Αυτό, όμως, δεν ισχύει για τους εμπλεκόμενους στην παρούσα υπόθεση δύο συλλόγους, τον RC Λιέγης και τον US Δουνκέρκης. Αν οι δύο αυτοί σύλλογοι ασκούν παράλληλα και οικονομική δραστηριότητα, η δραστηριότητα αυτή είναι περιορισμένης φύσεως. Το επιχείρημα αυτό δεν μπορεί να γίνει δεκτό. Όπως ορθώς έχει διαπιστώσει το Δικαστήριο, το ποδόσφαιρο αποτελεί οικονομική δραστηριότητα. Ποια είναι ακριβώς η έκταση αυτής της δραστηριότητας δεν έχει καμία σημασία, όπως δεν έχει σημασία αν συνεπάγεται ή όχι την πραγματοποίηση κερδών.

128. Σχετικά με το σύστημα μετεγγραφών η UEFA προβάλλει τον ισχυρισμό ότι η εφαρμογή του άρθρου 48 επί των εν λόγω κανόνων και οι επιπτώσεις αυτής της εφαρμογής δύσκολα μπορούν να περιοριστούν στον τομέα του ποδοσφαίρου. Δεδομένου ότι σκοπός των κανόνων αυτών είναι, μεταξύ άλλων, η επιδότηση των μικρών συλλόγων, απόφαση του Δικαστηρίου περιοριζόμενη στον τομέα του ποδοσφαίρου θα είχε σημαντικές επιπτώσεις επί της όλης οργανώσεως του ποδοσφαιρικού αθλήματος. Το επιχείρημα αυτό αναφέρεται στις *επιπτώσεις* της αποφάσεως του Δικαστηρίου, όχι όμως στο ζήτημα της *εφαρμογής* του κοινοτικού δικαίου και, κατά συνέπεια, δεν ευσταθεί. Βεβαίως, στο πλαίσιο της απαντήσεως στα προδικαστικά ερωτήματα, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι επιπτώσεις που θα έχει η απόφαση του Δικαστηρίου.

129. Επικαλούμενη το γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους συλλόγους που την απαρτίζουν έχουν τη μορφή association sans but lucratif (μη κερδοσκοπικού σωματείου), η URBSFA επιχειρεί να αποδείξει ότι οι σχετικές με την μετεγγραφή ρήτρες ουδόλως επηρεάζουν τη σχέση μεταξύ του συλλόγου και των παικτών του, επομένως δε, ότι το άρθρο 48 δεν εφαρμόζεται σχετικώς. Αν ορθώς αντιλαμβάνομαι τον ισχυρισμό αυτόν, η URBSFA ισχυρίζεται ότι οι ρήτρες περί

μετεγγραφής αφορούν αποκλειστικώς τις μεταξύ συλλόγων σχέσεις, ενώ το άρθρο 48 επηρεάζει τις σχέσεις εργασίας μεταξύ της ομάδας και του παίκτη. Αυτό όμως δεν μπορεί να γίνει δεκτό. Η προτεινόμενη από την URBSFA διάκριση είναι τεχνητή και δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Οι ρήτρες περί μετεγγραφής έχουν — όπως περαιτέρω θα αποδειχθεί — ιδιαίτερη σημασία για έναν παίκτη ο οποίος επιθυμεί να αλλάξει σύλλογο. *Παράδειγμα αποτελεί η παρούσα υπόθεση: αν δεν υπήρχαν οι κανόνες περί μετεγγραφής, η μετεγγραφή του Bosman στον US Δουνκέρκης δεν θα είχε πραγματοποιηθεί.* Δεν μπορεί, επομένως, σοβαρά να υποστηριχθεί ότι οι ρήτρες αυτές αφορούν αποκλειστικώς τις έννομες σχέσεις μεταξύ συλλόγων. Βεβαίως, αυτό δεν σημαίνει ότι οι ρήτρες αυτές αντιβαίνουν στο άρθρο 48. Αυτό θα εξεταστεί κατωτέρω. Πρέπει, επίσης, να εξεταστεί αν οι ρήτρες αυτές — όπως ιδίως υποστηρίζει η UEFA — είναι καθαρώς αθλητικής φύσεως.

130. Εξάλλου, η UEFA προβάλλει ορισμένα επιχειρήματα πολιτικής φύσεως. Θέτει, μεταξύ άλλων, το ερώτημα αν το άρθρο 48, το οποίο δεν δέχεται καμία εξαίρεση, προσφέρεται για την επίλυση των προβλημάτων του αθλητικού τομέα. Νομίζω ότι τέτοιο ζήτημα δεν τίθεται. Το επαγγελματικό ποδόσφαιρο συνιστά οικονομική δραστηριότητα και, επομένως, υπόκειται στο κοινοτικό δίκαιο. Στο πλαίσιο της ερμηνείας των αντιστοίχων διατάξεων μπορούν να ληφθούν υπόψη οι ιδιομορφίες αυτού του τομέα. Το ίδιο ισχύει και για την εκ μέρους της UEFA επίκληση της αρχής της επικουρικότητας, που προβλέπεται πλέον στο άρθρο 3 Β, της Συνθήκης ΕΚ. Όπως, όμως, προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 3 Β, η αρχή της επικουρικότητας δεν ισχύει στους τομείς της αποκλειστικής αρμοδιότητας της Κοινότητας, όπως είναι ο τομέας των θεμελιωδών ελευθεριών. Εξάλλου, από την αρχή αυτή δεν μπορεί να συναχθεί ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν εφαρμόζεται στον τομέα του επαγγελματικού ποδοσφαίρου.

131. Τέλος, η UEFA υποστηρίζει ότι πρόκειται για καθαρώς εσωτερικής φύσεως περιστατικά, επί των οποίων, ως γνωστόν, δεν εφαρμόζεται το άρθρο 48. Το επιχείρημα αυτό στηρίζεται στο γεγονός ότι πρόκειται για διαφορά μεταξύ ενός Βέλγου ποδοσφαιριστή και ενός βελγικού συλλόγου, που αφορά την έκδοση του εγγράφου αποδεσμεύσεως, που θα του έδινε τη δυνατότητα να αποχωρήσει από τον σύλλογο. Το επιχείρημα αυτό δεν μπορεί να γίνει δεκτό. Βεβαίως, κατά πάγια νομολογία, οι διατάξεις της Συνθήκης περί ελεύθερης κυκλοφορίας «δεν εφαρμόζονται στις δραστηριότητες των οποίων όλα τα στοιχεία έχουν σχέση με ένα και μόνον κράτος μέλος» [133]. Η διαφορά της κύριας δίκης, ωστόσο, αφορά την αποτυχούσα μετεγγραφή από ένα *βελγικό* σε ένα *γαλλικό* σύλλογο. Η αποτυχία αυτή εμπόδισε τον Bosman να μετεγγραφεί στον γαλλικό σύλλογο και, επομένως, να κάνει χρήση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας. Προφανώς λοιπόν η διαφορά ενέχει στοιχείο που υπερβαίνει τα μεταξύ κρατών μελών σύνορα. Όσον αφορά τη ρήτρα ιθαγένειας, το στοιχείο αυτό είναι αυτονόητο.

132. Θα εξετάσω κατωτέρω αν οι κανόνες περί μετεγγραφής, αφενός, και η ρήτρα ιθαγένειας, αφετέρου, συμβιβάζονται με το άρθρο 48. Θεωρώ πιο χρήσιμο να αρχίσω την εξέταση από τη ρήτρα ιθαγένειας.

133 — Βλ. π.χ. απόφαση της 28ης Ιανουαρίου 1992 στην υπόθεση C-332/90, Steen (Συλλογή 1992, σ. I-341, σκέψη 9).

2. *Το άρθρο 48 και η ρήτρα ιθαγένειας*

α) Παραβίαση της απαγορεύσεως των διακρίσεων που επιβάλλει το άρθρο 48

133. Οι πρώτες δύο παράγραφοι του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΚ ορίζουν τα ακόλουθα:

«1) Η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων εντός της Κοινότητος εξασφαλίζεται το αργότερο κατά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου.

2) Η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων συνεπάγεται την κατάργηση κάθε διακρίσεως λόγω ιθαγενείας μεταξύ των εργαζομένων των κρατών μελών, όσον αφορά την απασχόληση, την αμοιβή και τους άλλους όρους εργασίας.»

Κατά το άρθρο 48, παράγραφος 3, η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων περιλαμβάνει, «με την επιφύλαξη των περιορισμών που δικαιολογούνται για λόγους δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας και δημοσίας υγείας», το δικαίωμα να αποδέχονται κάθε πραγματική προσφορά εργασίας, να διακινούντα ελεύθερα για τον σκοπό αυτόν εντός της επικρατείας των κρατών μελών, να διαμένουν σε ένα από τα κράτη μέλη με σκοπό να ασκούν εκεί ορισμένη εργασία και να παραμένουν, ενδεχομένως, στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους και μετά την άσκηση σε αυτό ορισμένης εργασίας. Το άρθρο 48, παράγραφος 4, που προβλέπει εξαίρεση για την περίπτωση απασχολήσεως στη δημόσια διοίκηση, δεν έχει σημασία για την παρούσα υπόθεση.

134. Στην απόφαση Donà το Δικαστήριο δεν διευκρίνισε αν η δραστηριότητα του επαγγελματία παίκτη εμπίπτει στις διατάξεις του άρθρου 48, τις σχετικές με τους εργαζομένους, ή στις διατάξεις περί προσφοράς υπηρεσιών (άρθρα 59 επ.). Τα προδικαστικά ερωτήματα αναφέρονται αποκλειστικώς στο άρθρο 48. Πράγματι, είναι προφανώς ορθό να θεωρούνται εργαζόμενοι οι επαγγελματίες παίκτες που απασχολούνται σε ποδοσφαιρικό σύλλογο. Συνεπώς, οι κατωτέρω σκέψεις περιορίζονται στη διάταξη αυτή. Ωστόσο, το αποτέλεσμα δεν θα ήταν διαφορετικό αν η εξέταση ελάμβανε ως βάση τα άρθρα 59 επ.

135. Δεν χρειάζονται εμβριθείς αναλύσεις προκειμένου να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η ρήτρα αλλοδαπών δημιουργεί δυσμενείς διακρίσεις. Πρόκειται για κλασσική περίπτωση διακρίσεως λόγω ιθαγένειας. Η ρήτρα αυτή περιορίζει τον αριθμό παικτών από άλλα κράτη μέλη που μπορεί να χρησιμοποιήσει σύλλογος ορισμένου κράτους μέλους σε μια ποδοσφαιρική συνάντηση. Το γεγονός αυτό περιάγει τους εν λόγω παίκτες σε δυσμενέστερη θέση σε σύγκριση με τους παίκτες που έχουν την ιθαγένεια του εν λόγω κράτους. Ορθώς, σχετικώς, η Επιτροπή επικαλείται το άρθρο 4, παράγραφος 1, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 13ης Οκτωβρίου 1968, περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων

εντός της Κοινότητος [134], κατά το οποίο οι νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις των κρατών μελών που περιορίζουν «κατ' αριθμό ή ποσοστιαία» την απασχόληση των αλλοδαπών δεν εφαρμόζονται στους υπηκόους των άλλων κρατών μελών. Συνεπώς, η ρήτρα ιθαγένειας δεν συμβιβάζεται με την απαγόρευση των διακρίσεων που επιβάλλει το άρθρο 48, παράγραφος 2, εφόσον αφορά υπηκόους άλλων κρατών μελών [135].

136. Η UEFA υποστηρίζει ότι οι ρήτρες αυτές δεν αντίκεινται στο άρθρο 48, καθόσον αφορούν αποκλειστικώς το ζήτημα του αριθμού των αλλοδαπών παικτών που μπορεί μια ομάδα να χρησιμοποιήσει σε έναν αγώνα. Κάθε ομάδα, όμως, είναι ελεύθερη να προσλάβει με σύμβαση όσους αλλοδαπούς παίκτες επιθυμεί. Ο Bosman και η Επιτροπή ορθώς υποστηρίζουν ότι το στοιχείο αυτό ουδόλως επηρεάζει το γεγονός ότι οι επίμαχες ρήτρες περιορίζουν το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας. Κάθε σύλλογος που χαράσσει τα σχέδιά του και ενεργεί κατά τρόπο ορθολογικό θα λάβει υπόψη τη τη ρήτρα αυτή κατά την πρόσληψη του προσωπικού του. Κανένας, επομένως, σύλλογος δεν πρόκειται να προσλάβει περισσότερους — και μάλιστα πολύ περισσότερους — αλλοδαπούς παίκτες από όσους μπορεί να χρησιμοποιήσει σε έναν αγώνα [136]. Μόνον ορισμένοι μεγάλοι σύλλογοι θα μπορούσαν να έχουν την πολυτέλεια προσλήψεως περισσοτέρων αλλοδαπών παικτών από όσους μπορούν να χρησιμοποιήσουν [137]. Ορθώς, επίσης, έγινε αναφορά στη διάταξη του άρθρου 48, παράγραφος 3, στοιχείο γ', κατά την οποία εργαζόμενος από άλλο κράτος μέλος μπορεί να διαμένει σε ένα από τα κράτη μέλη με σκοπό να ασκεί εκεί ορισμένη εργασία, «σύμφωνα με τις νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις που διέπουν την απασχόληση των εργαζομένων υπηκόων *αυτού του κράτους μέλους*» [138]. Ο ισχύων σήμερα κανόνας, κατά τον οποίο περιορίζεται μόνον ο αριθμός των αλλοδαπών παικτών που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε έναν αγώνα και όχι πλέον ο αριθμός τέτοιων παικτών που μπορεί να προσλάβει ένας σύλλογος, συνιστά ασφαλώς πρόοδο έναντι της προηγουμένης ρυθμίσεως, δεν επηρεάζει όμως το συμπέρασμα ότι ο κανόνας αυτός, είτε ο προγενέστερος είτε ο σημερινός, προσκρούει στο άρθρο 48 [139]. Το ίδιο ισχύει και για το γεγονός ότι μετά τις τροποποιήσεις που επέφερε η UEFA το έτος 1991 μπορούν σήμερα να χρησιμοποιηθούν περισσότεροι αλλοδαποί παίκτες από ό,τι στο παρελθόν.

β) Πιθανή εξαίρεση ή δικαιολόγηση

137. Πρέπει να εξεταστεί, πάντως, αν η ρήτρα ιθαγένειας μπορεί να κριθεί νόμιμη κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου. Όπως προαναφέρθηκε, στην υπόθεση Walrave το

134 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33.

135 — Ομοία γνώμη διατυπώνουν οι Hans Arno Petzold και Athanase Safaris: «Europäische Freizügigkeit von Berufsfußballspielern aus deutscher und griechischer Sicht», *EuR* 1982, σ. 76, 80· José Luis Ruiz-Navarro Pinar, La libre circulación de deportistas en la Comunidad Europea, *Boletín de Derecho de las Comunidades Europeas*, 1989, σ. 169, 180 και 181· Stephen Weatherill, Discrimination on Grounds of Nationality in Sport, *Yearbook of European Law* 9 (1989), Oxford 1990, σ. 55, 66 («plainly in breach of Article 48»).

136 — Ομοίως υποστηρίζουν οι Hilf (όπ.π., υποσημείωση 123), σ. 521· Martícke (όπ.π. υποσημείωση 123), σ. 65· Maria Castellaneta: Libera circolazione dei calciatori e disposizioni della FIGC, *Diritto comunitario e degli scambi internazionali*, 1994, σ. 635, 643.

137 — Αλλά και για τους συλλόγους αυτούς υπάρχουν όρια. Π.χ., οι οικονομικώς ισχυρότεροι σύλλογοι της πρώτης γερμανικής κατηγορίας, οι FC Bayern Μονάχου και Borussia Dortmund, έχουν προσλάβει, κατά τα μέχρι τώρα στοιχεία της περιόδου 1995/96 (συμπεριλαμβανομένων των ερασιτεχνών που έχουν υπογράψει συμβόλαιο) 6 και 5, αντιστοίχως, αλλοδαπούς παίκτες. Προς σύγκριση, η ομάδα του Dortmund διαθέτει 25 και η ομάδα του Μονάχου 21 παίκτες [βλ. Sonderheft (ειδική έκδοση) Bundesliga 1995/96 του Kicker Sportmagazin, σ. 67 και 71).

138 — Hilf (όπ.π., υποσημείωση 123), σ. 521 (η υπογράμμιση δική μου).

139 — Σχετικώς βλ. Castellaneta (όπ.π., υποσημείωση 135), σ. 644 (solo un mutamento della violazione del Trattato).

Δικαστήριο διατύπωσε την άποψη ότι η απαγόρευση των διακρίσεων που επιβάλλει το άρθρο 48 «δεν αφορά τη σύνθεση αθλητικών ομάδων και ιδίως εθνικών ομάδων». Αντιθέτως, στην υπόθεση Donà αποφάνθηκε ότι η απαγόρευση αυτή δεν παραβιάζεται όταν «αποκλείονται οι αλλοδαποί παίκτες από τη συμμετοχή σε ορισμένες συναντήσεις για λόγους μη οικονομικής φύσεως που αφορούν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και το ειδικό πλαίσιο των συναντήσεων αυτών και επομένως ενδιαφέρουν αποκλειστικά το άθλημα αυτό καθ' εαυτό, όπως συμβαίνει λόγου χάρη με τις συναντήσεις μεταξύ εθνικών ομάδων διαφόρων χωρών» [140].

138. Θεωρώ ότι για την παρούσα υπόθεση πρέπει να ληφθεί υπόψη η διατύπωση που επελέγη στην απόφαση Donà. Υπέρ της απόψεως αυτής συνηγορεί όχι μόνο το στοιχείο ότι η απόφαση αυτή εκδόθηκε μετά την απόφαση Walrave, αλλά και ότι αφορά το ποδόσφαιρο, όπως και η παρούσα υπόθεση. Εξάλλου, το σκεπτικό της αποφάσεως Donà συνιστά περιορισμό της αρχής που διατυπώνεται στην απόφαση Walrave. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι η απόφαση Donà αφορά, επίσης, τη σύνθεση ομάδων. Αν πράγματι η σύνθεση ομάδων «είναι αποκλειστικώς αθλητικού ενδιαφέροντος», όπως προφανώς δέχεται το Δικαστήριο στην απόφαση Walrave, θα μπορούσε το Δικαστήριο στην απόφαση Donà να αρκεστεί σε απλή παραπομπή στην υπόθεση Walrave. Ορθώς, όμως, δεν το έπραξε, διότι δεν διέφυγε της προσοχής του ότι η σύνθεση των ομάδων μπορεί κάλλιστα να επηρεάζεται και από μη αθλητικούς λόγους.

139. Ωστόσο, ορθώς έχει επικριθεί το Δικαστήριο για το γεγονός ότι ούτε στην απόφαση Walrave ούτε στην απόφαση Donà έδωσε σαφή απάντηση στα υποβληθέντα ερωτήματα [141]. Ούτε η θεμελίωση αυτής της «εξαιρέσεως» ούτε η εμβέλειά της μπορούν με ασφάλεια να συναχθούν από τις αποφάσεις αυτές. Κατά το γράμμα των δύο αποφάσεων — στις οποίες γίνεται λόγος για «περιορισμό του πεδίου εφαρμογής» του κοινοτικού δικαίου — πρόκειται μάλλον για ένα είδος περιορισμένων εξαιρέσεων κατά τομείς [142]. Εν πάση περιπτώσει, στις δύο αυτές αποφάσεις το Δικαστήριο υιοθετεί προφανώς την άποψη ότι οι κανόνες κατά τους οποίους στις εθνικές ομάδες μιας χώρας πρέπει να περιλαμβάνονται αποκλειστικώς παίκτες οι οποίοι έχουν την ιθαγένεια της χώρας αυτής είναι σύμφωνες προς το κοινοτικό δίκαιο. Το συμπέρασμα είναι εκ πρώτης όψεως εύλογο και πειστικό, δεν είναι όμως τόσο εύκολο να θεμελιωθεί νομικώς. Ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι οι μεταξύ εθνικών ομάδων αγώνες — αρκεί να αναφερθεί το παγκόσμιο ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα — έχουν σήμερα μεγάλη οικονομική σημασία, είναι δύσκολο να παραβλεφθεί ότι πρόκειται (επίσης) για μια οικονομική δραστηριότητα [143]. Η εξαίρεση που δέχεται το

140 — Βλ. ανωτέρω σημείο 124.

141 — Ιδιαίτερα επικριτική η Laura Forlati Picchio: Discriminazioni nel settore sportivo e Comunità Europee, στο: *Rivista di Diritto Internazionale 59* (1976), σ. 745, η οποία κάνει λόγο για «αποφυγή» εκ μέρους του Δικαστηρίου (όπ.π., σ. 757)· η Hilf (όπ.π., υποσημείωση 123), σ. 520, κάνει λόγο για δύο «μάλλον σιβυλλικές αποφάσεις»· Christoph Palme, Hermann Hepp-Schwab και Stephan Wilske: Freizügigkeit im Profisport — EG-rechtliche Gewährleistungen und prozessuale Durchsetzbarkeit, *JZ*, 1994, σ. 343 και 344, ομιλούν για «εξαιρετικά αόριστες και ασαφείς διαπιστώσεις».

142 — Υπ' αυτήν την έννοια Schweitzer (όπ.π., υποσημείωση 117), σ. 83.

143 — Βλ. π.χ. Marticke (όπ.π., υποσημείωση 123) σ. 58.

Δικαστήριο δεν μπορεί να στηριχθεί στο άρθρο 48, παράγραφος 3 [144]. Επειδή το ζήτημα αυτό δεν είναι κρίσιμο για την έκδοση αποφάσεως, δεν απαιτείται να επεκταθώ περισσότερο [145].

140. Η εξαίρεση αυτή πρέπει πάντοτε να θεμελιώνεται νομικώς — πάντως, στην παρούσα υπόθεση δεν νομίζω ότι αυτό είναι δυνατόν. Στην απόφαση Donà το Δικαστήριο περιόρισε ρητώς την εξαίρεση αλλοδαπών σε *ορισμένες* συναντήσεις, οι οποίες έχουν *ειδικό* χαρακτήρα, τονίζοντας ότι ο περιορισμός αυτός δεν πρέπει να επεκταθεί πέραν των ορίων που επιβάλλει ο σκοπός του. Αν επιτραπεί η εξαίρεση παικτών από άλλα κράτη μέλη και σε συναντήσεις μεταξύ εθνικών ομοσπονδιών, το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας των εν λόγω προσώπων αποδυναμώνεται, μάλιστα δε σε ορισμένες ακραίες περιπτώσεις ακυρώνεται εντελώς [146]. Αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί ορθό. Είναι βεβαίως αληθές ότι στις δύο αποφάσεις το Δικαστήριο αναφέρει τις εθνικές ομάδες ως παράδειγμα. Δεν μπορεί, όμως, εξ αυτού να συναχθεί ότι κατά το Δικαστήριο η ρήτρα ιθαγενείας επιτρέπεται στις εθνικές διοργανώσεις. Βεβαίως, ο γενικός εισαγγελέας Trabbucchi στις προτάσεις του επί της υποθέσεως Donà το έκρινε δυνατό [147]. Κατά την άποψή μου, όμως, το συμπέρασμα αυτό δεν συμβιβάζεται ούτε με την εξαιρετικά περιοριστική περιγραφή αυτής της εξαιρέσεως από το Δικαστήριο στην απόφαση Donà, ούτε με το effet utile (πρακτική αποτελεσματικότητα) του άρθρου 48. Ορθώς παρατηρήθηκε ότι το Δικαστήριο αναφέροντας ως παράδειγμα τις εθνικές ομάδες είχε υπόψη του αγώνες άλλων αντιπροσωπευτικών ομάδων ομοσπόνδων κρατών, περιφερειών κ.λπ. [148].

141. Προς δικαιολόγηση της ρήτρας ιθαγένειας προβλήθηκαν και ορισμένα άλλα επιχειρήματα, τα οποία θα εξεταστούν κατωτέρω. Τα επιχειρήματα αυτά απαρτίζουν τρεις κατηγορίες. Πρώτον, τονίστηκε ότι ο εθνικός χαρακτήρας έχει ιδιαίτερη σημασία στο ποδόσφαιρο. Η ταύτιση των θεατών με μια ομάδα διασφαλίζεται μόνο όταν στην ομάδα αυτή μετέχουν, τουλάχιστον κατά πλειοψηφία, παίκτες που έχουν την ιθαγένεια του αντιστοίχου κράτους. Εξάλλου, οι ομάδες που μετέχουν στις εθνικές διοργανώσεις με επιτυχία εκπροσωπούν τη χώρα τους στις διεθνείς διοργανώσεις. Δεύτερον, υποστηρίχθηκε ότι οι σχετικοί κανονισμοί είναι απαραίτητοι προκειμένου να εξασφαλιστεί επαρκής αριθμός παικτών για την κάθε εθνική ομάδα. Χωρίς τη ρήτρα ιθαγένειας θα ήταν δυσχερέστερη και η κατάρτιση νέων παικτών. Τρίτον, υποστηρίχθηκε ότι με τη ρήτρα ιθαγένειας επιδιώκεται να εξασφαλιστεί κάποια ισορροπία μεταξύ των ομάδων, διότι, άλλως, οι μεγαλύτερες ομάδες θα μπορούσαν να προσεταιριστούν τους καλύτερους παίκτες.

144 — Βλ. σχετικώς Castellaneta (όπ.π., υποσημείωση 135), σ. 653. Ομοίως, Manfred Zuleeg: Der Sport im europäischen Gemeinschaftsrecht *Sportrecht in Europa*, εκδ. Michael R. Will, Heidelberg 1993, σ. 1 και 6.

145 — Ωστόσο, βλ. στα σημεία 214 επ., όπου γίνεται παραπομπή, π.χ., στην προσπάθεια νομικής θεμελιώσεως του γενικού εισαγγελέα Warner στην υπόθεση Walrave [προτάσεις της 24ης Οκτωβρίου 1974, Συλλογή τόμος 1974, σ. 572 (κριτήριο των τρίτων ενδιαφερομένων), και Hilf (όπ.π., υποσημείωση 123), σ. 521 όπου τονίζεται υπερβολικά «η αθλητική οπτική γωνία»).

146 — Ορθή η σχετική επισήμανση του Hans Georg Fischer, EG-Freizügigkeit und Sport. Zur EG-rechtlichen Zulässigkeit von Ausländerklauseln im bezahlten Sport, στο: *SpuRT*, 1994, σ. 174 και 176.

147 — Προτάσεις της 6ης Ιουλίου 1976 στην υπόθεση Donà (Συλλογή τόμος 1976, σ. 514).

148 — Βλ. σχετικώς Ernst Steindorff, Berufssport im Gemeinsamen Markt, *RIW*, 1975, σ. 253 και 254.

142. Τα αρχικώς αναφερθέντα επιχειρήματα συνδυάζονται προφανώς με την παρατήρηση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Donà, κατά την οποία οι συναντήσεις από τις οποίες αποκλείονται αλλοδαποί παίκτες πρέπει να έχουν *ειδικό* χαρακτήρα και να εντάσσονται σε *ειδικό* πλαίσιο. Με ιδιαίτερη έμφαση υπογράμμισε το στοιχείο αυτό ο εκπρόσωπος της Γερμανικής Κυβερνήσεως κατά την προφορική διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου. Ισχυρίστηκε ότι «ο εθνικός χαρακτήρας» επηρεάζει ιδιαίτερα το επαγγελματικό ποδόσφαιρο της πρώτης εθνικής κατηγορίας. Από μια όμως ματιά στη σημερινή κατάσταση του ποδοσφαίρου συνάγεται ότι αυτό δεν ανταποκρίνεται στα πράγματα. Η συντριπτική πλειοψηφία των συλλόγων πρώτης εθνικής κατηγορίας των κρατών μελών χρησιμοποιεί αλλοδαπούς παίκτες. Προσωπικώς, δεν γνωρίζω κανένα σύλλογο της πρώτης γερμανικής κατηγορίας που να μην χρησιμοποιεί αλλοδαπούς παίκτες. Από την εξέταση των περισσότερο επιτυχημένων ευρωπαϊκών ομάδων συνάγεται σαφώς ότι σχεδόν όλες χρησιμοποιούν αρκετούς αλλοδαπούς. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις αυτοί ακριβώς οι αλλοδαποί παίκτες είναι που δίνουν τον κύριο χαρακτήρα στην ομάδα — αρκεί να αναφερθεί η ομάδα του Μιλάνου στις αρχές της δεκαετίας του ενενήντα, της οποίας κύρια στηρίγματα ήταν οι Ολλανδοί παίκτες Gullit, Rijkaard και Van Basten. Βεβαίως, από χώρα σε χώρα υπάρχουν ορισμένες διαφορές ως προς το είδος του παιχνιδιού και τη νοοτροπία των παικτών. Αυτό όμως κατ' ουδένα τρόπο δεν εμπόδισε τη χρησιμοποίηση αλλοδαπών παικτών στις εθνικές διοργανώσεις.

Ακόμα και αν αποδοθεί στον «εθνικό χαρακτήρα» η σημασία που ορισμένοι του προσδίδουν, η ρήτρα ιθαγένειας δεν μπορεί να δικαιολογηθεί. Το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και η απαγόρευση των διακρίσεων εις βάρος υπηκόων άλλων κρατών μελών συνιστούν τα θεμέλια της κοινοτικής εννόμου τάξεως. Η ρήτρα ιθαγενείας προσβάλλει αυτές τις αρχές κατά τρόπο τόσο προφανή και σοβαρό, ώστε οποιαδήποτε επίκληση εθνικών συμφερόντων μη στηριζόμενη στο άρθρο 48, παράγραφος 3, πρέπει να θεωρηθεί ως απαράδεκτη.

143. Όσον αφορά την ταύτιση των θεατών με τις ομάδες, δεν χρειάζεται ιδιαίτερη ανάλυση προκειμένου να αποδειχθεί η αδυναμία αυτού του επιχειρήματος. Όπως ορθώς υπογράμμισαν η Επιτροπή και ο Bosman, η μεγάλη πλειοψηφία των οπαδών ενός συλλόγου ενδιαφέρεται περισσότερο για τις επιτυχίες του συλλόγου και όχι για τη σύνθεση της ομάδας [149]. Η συμμετοχή αλλοδαπών παικτών δεν εμποδίζει τους οπαδούς μιας ομάδας να ταυτιστούν μαζί της. Αντιθέτως, δεν είναι σπάνιο οι παίκτες αυτοί να ελκύουν τον θαυμασμό και τη συμπάθεια των φίλων του ποδοσφαίρου. Μεταξύ των δημοφιλέστερων παικτών που είχε ποτέ ο σύλλογος TSV 1860 του Μονάχου περιλαμβάνεται ο Petar Radenkovic, καταγόμενος από την πρώην Γιουγκοσλαβία. Ο Άγγλος εθνικός παίκτης Kevin Keegan ήταν επί σειρά ετών ο δημοφιλέστερος παίκτης του συλλόγου SV Αμβούργου. Είναι παγκοίνως γνωστή η δημοτικότητα του Eric Cantona στην Manchester United και του Jürgen Klinsmann στην Tottenham Hotspur, ομάδα με την οποία αγωνιζόταν προηγουμένως.

Η αντίφαση των εκπροσώπων αυτής της απόψεως υπογραμμίζεται αν ληφθεί υπόψη ένα επιχείρημα που προέβαλε σχετικώς η

149 — Σχετικώς βλ. Forlatti Picchio (όπ.π., υποσημείωση 141), σ. 759.

URBSFA. Κατά το επιχείρημα αυτό, επειδή οι ομάδες φέρουν συχνά το όνομα μιας περιοχής, οι θεατές πρέπει να βλέπουν στην ομάδα αυτή παίκτες της ίδιας ιθαγένειας. Στην περίπτωση που μια ομάδα επιλέγει το όνομα μιας τοποθεσίας, το αναμενόμενο θα ήταν να μετείχαν στην ομάδα αυτή παίκτες από την ίδια περιοχή. Ωστόσο, όλοι γνωρίζουν ότι από τους παίκτες του FC Bayern του Μονάχου λίγοι μόνο κατάγονται από τη Βαυαρία (ή από το Μόναχο). Όταν λοιπόν γίνονται δεκτοί υπήκοοι του αντίστοιχου κράτους καταγόμενοι από άλλα τμήματα αυτού, δεν γίνεται αντιληπτό γιατί δεν θα έπρεπε να γίνουν δεκτοί και υπήκοοι άλλων κρατών μελών.

Τέλος, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η επιτυχία μιας ομάδας εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τον προπονητή της. Όπως όμως έχει ήδη αποφανθεί το Δικαστήριο, οι προπονητές ποδοσφαίρου μπορούν να ασκήσουν το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας που τους παρέχει το άρθρο 48 [150]. Το Δικαστήριο δεν έκρινε ότι τα πρόσωπα αυτά μπορούν να υπαχθούν σε άλλους περιορισμούς πλην εκείνων που ρητώς προβλέπει το άρθρο 48. Στην πράξη έχει γίνει ευρεία χρήση αυτού του δικαιώματος. Το γνωστότερο παράδειγμα είναι αυτό του συλλόγου FC Βαρκελώνης, που από μακρού έχει Ολλανδό προπονητή. Ο SV Αμβούργου είχε τις μεγαλύτερες επιτυχίες του με έναν αυστριακό προπονητή, ενώ ο FC Bayern του Μονάχου έχει προσλάβει τα τελευταία χρόνια πολλούς αλλοδαπούς προπονητές. Ακόμα και οι εθνικές ομάδες δεν προσλαμβάνουν πάντοτε προπονητή της ίδιας ιθαγένειας. Ο προπονητής π.χ. της εθνικής ομάδας της Ιρλανδίας είναι Άγγλος. Τα παραδείγματα αυτά υπογραμμίζουν το γεγονός ότι δεν μπορεί να γίνει λόγος για «εθνικό» χαρακτήρα του ποδοσφαιρικού αθλήματος, υπό την έννοια ότι παίκτες και προπονητής πρέπει να έχουν την ιθαγένεια του κράτους στο οποίο έχει την έδρα του ο αντίστοιχος σύλλογος.

144. Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι οι πρώτες ομάδες των εθνικών διοργανώσεων εκπροσωπούν τα αντίστοιχα κράτη στις ευρωπαϊκές διοργανώσεις και ότι, για τον λόγο αυτό, πρέπει κυρίως να αποτελούνται από υπηκόους αυτού του κράτους. Για παράδειγμα, η «πρωταθλήτρια Γερμανίας» προκύπτει από την άμιλλα μεταξύ ομάδων συγκείμενων «κατά έναν τουλάχιστον αριθμό από Γερμανούς παίκτες» [151]. Ούτε, όμως, αυτό το επιχείρημα ευσταθεί. Οι υπερασπιστές αυτής της απόψεως δεν μπορούν να εξηγήσουν γιατί η ισχύουσα μέχρι σήμερα ρύθμιση είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση αυτού του όρου. Αν πράγματι η προϋπόθεση είναι η πλειοψηφία των παικτών μιας ομάδας να είναι υπήκοοι του αντιστοίχου κράτους, επί 11 παικτών κάθε ομάδας θα μπορούσαν, κατά κανόνα, να μετέχουν έως 5 αλλοδαποί παίκτες. Αν πάλι θα έπρεπε να υπάρχει ένας «ελάχιστος αριθμός» παικτών που να έχουν την ιθαγένεια του αντιστοίχου κράτους, τότε θα μπορούσαν να μετέχουν ακόμα περισσότεροι αλλοδαποί παίκτες. Εξάλλου, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ο όρος «πρωταθλήτρια Γερμανίας» μπορεί επίσης να νοηθεί υπό έννοια διαφορετική από εκείνη που προτείνουν οι υπερασπιστές αυτής της απόψεως. Θα μπορούσε κάλλιστα να υπονοείται ο

150 — Απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 1987 στην υπόθεση 222/86, Heylens (Συλλογή 1987, σ. 4097).

151 — Βλ. π.χ. Harald Kahlenberg: Zur EG-rechtlichen Zulässigkeit von Ausländerklauseln im Sport, στο: *EWS*, 1994, σ. 423, 429.

σύλλογος εκείνος ο οποίος πρώτευσε στους αγώνες που διεξήχθησαν *στη Γερμανία* [152].

Το επιχείρημα όμως αυτό δεν ευσταθεί και για έναν άλλο λόγο. Η ρήτρα ιθαγένειας δεν ισχύει π.χ. στη Γερμανία για τις ερασιτεχνικές ομάδες. Ορισμένες από τις ομάδες αυτές λαμβάνουν μέρος στη Γερμανία στους αγώνες κυπέλλου που διοργανώνει η DFB. Θεωρητικώς, λοιπόν, είναι δυνατόν μια ερασιτεχνική ομάδα αποτελούμενη από 11 αλλοδαπούς ποδοσφαιριστές να κερδίσει το κύπελλο DFB και να προκριθεί για συμμετοχή στο Ευρωπαϊκό Κύπελλο Κυπελλούχων. Το ότι δεν πρόκειται για καθαρώς υποθετική περίπτωση εμφαίνεται από το παράδειγμα της ερασιτεχνικής ομάδας της Hertha BSC Βερολίνου, η οποία το έτος 1993 έφθασε στους τελικούς του γερμανικού κυπέλλου. Οι αδυναμίες αυτού του επιχειρήματος γίνονται σαφέστερες αν ληφθεί υπόψη ότι ομοσπονδία όπως αυτή της Σκωτίας δεν γνωρίζει τη ρήτρα ιθαγένειας και ότι σχετικά με τις σχέσεις μεταξύ των υπολοίπων βρετανικών ομοσπονδιών ισχύουν ειδικοί κανόνες [153]. Μπορεί, λοιπόν, οι σύλλογοι που απαρτίζουν αυτές τις ομοσπονδίες να χρησιμοποιούν στους αγώνες που διοργανώνονται από τις ομοσπονδίες αυτές μεγάλο αριθμό παικτών από άλλα κράτη μέλη, υποχρεούμενοι, ωστόσο, να περιορίζουν τον αριθμό των εν λόγω παικτών κάθε φορά που λαμβάνουν μέρος σε διοργανώσεις της UEFA. Δεν αντιλαμβάνομαι πώς θα μπορούσε να δικαιολογήσει κανείς σε μια τέτοια περίπτωση, βάσει του ανωτέρω επιχειρήματος, το γεγονός ότι επαγγελματίες παίκτες από την *Ευρωπαϊκή* Κοινότητα δεν μπορούν να λάβουν μέρος στους αγώνες του *Ευρωπαϊκού* Κυπέλλου.

145. Η δεύτερη επίσης ομάδα αντιρρήσεων δεν είναι πειστική. Ουδόλως αποδεικνύεται ότι η προώθηση νέων παικτών σε κάποιο κράτος μέλος θα μπορούσε να παρεμποδιστεί από την κατάργηση της ρήτρας ιθαγένειας. Λίγοι μόνο κορυφαίοι σύλλογοι αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στην κατάρτιση νέων παικτών όπως π.χ. ο Ajax του Άμστερνταμ. Οι περισσότεροι ταλαντούχοι παίκτες ξεκινούν την ανοδική τους πορεία από μικρούς συλλόγους για τους οποίους η ρήτρα αυτή δεν ισχύει [154]. Εξάλλου, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η συμμετοχή αλλοδαπών κορυφαίων παικτών συμβάλλει στη βελτίωση του ποδοσφαίρου [155]. Μια πρώιμη επαφή με αλλοδαπούς αστέρες «δεν μπορεί παρά να είναι ευεργετική για τους νέους παίκτες» [156].

Είναι, βεβαίως, ορθό ότι οι διαθέσιμες για τους ημεδαπούς παίκτες θέσεις εργασίας περιορίζονται όσο περισσότεροι είναι οι αλλοδαποί παίκτες που προσλαμβάνονται από τους συλλόγους. Αυτή, όμως, είναι η φυσική συνέπεια του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας. Εξάλλου, η κατάργηση της ρήτρας ιθαγένειας δεν σημαίνει ότι οι μετέχοντες σε μια διοργάνωση παίκτες που έχουν την ιθαγένεια του αντιστοίχου

152 — Βλ. υπ' αυτήν την έννοια Roger Zäch: Wettbewerbsrecht und Freizügigkeit für Arbeitnehmer im Bereich des Sports nach dem Recht der EG, στο: Walter R. Schluep κ.λπ. (εκδότης), *Festschrift für Arnold Koller*, Βέρνη, Στουτγκάρδη, Βιέννη, 1993, σ. 837, 847 επ.

153 — Βλ. ανωτέρω σημείο 40.

154 — Για να αναφέρω δύο μόνο γνωστά παραδείγματα παικτών η σταδιοδρομία των οποίων ξεκίνησε από μικρούς ερασιτεχνικούς συλλόγους: ο Franz Beckenbauer άρχισε να ασχολείται με το ποδόσφαιρο στον SC München 1906 Giesing· ο Gerd Müller σημείωσε το πρώτο του τέρμα με τον TSV 1861 Nördlingen.

155 — Βλ. σχετικώς Giardini (όπ.π., υποσημείωση 119), σ. 454.

156 — Palme, Hepp-Schwab και Wilske (όπ.π., υποσημείωση 141), σ. 345.

κράτους θα καταστούν μειοψηφία. Η κατάργηση της ρήτρας ιθαγένειας δεν υποχρεώνει τις ομάδες να προσλάβουν (περισσότερους) αλλοδαπούς, αλλά απλώς τους δίνει τη δυνατότητα να το πράξουν, αν πιστεύουν ότι θα έχουν έτσι μεγαλύτερες επιτυχίες.

146. Είναι επίσης έωλο το επιχείρημα ότι η ρήτρα ιθαγένειας είναι απαραίτητη προκειμένου να εξασφαλιστεί επαρκής αριθμός παικτών για την εθνική ομάδα. Ακόμα και αν κριθεί ότι το επιχείρημα αυτό είναι θεμιτό, υπό το πρίσμα των αποφάσεων του Δικαστηρίου στις υποθέσεις Walrave και Donà, εν τούτοις δεν μπορεί να δικαιολογήσει τη ρήτρα ιθαγένειας. Όπως προανέφερα είναι μάλλον απίθανη η πρόσληψη τόσο πολλών αλλοδαπών παικτών ώστε να εκτοπιστούν οι ημεδαποί. Πρέπει σχετικώς να τονιστεί ότι η επιτυχία ή η αποτυχία της εθνικής ομάδας επηρεάζει το ενδιαφέρον και για τους αγώνες των ομάδων της αντίστοιχης χώρας. Η κατάκτηση του ποδοσφαιρικού πρωταθλήματος, π.χ., προκαλεί έντονο ενδιαφέρον των θεατών και για τους αγώνες της εθνικής κατηγορίας. Επομένως, είναι προς το συμφέρον των ομάδων μιας χώρας να συμβάλλουν στην επιτυχία της εθνικής ομάδας προετοιμάζοντας και θέτοντας στη διάθεσή της τους κατάλληλους παίκτες. Το γόητρο που αποκτούν οι παίκτες αυτοί με τη συμμετοχή τους στην εθνική ομάδα ευνοεί και τις ομάδες τους. Εξάλλου, πρέπει να υπομνησθεί το παράδειγμα της Σκωτίας, όπου η έλλειψη ρήτρας ιθαγένειας δεν είχε προφανώς ως αποτέλεσμα την έλλειψη παικτών για τη συμπλήρωση της επίλεκτης ομάδας [157].

157 — Δεν μπορεί, αντιθέτως, να υπάρξει αντίρρηση ως προς τη διαπίστωση ότι η επίλεκτη ομάδα της Σκωτίας δεν έχει να επιδείξει τελευταία αρκετές επιτυχίες. Ούτε οι ομάδες της Σκωτίας, εξάλλου, είχαν ιδιαίτερες επιτυχίες στις διοργανώσεις του Ευρωπαϊκού Κυπέλλου των τελευταίων ετών. Μπορεί να ελπίζεται ότι η κατάσταση αυτή θα μεταβληθεί κάποτε.

Εξάλλου, στις εθνικές ομάδες των κρατών μελών της Κοινότητας μετέχουν συχνά παίκτες οι οποίοι ασκούν το επάγγελμά τους στο εξωτερικό, χωρίς αυτό να προκαλεί ιδιαίτερες δυσχέρειες. Αρκεί ο παίκτης να διατίθεται στην εθνική ομάδα για τους εκάστοτε αγώνες, όπως εξάλλου προβλέπεται από τους ισχύοντες κανονισμούς των ομοσπονδιών. Το καλύτερο ίσως παράδειγμα αποτελεί σχετικώς η δανική εθνική ομάδα, η οποία το 1992 κατέκτησε το Ευρωπαϊκό Πρωτάθλημα. Στη γερμανική εθνική ομάδα, η οποία κατέκτησε το παγκόσμιο πρωτάθλημα το 1990, λαμβάνουν μέρος πολλοί παίκτες, οι οποίοι αγωνίζονται σε ξένα πρωταθλήματα. Επομένως, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ρήτρα ιθαγένειας είναι απαραίτητη για την εξασφάλιση του δυναμικού της εθνικής ομάδας.

147. Τέλος, υποστηρίχθηκε ότι η ρήτρα ιθαγένειας είναι απαραίτητη για την εξασφάλιση ισορροπίας μεταξύ των ομάδων. Κατά την άποψη της URBSFA, οι μεγάλοι σύλλογοι μπορούν να εξασφαλίσουν τους καλύτερους παίκτες από ολόκληρη την Κοινότητα και με τον τρόπο αυτό να προωθηθούν, από οικονομικής και αθλητικής απόψεως, ακόμη περισσότερο σε σχέση με τους μικρούς συλλόγους. Ο σκοπός αυτός είναι — όπως εκτενέστερα θα αναπτύξω κατωτέρω — θεμιτός. Ωστόσο, συμφωνώ με τον Bosman ότι υπάρχουν και άλλα μέσα για την επίτευξη αυτού του σκοπού, τα οποία δεν θίγουν το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας. Εξάλλου, οι ρήτρες αυτές δεν προσφέρονται ιδιαίτερα για τη διασφάλιση της ισορροπίας μεταξύ ομάδων. Οι πλουσιότεροι σύλλογοι έχουν τη δυνατότητα, ούτως ή άλλως, να προσλαμβάνουν τους καλύτερους — και κατά κανόνα ακριβότερους — αλλοδαπούς αστέρες. Ομοίως, οι ομάδες αυτές έχουν τη δυνατότητα να προσλαμβάνουν τους καλύτερους ημεδαπούς παίκτες, χωρίς να τους επιβάλλονται σχετικώς όρια με ανάλογες ρήτρες.

148. Για λόγους πληρότητας ας μου επιτραπεί ακόμα να παρατηρήσω ότι το γεγονός ότι οι επί του παρόντος ισχύουσες διατάξεις περί ρήτρας ιθαγένειας έχουν ενδεχομένως καταρτιστεί με τη συνεργασία της Επιτροπής και έχουν λάβει την έγκρισή της στερείται νομικής σημασίας. Η Επιτροπή δεν είναι ούτε αρμόδια ούτε σε θέση να τροποποιεί με ενέργειές της το πεδίο εφαρμογής ή τη σημασία των διατάξεων της Συνθήκης ΕΚ. Το Δικαστήριο είναι αποκλειστικώς αρμόδιο για την ερμηνεία αυτών των διατάξεων.

3. *Το άρθρο 48 και οι κανόνες περί μετεγγραφής*

α) Εφαρμοστέοι κανόνες

149. Έρχομαι τώρα στην εξέταση του ζητήματος αν οι κανόνες περί μετεγγραφής συμβιβάζονται με το άρθρο 48. Το πρώτο ερώτημα που ανακύπτει σχετικώς είναι *ποιος* κανονισμός μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο της εξετάσεως. Στην περίπτωση που ο προηγούμενος σύλλογος ενός παίκτη και ο νέος σύλλογός του ανήκουν στην ίδια ομοσπονδία, εφαρμόζονται επί της μετεγγραφής οι σχετικοί κανόνες αυτής της ομοσπονδίας. Για παράδειγμα, σε περίπτωση μετεγγραφής εντός του Βελγίου εφαρμόζεται ο κανονισμός της URBSFA. Αντιθέτως, δεν είναι απολύτως σαφές ποιοι κανόνες εφαρμόζονται, εντός της Κοινότητας, στην περίπτωση που ο προηγούμενος και ο νέος σύλλογος ανήκουν σε διαφορετικές ομοσπονδίες. Το ζήτημα έχει προφανώς επιλυθεί με τον κανονισμό της UEFA 1993 περί μετεγγραφών, ο οποίος, όπως ήδη αναφέρθηκε, προβλέπει ότι στην περίπτωση διεθνούς μετεγγραφής εντός της UEFA ισχύει ο κανονισμός FIFA. Μόνον ως προς τον υπολογισμό της αποζημιώσεως μετεγγραφής εφαρμόζεται ο κανονισμός UEFA 1993 περί μετεγγραφών, στην περίπτωση που οι εμπλεκόμενοι σύλλογοι δεν μπορούν να συμφωνήσουν ως προς το ύψος της αποζημιώσεως [158]. Η ματαίωση της μετεγγραφής του Bosman στον US Δουνκέρκης συνέβη, ωστόσο, το έτος 1990, δηλαδή πριν τεθεί σε ισχύ ο κανονισμός UEFA 1993 περί μετεγγραφών. Δεν είναι βέβαιο ποιοι κανόνες είχαν τότε εφαρμογή, εντός της Κοινότητας, σε περίπτωση διεθνούς μετεγγραφής. Η UEFA ισχυρίζεται ότι εφαρμογή είχε ο ισχύων τότε δικός της κανονισμός. Ωστόσο, το αιτούν δικαστήριο φρονεί ότι εφαρμογή είχε ο τότε ισχύων κανονισμός της FIFA.

150. Συμφωνώντας με το αιτούν δικαστήριο φρονώ ότι το ερώτημα αυτό δεν έχει σημασία για την παρούσα υπόθεση. Είναι, βεβαίως, αληθές ότι ο κανονισμός UEFA 1990 περί μετεγγραφών προβλέπει ότι οι οικονομικές σχέσεις μεταξύ των εμπλεκομένων συλλόγων δεν πρέπει να επηρεάζουν την αθλητική δραστηριότητα του παίκτη, καθόσον πρόκειται για τον καθορισμό της αποζημιώσεως μετεγγραφής [159]. Αυτό αποτελεί ασφαλώς πρόοδο σε σχέση με τον προηγουμένως ισχύοντα κανονισμό FIFA 1986, κατά τον οποίο με το απαραίτητο για την αναγνώριση ικανότητας συμμετοχής του παίκτη στους αγώνες έγγραφο αποδεσμεύσεως της προηγουμένης ομοσπονδίας βεβαιωνόταν ότι το ζήτημα της αποζημιώσεως μετεγγραφής έχει ρυθμιστεί [160]. Αντιθέτως προς τους κανόνες της FIFA, κατά τους κανόνες της UEFA ήταν δυνατή η πρόσληψη παίκτη πριν οι εμπλεκόμενοι σύλλογοι συμφωνήσουν ως προς το ύψος της αποζημιώσεως. Ωστόσο, η πρόοδος αυτή

158 — Βλ. ανωτέρω, σημείο 19.

159 — Βλ. ανωτέρω, σημείο 15.

160 — Βλ. ανωτέρω, σημείο 21 και την παρατιθέμενη στην υποσημείωση 37 διάταξη του κανονισμού FIFA 1986.

είναι μόνο εξωτερική. Οι κανόνες της UEFA προέβλεπαν επίσης καταβολή αποζημιώσεων μετεγγραφής. Σε περίπτωση που οι ομοσπονδίες δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν ως προς το ύψος της, καθοριζόταν — όπως και κατά τον ισχύοντα σήμερα κανονισμό — από την UEFA. Σε περίπτωση μη καταβολής της αποζημιώσεως αυτής από τον νέο σύλλογο, αυτός υπέκειτο σε σημαντικές κυρώσεις. Είναι, επομένως, προφανές ότι κανένας σύλλογος ενεργών με περίσκεψη δεν θα ήταν διατεθειμένος να προσλάβει παίκτη πριν αποσαφηνιστεί το ύψος της αποζημιώσεως ή πριν καθοριστεί το ανώτατο ύψος του ποσού που θα οφείλει ενδεχομένως να καταβάλει. Μόνον εφόσον είναι σε θέση να καταβάλει το ποσό αυτό θα προχωρήσει ένας σύλλογος στην πρόσληψη του παίκτη [161]. Το ύψος της αποζημιώσεως μετεγγραφής έχει ιδιαίτερη σημασία, βάσει των νέων κανονισμών της UEFA, ως προς το αν μπορεί ο παίκτης να μετεγγραφεί σε άλλο σύλλογο. Κατά συνέπεια, ορθώς το αιτούν δικαστήριο αρνήθηκε να δεχθεί την προτεινόμενη από την UEFA τροποποίηση των προδικαστικών του ερωτημάτων [162].

β) Η κατά το άρθρο 48 απαγόρευση των διακρίσεων

151. Κατά το άρθρο 48, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚ, η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων συνεπάγεται «την κατάργηση κάθε διακρίσεως λόγω ιθαγενείας μεταξύ των εργαζομένων των κρατών μελών, όσον αφορά την απασχόληση, την αμοιβή και τους άλλους όρους εργασίας». Το Δικαστήριο έχει εφαρμόσει αυτή την απαγόρευση των διακρίσεων σε πολλές του αποφάσεις, τονίζοντας ότι η διάταξη αυτή συγκεκριμενοποιεί τη γενική απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας που επιβάλλει το άρθρο 6 της Συνθήκης ΕΚ (πρώην άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ) στον ιδιαίτερο τομέα που ρυθμίζει [163]. Η απαγόρευση αυτή των διακρίσεων λόγω ιθαγενείας πρέπει να ερμηνεύεται διασταλτικώς. Κατά την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το άρθρο 48 «απαγορεύει όχι μόνο τις εμφανείς διακρίσεις λόγω ιθαγενείας, αλλά και κάθε μορφή συγκεκαλυμμένης διακρίσεως η οποία, κατ' εφαρμογήν άλλων κριτηρίων διακρίσεως, καταλήγει στην πράξη στο ίδιο αποτέλεσμα» [164].

152. Πρέπει επομένως να εξεταστεί αν με τους επίμαχους κανόνες μετεγγραφής εισάγονται οποιασδήποτε μορφής δυσμενείς διακρίσεις εις βάρος υπηκόων άλλων κρατών μελών.

153. Η URBSFA δίνει αρνητική απάντηση με το σκεπτικό ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής που προκύπτουν από τους κανονισμούς της εφαρμόζονται ομοίως επί όλων των παικτών, χωρίς να γίνεται διάκριση λόγω ιθαγένειας. Η UEFA επίσης αμφισβητεί ότι οι δικοί της κανόνες περί μετεγγραφής δημιουργούν διακρίσεις λόγω ιθαγένειας. Οι κανόνες της εφαρμόζονται, χωρίς διάκριση, επί όλων των παικτών που

161 — Δεν αντιβαίνει προς τα ανωτέρω η περίπτωση της μετεγγραφής του Heiko Herrlich από την Borussia Mönchengladbach στην Borussia Dortmund το καλοκαίρι του 1995. Ο παίκτης αυτός είχε προφανώς συνάψει σύμβαση με τον νέο σύλλογο, πριν ακόμα αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των συλλόγων για την ενδεχόμενη μετεγγραφή. Η ιδιομορφία της περιπτώσεως έγκειται στο γεγονός ότι ο παίκτης αυτός, κατά τους ισχυρισμούς του προηγουμένου του συλλόγου, εξακολουθούσε να συνδέεται συμβατικώς με τον σύλλογο αυτό και, επομένως, υπογράφοντας νέα σύμβαση παρέβη συμβατική του υποχρέωση.

162 — Βλ. ανωτέρω σημείο 52.

163 — Βλ. π.χ. απόφαση της 30ής Μαΐου 1989 στην υπόθεση 305/87, Επιτροπή κατά Ελλάδος (Συλλογή 1989, σ. 1461, σκέψη 12).

164 — Απόφαση της 23ης Φεβρουαρίου 1994 στην υπόθεση C-419/92, Scholz (Συλλογή 1994, σ. I-505, σκέψη 7).

εμπίπτουν σε αυτούς. Η Ιταλική, η Γαλλική και η Γερμανική Κυβέρνηση διατύπωσαν, επίσης, την άποψη ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής δεν δημιουργούν διάκριση κατά την έννοια του άρθρου 48, παράγραφος 2. Στις γραπτές της παρατηρήσεις η Επιτροπή διατύπωσε τη γνώμη ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής δεν δημιουργούν δυσμενείς διακρίσεις. Αντιθέτως, κατά την προφορική διαδικασία διατύπωσε την άποψη ότι δεν μπορεί να αποκλεισθεί περίπτωση δυσμενών διακρίσεων. Κατά τη γνώμη του Bosman το σύστημα των κανόνων μετεγγραφής δεν δημιουργεί, καταρχήν, δυσμενείς διακρίσεις. Ωστόσο, επέστησε την προσοχή επί ορισμένων πλευρών της εφαρμογής αυτών των κανόνων, εκ της οποίας μπορεί να προκύψει, κατά τη γνώμη του, δυσμενής διάκριση. Ο εκπρόσωπος της Δανικής Κυβερνήσεως διατύπωσε κατά την προφορική διαδικασία την άποψη ότι δεν διευκρινίστηκε αν οι κανόνες περί μετεγγραφής δημιουργούν τέτοιου είδους διακρίσεις ή όχι.

154. Κατά την άποψή μου δεν χωρεί αμφιβολία ότι η εφαρμογή των κανόνων περί μετεγγραφής εντός της Κοινότητας μπορεί, *καταρχήν*, να δημιουργήσει δυσμενείς διακρίσεις. Πρέπει σχετικώς να διακριθούν τρεις περιπτώσεις.

155. Η πρώτη περίπτωση είναι, εκ πρώτης όψεως, σαφέστατη. Ο κανονισμός μιας ομοσπονδίας, είτε αυτός καθ' εαυτός είτε σε συνδυασμό με τους κανόνες της UEFA και της FIFA, έχει ενδεχομένως ως συνέπεια τη δυσμενέστερη αντιμετώπιση της μετεγγραφής προς το εξωτερικό σε σχέση με τη μετεγγραφή εντός της ομοσπονδίας. Βάσει των στοιχείων της δικογραφίας αυτό συμβαίνει, π.χ., στη Δανία. Αν γίνει σύγκριση μεταξύ του τρόπου υπολογισμού της αποζημιώσεως σε περίπτωση μετεγγραφής εντός της Δανίας και του τρόπου υπολογισμού της σε περίπτωση μετεγγραφής στο εξωτερικό, προκύπτει ότι, στη δεύτερη περίπτωση, η αποζημίωση μετεγγραφής είναι σημαντικά υψηλότερη [165]. Ακόμη σαφέστερο παράδειγμα αποτελούν οι ήδη αναφερθέντες κανόνες της γαλλικής ομοσπονδίας, κατά τους οποίους η αποζημίωση που πρέπει να καταβληθεί σε περίπτωση μετεγγραφής προς το εξωτερικό είναι διπλάσια [166].

Στην περίπτωση αυτή, επομένως, ο κανονισμός *μιας* ομοσπονδίας, *λαμβανόμενος αυτός καθ' εαυτός*, έχει ως συνέπεια τη δυσμενέστερη αντιμετώπιση του παίκτη εκείνου που επιθυμεί να μετεγγραφεί στο εξωτερικό σε σχέση με παίκτες που επιθυμούν να μετεγγραφούν σε συλλόγους που ανήκουν στην ίδια ομοσπονδία. Πρόκειται, πάντως, για διάκριση η οποία δεν βασίζεται (ή τουλάχιστον δεν βασίζεται άμεσα) στην ιθαγένεια του παίκτη. Ωστόσο, παραμένει ανοικτό το ζήτημα αν σε μια τέτοια περίπτωση πρόκειται για συγκεκαλυμμένη διάκριση λόγω ιθαγένειας. Πράγματι, είναι σαφές ότι μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση μπορεί να έχει ως συνέπεια να αποθαρρύνει τον παίκτη να ασκήσει το απορρέον από το άρθρο 48 δικαίωμά του για ελεύθερη κυκλοφορία. Επομένως, αυτού του είδους οι διακρίσεις αντίκεινται στο άρθρο 48, σκοπός του οποίου είναι να παράσχει στους εργαζομένους τη δυνατότητα να διακινούνται προς άλλα κράτη μέλη χωρίς να συναντούν εμπόδια. Το Δικαστήριο έχει στηρίξει πολλές από τις αποφάσεις του στη διάταξη αυτή, όπως για παράδειγμα στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως των διακινουμένων εργαζομένων [167]. Σε νεότερη απόφασή του και αναφερόμενο στη μέχρι τότε νομολογία του υπογράμμισε κατά τρόπο γενικό «ότι όλες οι

165 — Βλ. σημείο 30.

166 — Βλ. σημείο 33.

167 — Βλ. π.χ. απόφαση της 9ης Δεκεμβρίου 1993 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-45/92 και C-46/92, Lepore και Scamuffa (Συλλογή 1993, σ. I-6497, σκέψη 21).

διατάξεις της Συνθήκης που αφορούν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων έχουν σκοπό να διευκολύνουν την άσκηση από τους κοινοτικούς υπηκόους πάσης φύσεως επαγγελματικών δραστηριοτήτων στο σύνολο του εδάφους της Κοινότητας και δεν επιτρέπουν εθνικές ρυθμίσεις που θα μπορούσαν να είναι δυσμενείς για τους εν λόγω υπηκόους όταν αυτοί επιθυμούν να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους και πέρα από το έδαφος ενός μόνο κράτους μέλους» [168].

Αντιθέτως, αν επιθυμούσε να μετεγγραφεί σε βελγικό σύλλογο, θα έπρεπε να καταβάλει αποζημίωση μετεγγραφής. Η συνδυασμένη εφαρμογή των κανόνων της εθνικής ομοσπονδίας και των κανόνων της διεθνούς ποδοσφαιρικής ομοσπονδίας έχουν ως συνέπεια να μπορεί ένας παίκτης να μετεγγράφεται, εντός της Γαλλίας, ευκολότερα προς άλλο γαλλικό σύλλογο, σε σύγκριση με τη δυνατότητα μετεγγραφής του στο εξωτερικό. Η περίπτωση αυτή συνιστά, επίσης, παράβαση του άρθρου 48.

156. Παρόμοια είναι η περίπτωση στην οποία ο κανονισμός μιας ομοσπονδίας, *σε συνδυασμό με* τους κανονισμούς της UEFA ή της FIFA, συνεπάγεται δυσμενείς διακρίσεις. Η γαλλική ρύθμιση αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα και στην περίπτωση αυτή. Όπως ήδη ανέφερα, σε περίπτωση μετεγγραφής ενός παίκτη, καταβάλλεται, κατά τον εν λόγω κανονισμό, αποζημίωση μετεγγραφής μόνον εφόσον πρόκειται για την *πρώτη* μετεγγραφή επαγγελματία παίκτη [169]. Επομένως, οι άλλες μετεγγραφές εντός της Γαλλίας μπορούν να γίνονται χωρίς καταβολή αποζημιώσεως. Ωστόσο, ως προς τις μετεγγραφές προς το εξωτερικό, ισχύουν οι κανόνες της UEFA και της FIFA, οι οποίοι στηρίζονται στην αρχή της καταβολής αποζημιώσεως μετεγγραφής. Επομένως, για τον ίδιο παίκτη, ο οποίος μπορεί να μετεγγράφεται σε άλλους γαλλικούς συλλόγους ελεύθερα, πρέπει να καταβληθεί αποζημίωση σε περίπτωση μετεγγραφής του προς το εξωτερικό. Η Επιτροπή και ο Bosman ορθώς υπογράμμισαν το στοιχείο αυτό. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι παίκτης ευρισκόμενος στη θέση του Bosman και αγωνιζόμενος στο πλαίσιο του γαλλικού πρωταθλήματος θα μπορούσε ελεύθερα να μετεγγραφεί σε άλλο γαλλικό σύλλογο.

Παρόμοιες είναι οι επιπτώσεις των ρυθμίσεων που ισχύουν στην Ισπανία. Πράγματι, επαγγελματίας παίκτης ηλικίας τουλάχιστον 25 ετών μπορεί να μετεγγράφεται ελεύθερα εντός της Ισπανίας, χωρίς να καταβάλλεται αποζημίωση [170]. Αντιθέτως, σε περίπτωση μετεγγραφής του στο εξωτερικό ο προηγούμενος σύλλογος μπορεί να ζητήσει αποζημίωση, κατά τους κανόνες της UEFA και της FIFA.

157. Εν πάση περιπτώσει, αυτές οι περιπτώσεις διακρίσεων δεν ενδιαφέρουν την παρούσα υπόθεση, καθόσον οι κανόνες της URBSFA, για τους οποίους πρόκειται στην παρούσα υπόθεση, ούτε αυτοί καθ' εαυτοί ούτε σε συνδυασμό με τους κανόνες της UEFA ή της FIFA, δημιουργούν τέτοιες συνέπειες ή αντιμετωπίζουν κατά τρόπο δυσμενέστερο την προς το εξωτερικό μετεγγραφή σε σχέση με την μετεγγραφή εντός της βελγικής ομοσπονδίας.

158. Διαφορετική, ωστόσο, είναι η δεύτερη περίπτωση. Πράγματι, μπορεί να υπάρξει δυσμενέστερη αντιμετώπιση του παίκτη που

168 — Απόφαση της 7ης Ιουλίου 1992 στην υπόθεση C-370/90, Singh (Συλλογή 1992, σ. I-4265, σκέψη 16).

169 — Βλ. ανωτέρω σημείο 32.

170 — Βλ. ανωτέρω σημείο 31.

επιθυμεί να μετεγγραφεί προς το εξωτερικό στην περίπτωση, επίσης, κατά την οποία η αποζημίωση που πρέπει να καταβληθεί είναι υψηλότερη από εκείνη που οφείλεται σε περίπτωση μετεγγραφής προς σύλλογο της ίδιας ομοσπονδίας. Επειδή οι αποζημιώσεις αποτελούν, κατά κανόνα, αντικείμενο ελεύθερης διαπραγμάτευσης, μπορεί να γίνει η σύγκριση εκείνων μόνο των αποζημιώσεων που καταβάλλονται, κατά τους ισχύοντες κανονισμούς, στην περίπτωση που οι σύλλογοι δεν μπορούν να συμφωνήσουν ως προς το ύψος της. Ως γνωστόν, στην προκειμένη υπόθεση, η εφαρμογή του καταστατικού της URBSFA έχει ως αποτέλεσμα τον καθορισμό αποζημιώσεως ύψους 11 743 000 BFR, σε περίπτωση υποχρεωτικής μετεγγραφής [171]. Κατά την προφορική διαδικασία ο Bosman υποστήριξε ότι ο καθορισμός της αποζημιώσεως βάσει των κριτηρίων της UEFA έχει κατά κανόνα ως συνέπεια τον καθορισμό ποσού το οποίο υπερβαίνει κατά πολύ την πραγματική αξία του παίκτη. Στις γραπτές του παρατηρήσεις τόνισε ότι στην περίπτωσή του η υπολογιζόμενη κατά τους κανόνες της UEFA αποζημίωση θα ανερχόταν σε 14 εκατομμύρια BFR. Στην προφορική διαδικασία έκανε λόγο για ποσό 20 εκατομμυρίων BFR.

159. Αν πράγματι οι αποζημιώσεις που καθορίζονται κατά τα κριτήρια της UEFA και της FIFA συνεπάγονται πάντοτε ή συνήθως την καταβολή υψηλότερων ποσών από εκείνα που θα έπρεπε να καταβληθούν στην περίπτωση μετεγγραφής του ίδιου παίκτη σε σύλλογο της ίδιας ομοσπονδίας, συντρέχει περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως εις βάρος εκείνων των παικτών οι οποίοι επιθυμούν να ασκήσουν το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας. Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, η δυσμενής αυτή διάκριση απαγορεύεται από το άρθρο 48. Μια ένδειξη για το ότι ο σκοπός που επιδιώκεται με τους κανόνες της UEFA είναι να καταστεί δυσχερέστερη η μετεγγραφή παικτών σε άλλη ομοσπονδία απ' ό,τι η μετεγγραφή τους εντός της ίδιας ομοσπονδίας αποτελούν τα όσα ελέχθησαν σε συνάντηση επιτροπής της UEFA της 24ης Νοεμβρίου 1976 [172]. Ωστόσο, το κρίσιμο στοιχείο είναι αν μπορεί να συναχθεί ένα τέτοιο συμπέρασμα από τους αντίστοιχους κανονισμούς της UEFA ή της FIFA. Το ζήτημα αυτό — σε περίπτωση που κριθεί αναγκαίο — πρέπει να επιλυθεί από το αιτούν δικαστήριο.

160. Η τρίτη και τελευταία περίπτωση παραβιάσεως της απαγορεύσεως των διακρίσεων προέκυψε για πρώτη φορά κατά την προφορική διαδικασία. Από την εξέταση των επιμάχων κανονισμών της UEFA και της FIFA συνάγεται το συμπέρασμα ότι σε όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες παίκτης μετεγγράφεται σε σύλλογο άλλης ομοσπονδίας απαιτείται η έκδοση *εγγράφου αποδεσμεύσεως* εκ μέρους της προηγουμένης ομοσπονδίας. Ο όρος αυτός, όμως, δεν ισχύει σε περίπτωση μετεγγραφής εντός της ομοσπονδίας. Κατά την προφορική διαδικασία ερώτησα σχετικώς την Επιτροπή αν ο όρος αυτός μπορεί να έχει ως συνέπεια την παρεμβολή δυσχερειών στην περίπτωση μετεγγραφής προς το εξωτερικό ή αν συνεπάγεται μεγαλύτερη δαπάνη σε σύγκριση με την μετεγγραφή στο εσωτερικό της ίδιας ομοσπονδίας. Η εκπρόσωπος της Επιτροπής απάντησε καταφατικώς στην ερώτηση αυτή, επικαλούμενη τα στοιχεία του Bosman. Η UEFA δεν αναφέρθηκε στο ζήτημα αυτό κατά την προφορική διαδικασία.

171 — Βλ. ανωτέρω σημείο 43.

172 — Ο Bosman κατέθεσε στο Δικαστήριο τα πρακτικά της συνεδριάσεως μιας commission des professionnels et non amateurs (επιτροπής επαγγελματιών και μη ερασιτεχνών), την αυθεντικότητα των οποίων δεν αμφισβήτησε η UEFA. Σύμφωνα με τα εν λόγω πρακτικά ένας από τους παρόντες διατύπωσε την άποψη ότι με την απόφαση του Δικαστηρίου θα διευκρινιστεί η νομική κατάσταση αναφορικά με τη ρήτρα ιθαγένειας. Από το σχετικό απόσπασμα συνάγεται ότι κατά τον ομιλητή οι παίκτες μπορούν ελεύθερα να μετεγγράφονται σε άλλα κράτη μέλη, κατά το άρθρο 48. Το συμπέρασμά του ήταν ότι στο εξής θα πρέπει να βρεθεί τρόπος παρακάμψεως αυτής της διατάξεως (tourner la loi).

161. Ευκόλως, επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι η μετεγγραφή προς το εξωτερικό αντιμετωπίζεται κατά τρόπο διαφορετικό σε σύγκριση με την μετεγγραφή εντός της ίδιας ομοσπονδίας και ότι, στην πρώτη περίπτωση, ο προηγούμενος σύλλογος πρέπει να συμφωνήσει για τη μετεγγραφή. Η διαφορετική αυτή μεταχείριση ουδόλως θα επηρέαζε — ενδεχομένως — την ανάλυση που πρέπει να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της παρούσας υπόθεσης, αν επρόκειτο για καθαρό τύπο οφειλόμενο στο γεγονός ότι κατά τη μετεγγραφή προς το εξωτερικό πραγματοποιείται, επίσης, αλλαγή ομοσπονδίας. Αυτό ισχυρίζεται η UEFA. Ωστόσο, δικαιολογούνται ζωηρές αμφιβολίες για το αν πρόκειται απλώς για έναν τύπο.

Βεβαίως, κατά το άρθρο 16, παράγραφος 1, του κανονισμού μετεγγραφών 1990 της UEFA, το ζήτημα της αποζημιώσεως μετεγγραφής δεν πρέπει να επηρεάζει την αθλητική δραστηριότητα του παίκτη. Είναι, ωστόσο, αξιοσημείωτο ότι στη φράση που ακολουθεί χρησιμοποιείται μελλοντικός ρηματικός τύπος («θα μπορεί να αγωνίζεται») [173]. Ο κανόνας αυτός θα μπορούσε να έχει την έννοια ότι ο συγκεκριμένος παίκτης μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τον νέο του σύλλογο *ευθύς ως* εκδοθεί το έγγραφο αποδεσμεύσεως εκ μέρους της προηγουμένης ομοσπονδίας. Ο κανονισμός μετεγγραφών 1990 της UEFA ορίζει ότι το έγγραφο αυτό αποδεσμεύσεως πρέπει να εκδίδεται αμέσως. Ωστόσο, δεν ρυθμίζει προφανώς το τι θα συμβεί σε περίπτωση που για οποιοδήποτε λόγο το έγγραφο αυτό δεν εκδοθεί αμέσως.

Ο κανονισμός μετεγγραφών 1993 της UEFA περιλαμβάνει στο άρθρο 2 διάταξη η οποία συμφωνεί με το άρθρο 16 του κανονισμού μετεγγραφών 1990 της UEFA. Κατά τη διάταξη αυτή, επίσης, «θα μπορεί να αγωνίζεται» ο παίκτης με τον νέο του σύλλογο. Όπως προανέφερα, ο κανονισμός μετεγγραφών 1993 της UEFA παραπέμπει ευρέως στις αντίστοιχες διατάξεις της FIFA. Κατά τον κανονισμό 1994 της FIFA μπορεί να αναγνωριστεί η ικανότητα συμμετοχής ενός παίκτη ο οποίος μετεγγράφεται σε σύλλογο άλλης ομοσπονδίας, μόνον εφόσον η νέα ομοσπονδία λάβει το έγγραφο αποδεσμεύσεως από την προηγούμενη ομοσπονδία. Η έκδοση αυτού του έγγραφου μπορεί να μην χωρήσει σε περίπτωση κατά την οποία ο παίκτης δεν έχει «εκπληρώσει πλήρως» τις υποχρεώσεις του έναντι του προηγουμένου συλλόγου ή όταν υφίσταται μεταξύ των εμπλεκομένων συλλόγων διαφορά σχετική με την μετεγγραφή, η οποία «δεν είναι οικονομικής φύσεως» [174]. Είναι ασφαλώς σαφές ότι παίκτης του οποίου η σύμβαση με τον προηγούμενο εργοδότη δεν έχει ακόμα λήξει και ο οποίος, επομένως, δεν έχει ακόμα εκπληρώσει πλήρως τις συμβατικές του υποχρεώσεις έναντι αυτού του συλλόγου κωλύεται να αγωνιστεί με νέο σύλλογο. Ωστόσο, η προαναφερθείσα διάταξη του κανονισμού 1994 της FIFA είναι διατυπωμένη κατά τρόπο τόσο γενικό ώστε μπορεί να περιλάβει ένα πλήθος άλλων περιπτώσεων.

Πώς αυτό συμβιβάζεται με τη δήθεν δυνατότητα του παίκτη να αγωνίζεται «ελεύθερα» με τον νέο σύλλογο, παραμένει ανοικτό. Πάντως, από τον κανονισμό αυτόν σαφώς προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, ότι το έγγραφο αποδεσμεύσεως δεν συνιστά απλό τύπο. Πράγματι, το άρθρο 7 του κανονισμού 1994 της FIFA ρυθμίζει τί θα συμβεί στην περίπτωση κατά την οποία η προηγούμενη ομοσπονδία — ανεξάρτητα για ποιον

173 — Βλ. τη διάταξη στο σημείο 15.

174 — Βλ. ανωτέρω σημείο 23.

λόγο — αρνηθεί να χορηγήσει το έγγραφο αποδεσμεύσεως. Στην περίπτωση αυτή τα αρμόδια όργανα της FIFA «μπορούν» να διατάξουν την προηγούμενη ομοσπονδία να εκδώσει το έγγραφο αυτό ή να το αντικαταστήσουν με δική τους απόφαση. Σε περίπτωση που η ομοσπονδία δεν εκδώσει το έγγραφο αποδεσμεύσεως εντός εξήντα ημερών, η νέα ομοσπονδία «μπορεί» να εκδώσει η ίδια ένα προσωρινό έγγραφο [175]. Συνεπώς, εξακολουθεί πάντοτε να απαιτείται το έγγραφο αποδεσμεύσεως ή αντίστοιχη απόφαση της FIFA. Ο παίκτης εξαρτάται από το αν η προηγούμενη ομοσπονδία, η FIFA, ή η νέα του ομοσπονδία θα προβούν στα αναγκαία διαβήματα για την έκδοση αυτού του εγγράφου αποδεσμεύσεως. Η προηγούμενη ομοσπονδία υποχρεούται να εκδώσει το έγγραφο αυτό, αλλά έχει πάντοτε τη δυνατότητα να επικαλεστεί κάποια αόριστη και σχετικά ασαφή διάταξη περί εξαιρέσεως. Η FIFA και η νέα ομοσπονδία *μπορούν* να ενεργήσουν αφ' εαυτών. Σε καμία διάταξη δεν ορίζεται ότι *οφείλουν* να προβούν στις ενέργειες αυτές προκειμένου να παράσχουν στον παίκτη τη δυνατότητα να αγωνιστεί με τον νέο του σύλλογο.

Αν πρέπει, πέραν των όσων υπογραμμίστηκαν, να παρασχεθεί μία ακόμα απόδειξη για το ότι το έγγραφο αποδεσμεύσεως δεν αποτελεί απλό τύπο, αρκεί μια απλή αναφορά σε μία διάταξη του κανονισμού 1994 της FIFA. Η διάταξη αυτή αφορά την περίπτωση κατά την οποία η προηγούμενη ομοσπονδία δεν εκδίδει το έγγραφο αποδεσμεύσεως και η νέα ομοσπονδία, μετά την παρέλευση της προαναφερθείσας προθεσμίας των εξήντα ημερών, προβαίνει η ίδια στην έκδοση προσωρινού εγγράφου. Στη διάταξη ορίζεται ότι: «*Σε καμία περίπτωση* δεν επιτρέπεται σε παίκτη, κατά την προαναφερθείσα περίοδο των εξήντα ημερών, να αγωνίζεται με τον νέο του σύλλογο στο πλαίσιο επισήμων αγώνων» [176].

162. Δεδομένου ότι το έγγραφο αποδεσμεύσεως απαιτείται μόνον για την περίπτωση μετεγγραφής σε άλλη ομοσπονδία και επομένως — εκτός της ειδικής περιπτώσεως του Ηνωμένου Βασιλείου — στο εξωτερικό, οι κανόνες που ρυθμίζουν τη μετεγγραφή προς το εξωτερικό είναι αυστηρότεροι από εκείνους που ρυθμίζουν τη μετεγγραφή εντός της ίδιας ομοσπονδίας. Η διαφορετική αυτή μεταχείριση *μπορεί* να έχει ως αποτέλεσμα να αποθαρρύνει τον παίκτη να ασκήσει το δικαίωμά του για ελεύθερη κυκλοφορία. Θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί, εν όψει των σκέψεων που προεκτέθηκαν, ότι συντρέχει περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως αντιβαίνουσας στην απαγόρευση του άρθρου 48. Το συμπέρασμα αυτό δεν επηρεάζεται από το γεγονός ότι στην πράξη η εφαρμογή των κανόνων μετεγγραφής δημιουργεί τέτοιου είδους δυσκολίες μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Αρκεί ότι υπάρχει η δυνατότητα περιορισμού της ελεύθερης κυκλοφορίας, λόγω της διαφορετικής αυτής μεταχειρίσεως.

163. Για λόγους πληρότητας ας μου επιτραπεί να προσθέσω ότι, αντιθέτως προς όσα υποστήριξε ο Bosman, δε νομίζω ότι μπορεί να θεωρηθεί διάκριση εμπίπτουσα στο άρθρο 48 το γεγονός ότι η αποζημίωση μετεγγραφής είναι διαφορετική για κάθε παίκτη. Είναι, βεβαίως, αληθές ότι υφίσταται διαφορετική μεταχείριση. Δεδομένου ότι κατά τους οικείους κανονισμούς ο υπολογισμός της αποζημιώσεως μετεγγραφής εξαρτάται από τις αποδοχές του παίκτη,

175 — Βλ. ανωτέρω σημείο 23.

176 — Άρθρο 7, παράγραφος 4, εδάφιο 3, του κανονισμού 1994 της FIFA (η υπογράμμιση δική μου).

στην περίπτωση μετεγγραφής ενός καλώς αμειβόμενου (και επομένως, κατά κανόνα, ταλαντούχου) παίκτη καταβάλλεται υψηλότερη αποζημίωση από εκείνη που καταβάλλεται στην περίπτωση ενός λιγότερο καλώς αμειβόμενου παίκτη. Δεν πρόκειται όμως για διαφορά σχετιζόμενη άμεσα με την ιθαγένεια ή αφορώσα παίκτες επιθυμούντες να ασκήσουν το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας.

164. Βάσει των ανωτέρω μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι κανόνες μετεγγραφής παραβιάζουν, κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, την απαγόρευση των διακρίσεων που επιβάλλει το άρθρο 48, παράγραφος 2. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν χρειάζεται να εξετάσει το ζήτημα αυτό αν κριθεί ότι το περιεχόμενο του άρθρου 48 εξαντλείται σε μια απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας. Νομίζω ότι αυτό δεν συμβαίνει. Κατά τη γνώμη μου, το άρθρο 48 απαγορεύει *καταρχήν όλους τους περιορισμούς της ελεύθερης κυκλοφορίας*. Αυτό θα αποδείξω κατωτέρω, αρχίζοντας από τη νομολογία του Δικαστηρίου.

γ) Η απαγόρευση των περιορισμών της ελεύθερης κυκλοφορίας κατά το άρθρο 48

αα) Η σχετική με τα άρθρα 48 και 52 νομολογία

165. Κατά την εξέταση της σχετικής με το άρθρο 48 νομολογίας, ειδικότερα της σχετικής με το αν η διάταξη αυτή δεν απαγορεύει απλώς τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, αλλά και την χωρίς διαφοροποιήσεις εφαρμογή κανόνων, οι οποίοι παρακωλύουν την ελεύθερη κυκλοφορία, πρέπει να προστεθούν και οι αποφάσεις οι σχετικές με το άρθρο 52. Τούτο διότι και οι δύο διατάξεις έχουν το ίδιο έρεισμα, δηλαδή το άρθρο 3, στοιχείο γ', της Συνθήκης ΕΚ. Κατά τη διάταξη αυτή η δράση της Κοινότητας περιλαμβάνει «μια εσωτερική αγορά την οποία θα χαρακτηρίζει η εξάλειψη των εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων, μεταξύ των κρατών μελών». Η καθιερούμενη με τη διάταξη αυτή ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων ρυθμίζεται τόσο με το άρθρο 48 όσο και με το άρθρο 52, εκ των οποίων το μεν πρώτο αφορά τους εργαζομένους, ενώ το άρθρο 52 τους αυτοτελώς απασχολουμένους [177]. Οι δύο αυτές διατάξεις είναι παράλληλες, εύλογο δε είναι να αναμένεται ότι για υποθέσεις εμπίπτουσες σε αυτές οι λύσεις πρέπει να είναι ομοειδείς. Εξάλλου, στα σκεπτικά των αποφάσεών του το Δικαστήριο συχνά αναφέρεται τόσο στο άρθρο 48 όσο και στο άρθρο 52. Ο λόγος αυτός, επίσης, επιβάλλει να εξεταστεί η σχετική και με τις δύο αυτές διατάξεις νομολογία.

Σε ορισμένες υποθέσεις το Δικαστήριο έδωσε λύσεις οι οποίες δεν ισχύουν μόνο για το άρθρο 48 ή το άρθρο 52, αλλά επίσης και για το άρθρο 59. Σχετικό παράδειγμα αποτελούν οι αποφάσεις Walrave και Donà, στις οποίες έχω πολλάκις αναφερθεί. Κατωτέρω θα αναφερθώ επίσης και στη σχετική με το

177 — Στο πλαίσιο εφαρμογής του άρθρου 58 ορισμένες εταιρίες εξομοιώνονται με φυσικά πρόσωπα έχοντα την ιθαγένεια κράτους μέλους.

άρθρο 59 νομολογία. Τούτο είναι επιβεβλημένο, διότι το υπό εξέταση ζήτημα έχει ήδη διευκρινιστεί όσον αφορά το άρθρο αυτό.

166. Όπως προανέφερα υπάρχουν πλείστες αποφάσεις στις οποίες το άρθρο 48 νοείται ως διάταξη απαγορεύουσα τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας. Κατωτέρω θα εξετάσω κυρίως τις υποθέσεις εκείνες οι οποίες παρέχουν στοιχεία για μια ευρύτερη ερμηνεία αυτής της διατάξεως.

167. Η πρώτη απόφαση είναι η εκδοθείσα το έτος 1975 επί της υποθέσεως Rutili [178]. Η απόφαση αναφερόταν σε επιβληθείσα από τις γαλλικές αρχές σε Ιταλό υπήκοο απαγόρευση διαμονής σε ορισμένα τμήματα της γαλλικής επικράτειας. Το Δικαστήριο έκρινε ότι τέτοιου είδους περιοριστικές απαγορεύσεις της διαμονής υπηκόων άλλων κρατών μελών επιτρέπονται μόνον εφόσον παρόμοιες απαγορεύσεις μπορούν να επιβληθούν και στους ημεδαπούς. Το συμπέρασμα αυτό ευκόλως συνάγεται από το άρθρο 48, παράγραφος 2. Ενδιαφέρον, ωστόσο, είναι ότι στην απόφαση αυτή το Δικαστήριο τονίζει ότι τα προδικαστικά ερωτήματα αναφέρονται «στις αρχές της ελεύθερης κυκλοφορίας και της ίσης μεταχείρισης» [179]. Δεν είναι πάντως βέβαιο αν με την έκφραση αυτή το Δικαστήριο θέλει να υπογραμμίσει ότι η ελεύθερη κυκλοφορία δεν εξαντλείται σε απλή απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας.

178 — Απόφαση της 28ης Οκτωβρίου 1975, υπόθεση 36/75 (Συλλογή τόμος 1975, σ. 367).

179 — Όπ.π. (υποσημείωση 178), σκέψη 7.

168. Η εκδοθείσα το έτος 1977 απόφαση Thieffry [180] αφορά το δικαίωμα εγκαταστάσεως των δικηγόρων. Επρόκειτο για Βέλγο δικηγόρο, ο οποίος ζήτησε την άδεια να δικηγορεί ενώπιον του cour d'appel de Paris. Ο Thieffry είχε βελγικό δίπλωμα, του οποίου την ισοτιμία με τη γαλλική licence en droit είχε αναγνωρίσει γαλλικό πανεπιστήμιο. Εξάλλου, είχε υποβληθεί σε εξέταση, κατά τη γαλλική νομοθεσία, βάσει της οποίας είχε κριθεί ικανός για την άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου. Ωστόσο, δεν του χορηγήθηκε άδεια δικηγορίας στο Παρίσι επειδή δεν διέθετε *γαλλικό* δίπλωμα. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι περιορίζεται ανεπιτρέπτως η ελευθερία εγκαταστάσεως όταν δεν χορηγείται άδεια δικηγορίας σε κράτος μέλος σε πρόσωπο όπως ο Thieffry απλώς επειδή το πρόσωπο αυτό δεν διαθέτει δίπλωμα του συγκεκριμένου κράτους. Το Δικαστήριο δεν εξέτασε αν οι κανόνες της γαλλικής νομοθεσίας εισάγουν δυσμενείς διακρίσεις, αλλά στηρίχθηκε στα άρθρα 5 και 52 της Συνθήκης ΕΚ [181]. Πρέπει πάντως να αναφερθεί ότι ο γενικός εισαγγελέας Mayras υποστήριξε ότι επρόκειτο για περίπτωση συγκεκαλυμμένης διακρίσεως [182].

169. Στην εκδοθείσα το έτος 1978 απόφαση Kenny [183] διατυπώνονται σκέψεις από τις οποίες σαφώς συνάγεται ότι το άρθρο 48, κατά την άποψη του Δικαστηρίου, επιβάλλει απλώς απαγόρευση των διακρίσεων. Πράγματι, σύμφωνα με την απόφαση αυτή,

180 — Απόφαση της 28ης Απριλίου 1977, υπόθεση 71/76 (Συλλογή τόμος 1977, σ. 229).

181 — Όπ.π. (υποσημείωση 180), σκέψεις 15 έως 19.

182 — Προτάσεις της 29ης Μαρτίου 1977 στην προαναφερθείσα υπόθεση Thieffry (Συλλογή τόμος 1977, σ. 238).

183 — Απόφαση της 28ης Ιουνίου 1978, υπόθεση 1/78 (Συλλογή τόμος 1978, σ. 461).

διαφορετική μεταχείριση προκύπτουσα από τις υφιστάμενες μεταξύ των νομοθεσιών διαφόρων κρατών μελών διαφορές επιτρέπεται, «αρκεί οι νομοθεσίες αυτές να επηρεάζουν όλα τα πρόσωπα που υπάγονται στην εφαρμογή τους σύμφωνα με αντικειμενικά κριτήρια και ασχέτως της ιθαγένειάς τους» [184]. Ας μου επιτραπεί να αμφιβάλλω αν είναι υποχρεωτικό να ερμηνευθεί υπ' αυτή την έννοια η εν λόγω απόφαση. Πράγματι, αν το άρθρο 48 περιοριστεί στην «αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων», τίθεται το ερώτημα γιατί παρ' όλα αυτά το Δικαστήριο υπογραμμίζει την ανάγκη εφαρμογής των σχετικών κανόνων «σύμφωνα με αντικειμενικά κριτήρια».

170. Σημαντικότερη νομίζω πως είναι η εκδοθείσα το 1978 απόφαση Choquet [185]. Επρόκειτο για Γάλλο υπήκοο ο οποίος κατοικούσε και εργαζόταν στη Γερμανία. Ο Choquet είχε ένα γαλλικό δίπλωμα οδηγήσεως. Ωστόσο, οι γερμανικές αρχές κίνησαν εναντίον του ποινική διαδικασία επειδή οδηγούσε χωρίς δίπλωμα, καθόσον κατά τη γερμανική νομοθεσία οι αλλοδαποί που διαμένουν στη Γερμανία πέραν του έτους υποχρεούνται να αποκτήσουν γερμανικό δίπλωμα οδηγήσεως. Την εποχή εκείνη η Κοινότητα δεν είχε ακόμη εκδώσει καμία διάταξη σε αυτόν τον τομέα.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, λόγω ελλείψεως διατάξεων περί εναρμονίσεως των προϋποθέσεων χορηγήσεως αδείας οδηγήσεως στα κράτη μέλη, δεν είναι, κατ' αρχήν, ασυμβίβαστο προς τις διατάξεις περί ελεύθερης κυκλοφορίας, ελευθερίας εγκαταστάσεως και ελευθερίας παροχής υπηρεσιών, να απαιτεί ένα κράτος μέλος από τους εγκατεστημένους στο έδαφός του κατόχους αδείας οδηγήσεως που έχει χορηγηθεί από άλλο κράτος μέλος να συμμορφώνονται προς τις απαιτήσεις που ισχύουν και για τους δικούς τους υπηκόους. Τέτοιες διατάξεις μπορούν να θεωρηθούν αντίθετες προς το κοινοτικό δίκαιο μόνον εφόσον η εφαρμογή τους επί των ανωτέρω προσώπων «θα μπορούσε να εμποδίσει τα πρόσωπα αυτά να ασκήσουν απεριορίστως τα δικαιώματα που τους παρέχουν τα άρθρα 48, 52 και 59 της Συνθήκης, αναφορικά με την ελεύθερη κυκλοφορία, την ελεύθερη εγκατάσταση και την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών» [186]. Αυτή θα ήταν, ενδεχομένως, η περίπτωση της απαιτήσεως δοκιμασίας, η οποία συνιστά «περιττή» επανάληψη προηγουμένων δοκιμασιών, ή όταν επιβάλλονται επί των προσώπων αυτών «υπέρογκες οικονομικές επιβαρύνσεις» [187].

Το Δικαστήριο δηλαδή δεν εξετάζει το ζήτημα αν οι διατάξεις της γερμανικής νομοθεσίας αντιμετωπίζουν δυσμενέστερα τους υπηκόους άλλων κρατών μελών. Αντιθέτως, εξετάζει τις διατάξεις αυτές με κριτήριο την αρχή της αναλογικότητας. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι το Δικαστήριο αναφέρεται στα άρθρα 48, 52 και 59, μολονότι ο Choquet ήταν εργαζόμενος.

171. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η εκδοθείσα το έτος 1984 απόφαση Klopp [188]. Επρόκειτο για Γερμανό δικηγόρο, ο οποίος επιθυμούσε να ανοίξει γραφείο στο Παρίσι. Προς τούτο,

184 — Όπ.π. (υποσημείωση 183), σκέψη 18.

185 — Απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 1978, υπόθεση 16/78 (Συλλογή τόμος 1978, σ. 709).

186 — Όπ.π. (υποσημείωση 185), σκέψεις 7 και 8.

187 — Όπ.π. (υποσημείωση 185), σκέψη 8.

188 — Απόφαση της 12ης Ιουλίου 1984, υπόθεση 107/83 (Συλλογή 1984, σ. 2971).

ζήτησε να εγγραφεί στον πίνακα των ασκουμένων του Δικηγορικού Συλλόγου Παρισιού. Παράλληλα, δήλωσε ότι επιθυμεί να διατηρήσει το γραφείο του στη Γερμανία. Η αίτηση του Klopp απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι, κατά τη γαλλική νομοθεσία, οι δικηγόροι μπορούν να διατηρούν μόνον ένα γραφείο.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι δεν έχει αποσαφηνιστεί αν οι σχετικές διατάξεις της γαλλικής νομοθεσίας δημιουργούν δυσμενείς διακρίσεις και ότι, επομένως, κατά την απάντηση των προδικαστικών ερωτημάτων θα θεωρήσει ότι αυτό δεν συμβαίνει [189]. Τόνισε, επίσης, ότι ρύθμιση όπως αυτή που ισχύει στη Γαλλία έχει ως συνέπεια ότι δικηγόροι εγκατεστημένοι σε κράτος μέλος αποκτούν δικαίωμα εγκαταστάσεως σε άλλο κράτος μέλος μόνον εφόσον εγκαταλείψουν την ήδη υφιστάμενη εγκατάστασή τους. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν συμβιβάζεται με το άρθρο 52, δυνάμει του οποίου η ελευθερία εγκαταστάσεως εκτείνεται και στην ίδρυση πρακτορείων, υποκαταστημάτων ή θυγατρικών εταιριών σε άλλο κράτος μέλος [190]. Αναγνώρισε ότι τα κράτη μέλη, «προς το συμφέρον της ερθής απονομής της δικαιοσύνης», μπορούν να θεσπίζουν ορισμένους κανόνες για την άσκηση της δραστηριότητας του δικηγόρου. Αυτό όμως δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να εμποδίζονται υπήκοοι άλλων κρατών μελών «να ασκούν αποτελεσματικά το δικαίωμα εγκαταστάσεως, το οποίο τους εγγυάται η Συνθήκη» [191]. Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι θεμιτοί σκοποί που επιδιώκονται με τη συγκεκριμένη γαλλική νομοθεσία — η διασφάλιση της επαρκούς επαφής με τις δικαστικές αρχές και τους πελάτες, καθώς και η τήρηση των κανόνων δεοντολογίας — μπορούν να διασφαλιστούν και με άλλα μέσα [192].

172. Η εκδοθείσα το έτος 1986 απόφαση επί προσφυγής της Επιτροπής κατά της Γαλλικής Δημοκρατίας για διαπίστωση παραβάσεως [193] αναφέρεται σε παρόμοια πραγματικά περιστατικά. Επρόκειτο για τις διατάξεις της γαλλικής νομοθεσίας κατά τις οποίες οι ιατροί και οδοντίατροι που είναι εγκατεστημένοι σε άλλο κράτος μέλος οφείλουν να ακυρώνουν την εγγραφή τους σ' αυτό το άλλο κράτος μέλος προκειμένου να μπορέσουν να ασκήσουν τη δραστηριότητά τους στη Γαλλία επί παγία αντιμισθία ως αντικαταστάτες ή εγκαθιστώντας στη χώρα αυτή ιατρείο. Το σκεπτικό αυτής της αποφάσεως του Δικαστηρίου αποκλίνει από το σκεπτικό της αποφάσεως Klopp. Πράγματι, κατά τρόπο γενικό αποφάνθηκε ότι όλοι οι περιορισμοί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, της ελευθερίας εγκαταστάσεως και της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών συμβιβάζονται με τη Συνθήκη μόνον εφόσον «παρίστανται πράγματι δικαιολογημένοι εν όψει γενικών υποχρεώσεων που συνδέονται άρρηκτα με την προσήκουσα άσκηση των οικείων επαγγελμάτων και που επιβάλλονται αδιακρίτως και στους ημεδαπούς» [194]. Από τις ακόλουθες σκέψεις προκύπτει ότι, κατά το Δικαστήριο, πρόκειται στην πραγματικότητα για δύο διαφορετικά κριτήρια. Πράγματι, αφενός μεν το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι οι σχετικοί κανόνες εφαρμόζονται αυστηρότερα επί ιατρών προερχομένων από άλλα κράτη μέλη σε σχέση με τους Γάλλους ιατρούς [195]. Κατά προέκταση διαπιστώνει ότι η γενική απαγόρευση ασκήσεως επαγγέλματος στη Γαλλία που επιβάλλεται στο σύνολο ιατρών και οδοντιάτρων που είναι εγκατεστημένοι σε άλλο κράτος μέλος είναι «αδικαιολόγητα περιοριστική» [196].

Το ίδιο σκεπτικό περιλαμβάνει και απόφαση που εκδόθηκε το έτος 1992 επί

189 — Όπ.π. (υποσημείωση 188), σκέψη 14.
190 — Όπ.π. (υποσημείωση 188), σκέψεις 18 και 19.
191 — Όπ.π. (υποσημείωση 188), σκέψη 20.
192 — Όπ.π. (υποσημείωση 188), σκέψη 21.
193 — Απόφαση της 30ής Απριλίου 1986 στην υπόθεση 96/85, Επιτροπή κατά Γαλλίας (Συλλογή 1986, σ. 1475).
194 — Όπ.π. (υποσημείωση 193), σκέψη 11.
195 — Όπ.π. (υποσημείωση 193), σκέψη 12.
196 — Όπ.π. (υποσημείωση 193), σκέψη 13.

προσφυγής της Επιτροπής κατά του Λουξεμβούργου για διαπίστωση παραβάσεως [197].

173. Αντιθέτως, εντελώς διαφορετική ήταν η απόφαση του Δικαστηρίου επί προσφυγής της Επιτροπής κατά του Βελγίου για διαπίστωση παραβάσεως της Συνθήκης [198]. Επρόκειτο για ρύθμιση κατά την οποία αποκλειόταν η απόδοση από το ταμείο κοινωνικής ασφαλίσεως των εξόδων για αναλύσεις εργαστηρίων, στην περίπτωση που τα εργαστήρια αυτά τα εκμεταλλευόταν νομικό πρόσωπο του οποίου τα μέλη, εταίροι και διαχειριστές δεν ήταν όλα φυσικά πρόσωπα δικαιούμενα να πραγματοποιούν ιατρικές αναλύσεις. Η Επιτροπή υποστήριξε ότι η ρύθμιση αυτή αντιβαίνει στο άρθρο 52. Διατύπωσε ρητώς την άποψη ότι οι περιορισμοί του δικαιώματος εγκαταστάσεως, τους οποίους απαγορεύει το άρθρο 52, δεν περιλαμβάνουν μόνο μέτρα εισάγοντα δυσμενείς διακρίσεις, αλλά επίσης μέτρα εφαρμοζόμενα αδιακρίτως, τα οποία «συνιστούν αδικαιολόγητο εμπόδιο» για τους υπηκόους άλλων κρατών μελών [199].

Το Δικαστήριο, ωστόσο, αποφάνθηκε ότι το άρθρο 52 αποβλέπει στην κατοχύρωση «του πλεονεκτήματος της ίσης με τους ημεδαπούς μεταχείρισης». Υπογράμμισε, επίσης, ότι στην υπόθεση που είχε τεθεί υπό την κρίση του δεν συνέτρεχε περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως υπηκόων άλλων κρατών μελών και απέρριψε την προσφυγή της Επιτροπής [200]. Στην απόφασή του το Δικαστήριο δεν αναφέρθηκε στην ανωτέρω απόφαση επί της υποθέσεως Επιτροπή κατά Γαλλίας.

174. Η εκδοθείσα το έτος 1987 απόφαση Heylens [201] ενδιαφέρει την παρούσα υπόθεση όχι μόνον επειδή αναφέρεται στο ποδόσφαιρο. Ο Heylens, Βέλγος υπήκοος και κάτοχος βελγικού διπλώματος προπονητή ποδοσφαίρου, προσελήφθη από γαλλική ομάδα ως προπονητής. Κατά τις διατάξεις της γαλλικής νομοθεσίας για την άσκηση αυτού του επαγγέλματος ήταν απαραίτητη η κατοχή γαλλικού διπλώματος προπονητή ποδοσφαίρου ή αλλοδαπού διπλώματος αναγνωρισμένου ως ισοτίμου από τις αρμόδιες αρχές. Στην περίπτωση του Heylens, η αίτηση αναγνωρίσεως του διπλώματός του απορρίφθηκε, χωρίς να προβληθούν προς τούτο πραγματικοί λόγοι.

Το Δικαστήριο τόνισε ότι η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων αποτελεί έναν από τους «θεμελιώδεις στόχους» της Συνθήκης ΕΚ [202]. Επικαλούμενο την απόφαση Thieffry έκρινε ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται, στο πλαίσιο της διαδικασίας αναγνωρίσεως της ισοτιμίας των διπλωμάτων, να εξετάζουν αντικειμενικώς αν τα αλλοδαπά διπλώματα αποδεικνύουν ότι ο κάτοχός τους διαθέτει γνώσεις και προσόντα ισοδύναμες με τις πιστοποιούμενες με το εθνικό δίπλωμα. Εξάλλου, πρέπει να διασφαλίζεται η δυνατότητα ασκήσεως ενδίκων μέσων κατά της εκδιδόμενης στο πλαίσιο αυτής της διαδικα-

197 — Απόφαση της 16ης Ιουνίου 1992 στην υπόθεση C-351/90, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου (Συλλογή 1992, σ. I-3945, σκέψη 14). Η υπόθεση αυτή διέφερε από την υπόθεση Επιτροπή κατά Γαλλίας, καθόσον περιελάμβανε επίσης και τη δραστηριότητα των κτηνιάτρων. Πάντως, η εξέταση περιορίστηκε, στην υπόθεση αυτή, στα άρθρα 48 και 52.

198 — Απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 1987 στην υπόθεση 221/85, Επιτροπή κατά Βελγίου (Συλλογή 1987, σ. 719).

199 — Όπ.π. (υποσημείωση 198), σκέψη 5.

200 — Όπ.π. (υποσημείωση 198), σκέψεις 10 έως 12.

201 — Όπ.π. (υποσημείωση 150).

202 — Όπ.π. (υποσημείωση 201), σκέψη 12.

σίας αποφάσεως [203]. Το Δικαστήριο υπογράμμισε σχετικώς ότι η ελεύθερη πρόσβαση στην απασχόληση αποτελεί «θεμελιώδες δικαίωμα, παρεχόμενο από τη Συνθήκη ατομικώς σε κάθε εργαζόμενο της Κοινότητας» [204].

175. Στην εκδοθείσα το 1988 απόφαση Gullung [205] επρόκειτο για νομικό έχοντα τη γαλλική και τη γερμανική ιθαγένεια, ο οποίος ήταν δικηγόρος στη Γερμανία και ο οποίος επικαλέστηκε τις θεμελιώδεις ελευθερίες που διασφαλίζει η Συνθήκη ΕΚ, προκειμένου να του επιτραπεί η άσκηση του επαγγέλματός του στη Γαλλία, όπου προηγουμένως του είχε απαγορευθεί η πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου, επειδή δεν συγκέντρωνε τις προϋποθέσεις ήθους.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η ελευθερία εγκαταστάσεως που παρέχει το άρθρο 52, δεύτερο εδάφιο, περιλαμβάνει την ανάληψη και την άσκηση μη μισθωτών δραστηριοτήτων «σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζονται από τη νομοθεσία της χώρας εγκαταστάσεως για τους δικούς της υπηκόους». Οι προϋποθέσεις που τίθενται για την πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου είναι, επομένως, θεμιτές από απόψεως κοινοτικού δικαίου, εφόσον ισχύουν «αδιακρίτως» για τους υπηκόους όλων των κρατών μελών. Το Δικαστήριο πρόσθεσε ότι οι προϋποθέσεις αυτές «εξυπηρετούν σκοπό άξιο προστασίας» [206]. Πέραν, λοιπόν, της απαγορεύσεως των διακρίσεων διατυπώνεται μία ακόμα απαίτηση.

176. Στην εκδοθείσα επίσης το έτος 1988 απόφαση Stanton [207], επρόκειτο για διάταξη της βελγικής νομοθεσίας κατά την οποία οι αυτοαπασχολούμενοι εργαζόμενοι απαλλάσσονται, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, από την υποχρέωση καταβολής εισφορών στο βελγικό σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως αυτοαπασχολουμένων εργαζομένων. Μεταξύ των προϋποθέσεων αυτών περιλαμβάνεται και η υποχρέωση να ασκούν οι ενδιαφερόμενοι συνήθως και κατά κύριο λόγο μια έμμισθη δραστηριότητα. Οι βελγικές αρχές υποστήριξαν ότι πρέπει να πρόκειται για δραστηριότητα συνεπαγόμενη την υποχρέωση υπαγωγής στο βελγικό σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως. Ο Stanton ασκούσε έμμισθη δραστηριότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο όπου και κατέβαλλε τις αντίστοιχες εισφορές.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η βελγική ρύθμιση δεν εισάγει δυσμενείς διακρίσεις [208]. Υπογράμμισε, ωστόσο, επικαλούμενο την απόφαση Klopp, ότι η ελευθερία εγκαταστάσεως περιλαμβάνει τη δυνατότητα διατηρήσεως περισσοτέρων από ένα κέντρων δραστηριότητας στο έδαφος της Κοινότητας. Έκρινε ότι αυτό ισχύει και για την περίπτωση μισθωτού εγκατεστημένου σε ένα κράτος μέλος ο οποίος επιθυμεί να επιδοθεί παράλληλα σε ανεξάρτητη επαγγελματική δραστηριότητα σε άλλο κράτος μέλος. Κατά το Δικαστήριο, όλες οι διατάξεις της Συνθήκης περί ελεύθερης κυκλοφορίας «διευκολύνουν την άσκηση από τους κοινοτικούς υπηκόους πάσης φύσεως επαγγελματικών δραστηριοτήτων στο σύνολο του εδάφους της Κοινότητας». Δεν επιτρέπουν, επομένως, «εθνικές ρυθμίσεις που θα μπορούσαν να είναι δυσμενείς για τους εν λόγω υπηκόους όταν αυτοί επιθυμούν να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους και πέρα από το έδαφος ενός μόνο κράτους μέλους». Δεδομένου ότι η βελγική νομοθετική ρύθμιση έθετε σε δυσμενέστερη μοίρα εκείνους που επιθυμούσαν να ασκήσουν επαγγελματική δραστηριότητα εκτός του εδάφους του Βελγίου, ήταν ασυμβίβαστη με τα άρθρα 48 και 52 [209]. Αξιοση-

203 — Όπ.π. (υποσημείωση 201), σκέψεις 13 και 14.

204 — Όπ.π. (υποσημείωση 201), σκέψη 14.

205 — Απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 1988, υπόθεση 292/86 (Συλλογή 1988, σ. 111).

206 — Όπ.π. (υποσημείωση 205), σκέψεις 28 και 29.

207 — Απόφαση της 7ης Ιουλίου 1988, υπόθεση 143/87 (Συλλογή 1988, σ. 3877).

208 — Όπ.π. (υποσημείωση 207), σκέψη 9.

209 — Όπ.π. (υποσημείωση 207), σκέψεις 11 έως 14.

μείωτο είναι, εκτός από το ότι το Δικαστήριο δεν εξετάζει την περίπτωση ενδεχόμενης διακρίσεως, το γεγονός ότι εξετάζει από κοινού τα άρθρα 48 και 52.

Όμοια ήταν η κρίση του Δικαστηρίου στην εκδοθείσα την ίδια ημέρα απόφαση Wolf [210].

177. Η απόφαση Daily Mail [211], του έτους 1988, αφορούσε το ζήτημα αν εταιρία έχουσα την έδρα της σε συγκεκριμένο κράτος μέλος μπορεί να τη μεταφέρει σε άλλο κράτος μέλος, χωρίς να απολέσει την ταυτότητά της. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι διατάξεις περί ελευθερίας εγκαταστάσεως «έχουν μεν κύριο σκοπό να εξασφαλίσουν στο κράτος μέλος υποδοχής ίση μεταχείριση προς τους ημεδαπούς», απαγορεύουν όμως και στο κράτος μέλος καταγωγής «να εμποδίζει την εγκατάσταση σε άλλο κράτος μέλος» των υπηκόων του. Τα δικαιώματα που εγγυώνται τα άρθρα 52 και επ. «θα καθίσταντο κενά περιεχομένου, αν το κράτος καταγωγής μπορούσε να απαγορεύει στις επιχειρήσεις να αποχωρούν προκειμένου να εγκατασταθούν σε άλλο κράτος μέλος» [212]. Στη συγκεκριμένη, όμως, περίπτωση δεν συνέτρεχε παραβίαση, κατά την κρίση του Δικαστηρίου.

178. Η εκδοθείσα το έτος 1989 απόφαση Groener [213] αφορούσε διάταξη κατά την οποία για τον διορισμό σε μόνιμη θέση καθηγητή στα δημόσια ιδρύματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως της Ιρλανδίας ήταν απαραίτητη η απόδειξη επαρκούς γνώσεως της ιρλανδικής γλώσσας. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η Συνθήκη δεν αντιτίθεται στην άσκηση πολιτικής που αποβλέπει στην προάσπιση και προώθηση της γλώσσας κράτους μέλους. Εν τούτοις, η εφαρμογή της πολιτικής αυτής δεν πρέπει να θίγει την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων. Συνεπώς, τα λαμβανόμενα σχετικώς μέτρα «δεν πρέπει να είναι δυσανάλογα προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και ο τρόπος εφαρμογής τους δεν πρέπει να συνεπάγεται διακρίσεις σε βάρος των υπηκόων των λοιπών κρατών μελών» [214]. Στην περίπτωση αυτή, επίσης, το Δικαστήριο δεν εξέτασε προφανώς μόνον αν η σχετική ρύθμιση εισάγει δυσμενείς διακρίσεις εις βάρος υπηκόων άλλων κρατών μελών, αλλά επίσης αν η ρύθμιση αυτή ανταποκρίνεται στην αρχή της αναλογικότητας.

179. Η εκδοθείσα επίσης το έτος 1989 απόφαση Corsica Ferries France [215] αναφέρεται στην ελευθερία παροχής υπηρεσιών και, επομένως, δεν θα εξεταστεί αναλυτικότερα. Ωστόσο, αξίζει σχετικώς να παρατεθεί η ακόλουθη σκέψη από την απόφαση αυτή:

«Πράγματι, όπως έκρινε επανειλημμένα το Δικαστήριο, τα άρθρα της Συνθήκης ΕΟΚ σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων συνιστούν θεμελιώδεις διατάξεις της Κοινότητας και κάθε

210 — Απόφαση της 7ης Ιουλίου 1988, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 154/87 και 155/87 (Συλλογή 1988, σ. 3897).

211 — Απόφαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1988, υπόθεση 81/87 (Συλλογή 1988, σ. 5483).

212 — Όπ.π. (υποσημείωση 211), σκέψη 16.

213 — Απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 1989, υπόθεση C-379/87 (Συλλογή 1989, σ. 3967).

214 — Όπ.π. (υποσημείωση 213), σκέψη 19.

215 — Απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 1989, υπόθεση C-49/89 (Συλλογή 1989, σ. 4441).

εμπόδιο στην ελευθερία αυτή, έστω και επουσιώδες, απαγορεύεται» [216].

180. Η εκδοθείσα το έτος 1990 απόφαση Biehl [217] αφορούσε τις διατάξεις της νομοθεσίας του Λουξεμβούργου περί επιστροφής επιπλέον καταβληθέντος φόρου εισοδήματος. Επιστροφή χωρούσε μόνον εφόσον ο υποκείμενος σε φόρο είχε την κατοικία του στο Λουξεμβούργο καθ' όλη τη διάρκεια του φορολογικού έτους. Ο Biehl, Γερμανός υπήκοος, εργάστηκε στο Λουξεμβούργο από το 1973. Την 1η Νοεμβρίου 1983 επέστρεψε στη Γερμανία. Η εφορία του Λουξεμβούργου αρνήθηκε να του επιστρέψει το ποσό του φόρου που είχε καταβάλει επιπλέον κατά τους πρώτους δέκα μήνες του 1983. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το κριτήριο της μόνιμης κατοικίας στην ημεδαπή εφαρμοζόταν μεν ανεξαρτήτως ιθαγενείας, υπήρχε όμως ο κίνδυνος να επηρεάζει αρνητικά ιδίως τους υπηκόους άλλων κρατών μελών. Πράγματι, αυτή είναι εκείνοι που εγκαταλείπουν συνήθως τη χώρα κατά τη διάρκεια του έτους ή εγκαθίστανται σ' αυτήν [218].

Κατά της αποφάσεως αυτής ορθώς παρατηρήθηκε ότι το στηριζόμενο σε συγκεκαλυμμένη διάκριση σκεπτικό του Δικαστηρίου θα ήταν ανεπαρκές αν στην συγκεκριμένη υπόθεση δεν επρόκειτο για Γερμανό αλλά για Λουξεμβούργιο. Πάντως, και στις δύο περιπτώσεις η χρήση δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας συνδεόταν με δυσμενείς συνέπειες [219].

181. Η εκδοθείσα το έτος 1991 απόφαση Βλασσοπούλου [220] αναφέρεται επίσης στην ελευθερία εγκαταστάσεως των δικηγόρων. Μια εγκατεστημένη στην Αθήνα δικηγόρος ελληνικής ιθαγένειας έλαβε τον τίτλο του διδάκτορος της Νομικής από το Πανεπιστήμιο του Tübingen και εργάστηκε σε γερμανικό δικηγορικό γραφείο από το 1983. Το 1988 ζήτησε να της επιτραπεί η εγκατάστασή της ως δικηγόρου στη Γερμανία. Το αίτημά της απορρίφθηκε επειδή η Βλασσοπούλου δεν πληρούσε τις απαιτούμενες κατά τη γερμανική νομοθεσία προϋποθέσεις.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι «οι εθνικές προϋποθέσεις ως προς τα απαιτούμενα προσόντα, ακόμη και αν εφαρμόζονται χωρίς διάκριση λόγω ιθαγενείας, είναι δυνατό να έχουν ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση της ασκήσεως, από τους υπηκόους των άλλων κρατών μελών, του δικαιώματος της εγκαταστάσεως που τους εξασφαλίζει το άρθρο 52 της Συνθήκης». Αυτό μπορεί να συμβαίνει στην περίπτωση που δεν λαμβάνονται υπόψη γνώσεις και προσόντα που έχει αποκτήσει ο ενδιαφερόμενος σε άλλο κράτος μέλος [221]. Στο οικείο κράτος μέλος εναπόκειται να εκτιμήσει αυτές τις γνώσεις και τα προσόντα. Αν προκύψει ότι εν μέρει μόνον ανταποκρίνονται προς τα προσόντα που απαιτεί το οικείο κράτος, «το κράτος μέλος υποδοχής δικαιούται να απαιτήσει από τον

216 — Όπ.π. (υποσημείωση 215), σκέψη 8.

217 — Απόφαση της 8ης Μαΐου 1990, υπόθεση C-175/88 (Συλλογή 1990, σ. I-1779).

218 — Όπ.π. (υποσημείωση 217), σκέψη 14.

219 — Brigitte Knobbe-Keuk: Niederlassungsfreiheit: Diskriminierungs- oder Beschränkungsverbot?, *DB*, 1990, σ. 2573, 2576.

220 — Απόφαση της 7ης Μαΐου 1991, υπόθεση C-340/89 (Συλλογή 1991, σ. I-2357).

221 — Όπ.π. (υποσημείωση 220), σκέψη 15.

ενδιαφερόμενο να αποδείξει ότι έχει αποκτήσει τις γνώσεις και τα προσόντα που του έλειπαν» [222].

182. Στην εκδοθείσα το έτος 1992 απόφαση Ramrath [223] επρόκειτο για τη ρύθμιση του επαγγέλματος του επιθεωρητή επιχειρήσεων στο Λουξεμβούργο. Κατά τους ισχύοντες κανόνες, οι επιθεωρητές επιχειρήσεων έπρεπε να είναι εγκατεστημένοι στο Λουξεμβούργο και να μην ασκούν δραστηριότητα δυνάμενη να επηρεάσει την επαγγελματική τους ανεξαρτησία. Ο Ramrath έλαβε άδεια ασκήσεως του επαγγέλματος του επιθεωρητή επιχειρήσεων στο Λουξεμβούργο το 1985. Εργαζόταν την εποχή εκείνη σε μια εταιρία στο Λουξεμβούργο, η οποία είχε επίσης λάβει σχετική άδεια. Το 1988 ανακοίνωσε στις αρμόδιες αρχές ότι στο εξής εργαζόταν ως μισθωτός εταιρίας επιθεωρήσεως επιχειρήσεων εγκατεστημένης στη Γερμανία και ότι είχε εγκατασταθεί επαγγελματικώς στη Γερμανία. Πρόσθεσε ότι ο εργοδότης του αυτός δεν ασκούσε καμία επιροή όταν αυτός ανελάμβανε επιθεωρήσεις στο Λουξεμβούργο. Η λουξεμβουργιανή εταιρία δήλωσε ότι ο Ramrath όταν ασκούσε τη δραστηριότητά του στο Λουξεμβούργο έπρεπε να θεωρείται υπάλληλός της. Ωστόσο, οι αρχές του Λουξεμβούργου ανακάλεσαν την άδεια του Ramrath.

Το Δικαστήριο τόνισε, καταρχάς, ότι στο πλαίσιο της εκτιμήσεως προϋποθέσεων, όπως αυτές που θέσπισε ο Λουξεμβουργιανός νομοθέτης, «πρέπει να εξεταστεί το σύνολο των διατάξεων της Συνθήκης περί ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων», χωρίς να είναι ανάγκη να διευκρινιστεί αν ο επιθεωρητής επιχειρήσεων έχει την ιδιότητα του μισθωτού, του αυτοτελώς εργαζομένου ή του παρέχοντος υπηρεσίες [224]. Ωστόσο, επικαλέστηκε τη μέχρι τότε νομολογία συνάγοντας το συμπέρασμα ότι «τα άρθρα 48 και 59 της Συνθήκης έχουν σκοπό να διευκολύνουν την άσκηση από τους κοινοτικούς υπηκόους πάσης φύσεως επαγγελματικών δραστηριοτήτων στο σύνολο του εδάφους της Κοινότητας» και δεν επιτρέπουν εθνικές ρυθμίσεις που θα μπορούσαν να είναι δυσμενείς για τους εν λόγω υπηκόους όταν αυτοί επιθυμούν να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους σε άλλο κράτος μέλος [225]. Βεβαίως, η ιδιαίτερη φύση ορισμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων δικαιολογεί την επιβολή ορισμένων ειδικών προϋποθέσεων. «Πάντως, η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, ως θεμελιώδης αρχή της Συνθήκης, μπορεί να περιοριστεί μόνο από ρυθμίσεις δικαιολογούμενες από το γενικό συμφέρον και επιβαλλόμενες σε κάθε πρόσωπο ή επιχείρηση που ασκεί τις δραστηριότητές του στο έδαφος του εν λόγω κράτους», εφόσον το γενικό αυτό συμφέρον δεν διασφαλίζεται ήδη από τους κανόνες του κράτους προελεύσεως [226]. Οι προϋποθέσεις αυτές, εξάλλου, «πρέπει να είναι εξ αντικειμένου αναγκαίες» [227]. Πρέπει, επομένως, να αποδειχθεί ότι «υφίστανται επιτακτικοί λόγοι συνδεόμενοι με το γενικό συμφέρον, δικαιολογούντες περιορισμούς στην ελεύθερη κυκλοφορία», και ότι το αυτό αποτέλεσμα «δεν μπορεί να επιτευχθεί με κανόνες λιγότερο περιοριστικούς» [228].

Ο Ramrath είχε ισχυριστεί ενώπιον των δικαστηρίων του Λουξεμβούργου ότι εκ της

222 — Όπ.π. (υποσημείωση 220), σκέψη 19.

223 — Απόφαση της 20ής Μαΐου 1992, υπόθεση C-106/91 (Συλλογή 1992, σ. I-3351).

224 — Όπ.π. (υποσημείωση 223), σκέψη 24.

225 — Όπ.π. (υποσημείωση 223), σκέψη 28.

226 — Όπ.π. (υποσημείωση 223), σκέψη 29.

227 — Όπ.π. (υποσημείωση 223), σκέψη 30.

228 — Όπ.π. (υποσημείωση 223), σκέψη 31.

εφαρμογής των επιμάχων διατάξεων υφίσταται δυσμενή διάκριση. Δεν αποτελεί σύμπτωση ότι η εκτεθείσα συλλογιστική του Δικαστηρίου δεν υπεισέρχεται λεπτομερέστερα στο ζήτημα αυτό. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι το Δικαστήριο δεν αναφέρεται καθόλου στο ζήτημα της ιθαγένειας του Ramrath [229].

183. Την εκδοθείσα επίσης το έτος 1992 απόφαση Singh [230] επικαλέστηκε και ο Bosman. Επρόκειτο για τις δυσμενείς επιπτώσεις που υφίστατο ο σύζυγος υπηκόου κράτους μέλους λόγω της υπ' αυτού ασκήσεως του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τη νομολογία της αποφάσεως Stanton, κατά την οποία το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας δεν επιτρέπει εθνικές διατάξεις που αντιμετωπίζουν δυσμενέστερα τους πολίτες που επιθυμούν να ασκήσουν οικονομική δραστηριότητα στο έδαφος άλλου κράτους μέλους. Κατά τα λοιπά θεωρώ ότι η απόφαση αυτή δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα υπόθεση.

184. Αντιθέτως, μεγαλύτερη σημασία έχει η εκδοθείσα το έτος 1993 απόφαση Kraus [231]. Επρόκειτο για Γερμανό υπήκοο ο οποίος έλαβε ακαδημαϊκό τίτλο τρίτου κύκλου στο Ηνωμένο Βασίλειο. Κατά τις σχετικές διατάξεις της γερμανικής νομοθεσίας, ωστόσο, μπορούσε να φέρει τον τίτλο αυτόν στη Γερμανία μόνο κατόπιν σχετικής αδείας. Παράβαση των σχετικών διατάξεων συνεπαγόταν επιβολή προστίμου ή ποινή φυλακίσεως μέχρις ενός έτους.

Το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι τα άρθρα 48 και 52 θέτουν σε εφαρμογή «μια θεμελιώδη αρχή» που καθιερώνεται στο άρθρο 3, στοιχείο γ', της Συνθήκης ΕΚ, η οποία συνίσταται στην εξάλειψη, μεταξύ κρατών μελών, των εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων [232]. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει επίσης τις υποχρεώσεις που υπέχουν τα κράτη μέλη από το άρθρο 5 [233]. Προσθέτει ακόμη ότι:

«Κατά συνέπεια, τα άρθρα 48 και 52 αντιτίθενται σε οιοδήποτε εθνικό μέτρο, σχετικό με τις προϋποθέσεις χρησιμοποιήσεως συμπληρωματικού πανεπιστημιακού τίτλου αποκτηθέντος σε άλλο κράτος μέλος, το οποίο, ακόμη και αν εφαρμόζεται άνευ διακρίσεων λόγω ιθαγενείας, ενδέχεται να παρακωλύσει ή να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την άσκηση, από τους υπηκόους των κρατών μελών της Κοινότητας, συμπεριλαμβανομένων των υπηκόων του κράτους μέλους που έχει θεσπίσει το μέτρο, των θεμελιωδών ελευθεριών που εξασφαλίζονται από τη Συνθήκη. Το ζήτημα έχει άλλως μόνο στην περίπτωση κατά την οποία με το εν λόγω μέτρο θα επιδιώκετο θεμιτός σκοπός συμβιβαζόμενος με τη Συνθήκη και το μέτρο θα δικαιολογείτο από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος (Βλ. σχετικώς απόφαση της 28ης Απριλίου 1977, 71/76, Thieffry, Συλλογή τόμος 1977, σ. 229, σκέψεις 12 και 15). Ακόμα όμως και στην περίπτωση αυτή θα πρέπει η εφαρμογή της οικείας εθνικής ρυθμίσεως να είναι κατάλληλη για την επίτευξη του επιδιωκομένου σκοπού και να μην είναι δεσμευτική πέραν του βαθμού που αυτό είναι αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού αυτού (βλ. απόφαση της 20ής Μαΐου 1992, C-106/91, Ramrath, Συλλογή 1992, σ. I-3351, σκέψεις 29 και 39)». [234]

229 — Βάσει των σχετικών ενδείξεων ο Ramrath ήταν Γερμανός.

230 — Όπ.π. (υποσημείωση 168).

231 — Απόφαση της 31ης Μαρτίου 1993, υπόθεση C-19/92 (Συλλογή 1993, σ. I-1663).

232 — Όπ.π. (υποσημείωση 231), σκέψη 29.

233 — Όπ.π. (υποσημείωση 231), σκέψη 31.

234 — Όπ.π. (υποσημείωση 231), σκέψη 32.

ββ) Συμπεράσματα από τη μέχρι σήμερα νομολογία

185. Τίθεται το ερώτημα ποια είναι τα συμπεράσματα που μπορούν να συναχθούν από τη μέχρι τώρα νομολογία του Δικαστηρίου. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι αποφάσεις που εξετάστηκαν — όπως είχα τονίσει στην αρχή — αποτελούν επιλογή, η οποία πάντως δεν είναι αντιπροσωπευτική της νομολογίας στον τομέα αυτόν. Είναι ωστόσο σαφές ότι μεγάλο ποσοστό των εκτεθεισών αποφάσεων βαίνει πέραν της παραδοσιακής αντιλήψεως ότι το άρθρο 48 εξαντλείται στην επιβολή απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας.

186. Η κατεύθυνση αυτή της νομολογίας είχε διαφανεί ήδη από την απόφαση Thieffry, καθόσον το Δικαστήριο δεν στηρίχθηκε στο ενδεχόμενο δυσμενούς διακρίσεως [235]. Βεβαίως, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι βασικώς επρόκειτο για (έμμεση) διάκριση, καθόσον ήταν πολύ πιο εύκολο στους Γάλλους υπηκόους να καταθέσουν *γαλλικό* δίπλωμα, σε σύγκριση με τους υπηκόους άλλων κρατών μελών. Η απόφαση Choquet, επίσης, δεν αποτελεί σαφές δείγμα ως προς την κατεύθυνση της νομολογίας του Δικαστηρίου [236]. Η διαπίστωση του Δικαστηρίου ότι μπορεί να συντρέχει παράβαση των άρθρων 48, 52 και 59 στην περίπτωση που κράτος μέλος, ελέγχοντας αν η αποκτηθείσα στην αλλοδαπή άδεια οδηγήσεως ανταποκρίνεται στις ισχύουσες στο εσωτερικό του εν λόγω κράτους απαιτήσεις, υποβάλλει τον ενδιαφερόμενο σε «υπέρμετρες οικονομικές επιβαρύνσεις» θα μπορούσε να θεωρηθεί ως περίπτωση συγκεκαλυμμένης διακρίσεως [237]. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν δέχθηκε την άποψη αυτή, αλλά — όπως προκύπτει από το παρατεθέν απόσπασμα — έκρινε τη διάταξη αυτή με κριτήριο την αρχή της αναλογικότητος [238]. Η απόφαση Βλασσοπούλου αναφέρεται, επίσης, σε προϋποθέσεις τις οποίες ευκολότερα μπορούν να πληρούν οι ημεδαποί απ' ό,τι οι υπήκοοι άλλων κρατών μελών. Πάντως, και στην απόφαση αυτή το στοιχείο αυτό δεν ελήφθη υπόψη. Το Δικαστήριο ρητώς υπογράμμισε ότι δεν συντρέχει περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως.

187. Ακόμη περισσότερο σαφής είναι η απόφαση Klopp. Το Δικαστήριο βασίζεται επίσης στην υπόθεση ότι δεν συντρέχει περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως. Το ζήτημα που κυρίως εξετάζει το Δικαστήριο είναι αν περιορίζεται η ελευθερία εγκαταστάσεως και αν οι τυχόν περιορισμοί δικαιολογούνται για λόγους γενικότερου συμφέροντος [239]. Παρόμοια μέθοδο ακολουθεί το Δικαστήριο στις αποφάσεις Stanton και Wolf. Η απάντηση στο αν δικαιολογείται ο περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας δεν είναι

235 — Βλ. σχετικώς Ernst Steindorff: Reichweite der Niederlassungsfreiheit, στο: *EuR*, 1988, σ. 19, 24.

236 — Βλ. επίσης Albert Bleckmann: Die Personenverkehrsfreiheit im Recht der EG, στο: *DVBl*, 1986, σ. 69, 71.

237 — Διαφορετική είναι η άποψη που διατυπώνει ο José Carlos de Carvalho Moitinho de Almeida: La libre circulation des travailleurs dans la jurisprudence de la Cour de justice (άρθρο 48 ΕΟΚ/άρθρο 28 ΕΟΧ), στο: *Accord EEE*, Olivier Jacot-Guillarmod (έκδοση), Ζυρίχη 1992, σ. 179, 188, κατά τον οποίο οι κανόνες αυτοί δεν συνιστούν ούτε άμεση ούτε έμμεση διάκριση.

238 — Όπως ορθώς παρατηρεί ο José Carlos Moitinho de Almeida: Les entraves non discriminatoires à la libre circulation des personnes; leur compatibilité avec les articles 48 et 52 du traité CE, στο: *Festskrift til Ole Due*, Κοπεγχάγη 1994, σ. 241, 247.

239 — Βλ. σχετικώς Wulf-Henning Roth: Grundlagen des gemeinsamen europäischen Versicherungsmarktes, στο: *RabelsZ 54* (1990), σ. 63, 81.

κατηγορηματική. Το Δικαστήριο αναφέρει απλώς ότι οι ενδιαφερόμενοι ήταν ήδη ασφαλισμένοι σε άλλο κράτος μέλος και, επομένως, η βελγική ασφάλιση δεν θα τους προσέφερε συμπληρωματική προστασία [240].

Παραμένει ανοικτό αν οι αποφάσεις αυτές θα μπορούσαν να στηριχθούν στην — υπό ευρεία έννοια — απαγόρευση των διακρίσεων [241]. Το κρίσιμο συμπέρασμα είναι ότι το Δικαστήριο *δεν* επέλεξε την οδό αυτήν στις προαναφερθείσες υποθέσεις. Η δικαιολόγηση της μεθόδου που επέλεξε το Δικαστήριο γίνεται εμφανής αν αντιστραφούν τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως Stanton. Αν Βέλγος υπήκοος, αυτοτελώς απασχολούμενος στο Βέλγιο, αναλάμβανε πρόσθετη μισθωτή δραστηριότητα σε άλλο κράτος μέλος, θα βρισκόταν, βάσει των επιμάχων διατάξεων, στην ίδια θέση με τον Stanton. Θα είχε περιέλθει σε δυσμενέστερη θέση, επειδή άσκησε το δικαίωμά του για ελεύθερη κυκλοφορία. Πάντως, λύση στην υπόθεση αυτή μπορεί να δοθεί μόνο με τη βοήθεια της απαγορεύσεως των διακρίσεων, αν περιοριστεί κανείς στο ζήτημα της δυσμενέστερης μεταχειρίσεως πολιτών που ασκούν το δικαίωμά τους αυτό έναντι πολιτών που δεν το ασκούν. Η ερμηνεία αυτή ανταποκρίνεται, κατά την άποψή μου, στον σκοπό του άρθρου 48, παράγραφος 2 [242]. Εξάλλου, είναι προφανές ότι οι αποφάσεις αυτές δεν στηρίχθηκαν πλέον στη διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας.

188. Η γραμμή που χαράχθηκε με την απόφαση Klopp ακολουθήθηκε και στις αποφάσεις Επιτροπή κατά Γαλλίας και Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου [243]. Στις υποθέσεις αυτές το Δικαστήριο εξέτασε αν οι περιορισμοί της ελεύθερης κυκλοφορίας (και της ελευθερίας παροχής υπηρεσιών) είναι δικαιολογημένοι και ανταποκρινόμενοι στην αρχή της αναλογικότητας. Η απόφαση Gullung είναι λιγότερο σαφής, καθόσον σ' αυτήν τονίζεται ότι ο περιορισμός που αφορούσε εξυπηρετούσε «άξιο προστασίας σκοπό». Στην απόφαση Groener δεν ελήφθη υπόψη μόνο το κριτήριο του άξιου προστασίας σκοπού, αλλά εξετάστηκε και το ζήτημα της αναλογικότητας.

189. Η απόφαση Daily Mail αποδεικνύει ότι το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στην αρχή της ίσης με τους ημεδαπούς μεταχειρίσεως, καθόσον εκ της αποφάσεως αυτής συνάγεται ότι παράβαση του άρθρου 52 μπορεί να υπάρξει και στο κράτος προελεύσεως και ότι οι περιορισμοί της ελευθερίας εγκαταστάσεως σε άλλο κράτος που επιβάλλει το κράτος αυτό πρέπει να εξετάζονται βάσει αυτής της διατάξεως.

190. Με τις αποφάσεις Ramrath και Kraus νομίζω ότι παραμερίστηκαν όλες οι αμφιβολίες που θα μπορούσαν ακόμα να στηριχθούν στις αποφάσεις αυτές, ως προς το αν το άρθρο 48 επιβάλλει υποχρεώσεις που βαίνουν πέραν της ίσης με τους ημεδαπούς μεταχειρίσεως. Στις αποφάσεις αυτές το Δικαστήριο υπογράμμισε ρητώς ότι περιορισμοί της ελεύθερης κυκλοφορίας μπορούν να συμβιβαστούν με το κοινοτικό δίκαιο μόνον εφόσον δικαιολογούνται «για επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος» και

240 — Απόφαση Stanton, όπ.π. (υποσημείωση 207), σκέψη 15· απόφαση Wolf, όπ.π. (υποσημείωση 210), σκέψη 15.

241 — Βλ. σχετικώς Ulrich Everling: Das Niederlassungsrecht in der Europäischen Gemeinschaft, στο: *DB*, 1990, σ. 1853, 1855 (επί της αποφάσεως Klopp)· Andreas Nachbaur: Art. 52 EWGV — Mehr als nur ein Diskriminierungsverbot?, στο: *EuZW*, 1991, σ. 470, 471.

242 — Βλ. σχετικώς τις εξετασθείσες στα σημεία 155 επ. περιπτώσεις δυσμενών διακρίσεων.

243 — Βλ. ανωτέρω σημείο 172.

δεν αντιβαίνουν προς την αρχή της αναλογικότητας. Εν όψει της κατηγορηματικής διατυπώσεως του Δικαστηρίου δεν έχει σημασία αν οι ρυθμίσεις που είχαν τεθεί υπό την κρίση του μπορούσαν ενδεχομένως να εισάγουν (συγκεκαλυμμένες) διακρίσεις [244]. Πράγματι, αν το άρθρο 48 περιοριζόταν να επιβάλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση της ίσης μεταχειρίσεως των ημεδαπών και των υπηκόων άλλων κρατών μελών, τότε η εξέταση του ζητήματος αν οι επίμαχες εθνικές διατάξεις είναι *νόμιμες* δεν θα ήταν ούτε απαραίτητη ούτε επιτρεπτή. Αυτό ακριβώς είναι το ζήτημα που εξετάζει το Δικαστήριο. Επομένως, κατά την άποψη του Δικαστηρίου, το άρθρο 48 μπορεί επίσης να εφαρμοστεί ως προς διατάξεις της νομοθεσίας των κρατών μελών που εφαρμόζονται άνευ διακρίσεων επί των υπηκόων του και επί των υπηκόων άλλων κρατών μελών.

η δεύτερη από τις αποφάσεις αυτές, η οποία αναφέρεται στο άρθρο 52, μπορεί να θεωρηθεί ως αναιρετική της απόψεως που υποστηρίζω. Η Επιτροπή είχε σαφώς υποστηρίξει ότι στο άρθρο 52 εμπίπτουν επίσης μέτρα μη εισάγοντα δυσμενείς διακρίσεις, ενώ το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η διάταξη αυτή εγγυάται την ίση με τους ημεδαπούς μεταχείριση. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν απορρίπτει την άποψη της Επιτροπής και δεν υπεισέρχεται καθόλου στην απόφαση Επιτροπή κατά Γαλλίας [246], που στηρίζει τη γνώμη της Επιτροπής. Εξάλλου, πρέπει να τονιστεί ότι οι αποφάσεις Ramrath και Kraus εκδόθηκαν αρκετά έτη *μετά* την απόφαση αυτή.

191. Όπως προαναφέρθηκε, στη νομολογία του Δικαστηρίου απαντάται μεγάλος αριθμός αποφάσεων οι οποίες, κατά την εξέταση του άρθρου 48, λαμβάνουν ως βάση την ύπαρξη διακρίσεως λόγω ιθαγένειας. Κατά κανόνα οι αποφάσεις αυτές δεν υπεισέρχονται στο ζήτημα αν η εμβέλεια του άρθρου 48 υπερβαίνει την απαγόρευση των διακρίσεων αυτών. Αν δεν απατώμαι μεταξύ των αποφάσεων αυτών υπάρχουν δύο στις οποίες το Δικαστήριο ασχολείται με το ζήτημα αυτό. Πρόκειται αφενός για την απόφαση Kenny και αφετέρου για την απόφαση επί της προσφυγής της Επιτροπής κατά του Βελγίου, του έτους 1987. Έχω ήδη εξηγήσει γιατί η πρώτη από τις αποφάσεις αυτές δεν επιτρέπει, κατά τη γνώμη μου, τη συναγωγή γενικοτέρων συμπερασμάτων [245]. Αντιθέτως,

192. Από την παράλληλη ύπαρξη των δύο αυτών τάσεων της νομολογίας δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μου, παρά να συναχθεί το συμπέρασμα ότι κατά το Δικαστήριο δεν υφίσταται οπωσδήποτε αντίφαση μεταξύ τους. Εύκολα μπορεί να εξηγηθεί αυτή η παράλληλη ύπαρξη. Ο Ernst Steindorff έχει τονίσει, σχετικά με τη νομολογία περί του άρθρου 52, ότι η ιδιαίτερη σημασία της διατάξεως αυτής ως απαγορευτικής των διακρίσεων «προέκυψε από τα προβλήματα που είχαν τεθεί υπό την κρίση του Δικαστηρίου». «Τα προβλήματα αυτά μπορούσαν να αντιμετωπιστούν με βάση την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων.» Ωστόσο, νέα και διαφορετικής υφής πραγματικά περιστατικά θα μπορούσαν να απαιτήσουν διαφορετική μέθοδο προσεγγίσεως [247]. Θεωρώ την άποψη αυτή ως ανταποκρινόμενη στα πράγματα και ως πειστική.

244 — Στην περίπτωση Kraus π.χ. ο γενικός εισαγγελέας Van Gerven στις προτάσεις του της 13ης Ιανουαρίου 1993 διατύπωσε την άποψη ότι επρόκειτο για διακρίσεις απαγορευόμενες από το άρθρο 48, παράγραφος 2 (Συλλογή 1993, σ. I-1674, I-1677).

245 — Βλ. ανωτέρω, σημείο 169.

246 — Βλ. ανωτέρω, σημείο 172.

247 — Όπ.π. (υποσημείωση 235), σ. 20 επ.

193. Μένει να εξεταστεί για ποιους λόγους πρέπει να θεωρηθεί ότι το άρθρο 48 δεν περιορίζεται στην απαγόρευση των διακρίσεων, αλλά επιβάλλει γενική απαγόρευση όλων των περιορισμών της ελεύθερης κυκλοφορίας.

γγ) Λόγοι για την ερμηνεία του άρθρου 48 ως γενικής απαγορεύσεως των περιορισμών της ελεύθερης κυκλοφορίας

1) Το γράμμα του άρθρου 48

194. Ήδη από το γράμμα της διατάξεως προκύπτει ότι η εμβέλεια του άρθρου 48 υπερβαίνει την απλή απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας. Κατά το άρθρο 48, *παράγραφος 1*, η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων πρέπει να διασφαλιστεί μέχρι τη λήξη της μεταβατικής περιόδου. Κατά το άρθρο 48, *παράγραφος 2*, η ελεύθερη κυκλοφορία «συνεπάγεται» την απαγόρευση κάθε διακρίσεως λόγω ιθαγενείας. Είναι, επομένως, δυνατό να ερμηνευθεί το άρθρο 48, παράγραφος 2, υπό την έννοια ότι αποτελεί μέρος μιας γενικότερης ρυθμίσεως της ελεύθερης κυκλοφορίας [248]. Η ειδική αναφορά της παραγράφου 2 στην απαγόρευση των διακρίσεων εξηγείται από το γεγονός ότι αυτές συνιστούν τον «προφανέστερο και σοβαρότερο» περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας [249].

Ορθώς παρατηρήθηκε σχετικώς ότι το άρθρο 67, παράγραφος 1, που ρυθμίζει την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων και των πληρωμών, διακρίνει μεταξύ «περιορισμών» και «διακρίσεων» [250].

195. Η διατύπωση του άρθρου 48, παράγραφος 3, συνηγορεί επίσης υπέρ της απόψεως ότι η εμβέλεια του άρθρου 48 υπερβαίνει την απλή απαγόρευση των διακρίσεων. Πράγματι, η διάταξη αυτή παρέχει ρητώς ορισμένα δικαιώματα στους εργαζομένους, χωρίς αυτό να εξαρτάται από το αν τα οικεία κράτη μέλη παρέχουν τα ίδια δικαιώματα στους υπηκόους τους [251].

2) Συστηματική κατάταξη

196. Από απόψεως συστηματικής κατατάξεως επιβάλλεται μια ερμηνεία του άρθρου 48 βαίνουσα πέραν της παραδοσιακής αντιλήψεως, καθόσον η διάταξη αυτή στηρί-

248 — Ernst Steindorff, όπ.π. (υποσημείωση 235), σ. 21 (επί του άρθρου 52, παράγραφος 2).

249 — Βλ. Brigitte Knobbe-Keik, όπ.π. (υποσημείωση 219), σ. 2574 (επίσης σχετικά με το άρθρο 52, παράγραφος 2).

250 — Albert Bleckmann, όπ.π. (υποσημείωση 236), σ. 72.

251 — Εξαίρεση ειδικώς συνιστά η διάταξη του άρθρου 48, παράγραφος 3, στοιχείο γ', η οποία παραπέμπει στις «νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις που διέπουν την απασχόληση των εργαζομένων υπηκόων αυτού του κράτους μέλους».

ζεται στο άρθρο 3, στοιχείο γ', το οποίο επιβάλλει την άρση όλων των εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων. Πράγματι, αν το άρθρο 48 περιοριζόταν σε απλή απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας τότε η διάταξη αυτή — ή τουλάχιστον η διάταξη του άρθρου 48, παράγραφος 2 — δεν θα είχε λόγο υπάρξεως, εν όψει της διατάξεως του άρθρου 6 της Συνθήκης ΕΚ, η οποία επιβάλλει γενική απαγόρευση των διακρίσεων.

197. Πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη ότι όχι μόνο το άρθρο 48, αλλά και οι διατάξεις περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (άρθρα 30 επ.), καθώς και οι διατάξεις περί ελεύθερης παροχής υπηρεσιών (άρθρα 59 επ.) στηρίζονται στο άρθρο 3, στοιχείο γ'. Όσον αφορά τον τομέα της *κυκλοφορίας των εμπορευμάτων*, από την εποχή της αποφάσεως Cassis de Dijon [252] έχει αναγνωριστεί ότι, καταρχήν, και διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας οι οποίες εφαρμόζονται άνευ διακρίσεων επί εγχωρίων και εισαγομένων εμπορευμάτων μπορεί να αποτελέσουν μέτρα ισοδυνάμου αποτελέσματος, απαγορευόμενα βάσει του άρθρου 30, εφόσον η εφαρμογή τους δεν δικαιολογείται για επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος. Η αρχή αυτή περιορίστηκε μεν με τη νομολογία Keck και Mithouard [253], εξακολουθεί όμως να ισχύει. Αντίστοιχα είναι τα ισχύοντα στον τομέα της *ελεύθερης παροχής υπηρεσιών*. Από την εποχή των αποφάσεων Gouda κ.λπ. [254] και Säger [255] ισχύει η διαπίστωση ότι «το άρθρο 59 της Συνθήκης ΕΟΚ δεν απαιτεί μόνο την κατάργηση κάθε δυσμενούς διακρίσεως έναντι του παρέχοντος υπηρεσίες λόγω της ιθαγένειάς του, αλλά επίσης την κατάργηση κάθε περιορισμού, ακόμα και αν αυτός εφαρμόζεται αδιακρίτως στους ημεδαπούς παρέχοντες υπηρεσίες και σε αυτούς των άλλων κρατών μελών, οσάκις αυτός μπορεί να διακόψει ή να παρεμποδίσει κατ' άλλον τρόπο τις δραστηριότητες του παρέχοντος υπηρεσίες (...)». Οι περιορισμοί αυτοί είναι θεμιτοί μόνον όταν «δικαιολογούνται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος». Οι περιορισμοί αυτοί δεν πρέπει «να βαίνουν πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη των εν λόγω σκοπών» [256].

198. Νομίζω ότι θα συνιστούσε απαράδεκτη αντίφαση η μη αποδοχή αυτής της λογικής κατά την ερμηνεία του άρθρου 48 (και του άρθρου 52).

199. Πρέπει, πρώτον, να τονιστεί ότι η διάρθρωση των διατάξεων περί ελεύθερης παροχής υπηρεσιών είναι παρόμοια εκείνης του άρθρου 48. Το άρθρο 59, πρώτο εδάφιο, ορίζει ότι οι περιορισμοί της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών καταργούνται μέχρι τέλους της μεταβατικής περιόδου. Κατά το άρθρο 60, τρίτο εδάφιο, ο παρέχων υπηρεσία δύναται για την εκτέλεση αυτής να ασκήσει προσωρινά τη δραστηριότητά του στο κράτος όπου παρέχεται η υπηρεσία με τους ίδιους όρους «που το κράτος αυτό επιβάλλει στους δικούς του υπηκόους». Συνεπώς, κατά το γράμμα αυτής της διατάξεως, τίθεται η αρχή της ίσης με τους ημεδαπούς μεταχειρίσεως. Η κατάταξη αυτή μπορεί να συγκριθεί με τη σχέση μεταξύ του άρθρου 48, παράγραφος 1, και 48, παράγραφος 2. Δεν είναι, επομένως, περίεργο ότι τα άρθρα 59 επ. ερμηνεύθηκαν κατ' αρχάς ως επιβάλ-

252 — Απόφαση της 20ής Φεβρουαρίου 1979 στην υπόθεση 120/78, Rewe-Zentral (Συλλογή 1979, σ. 649).

253 — Απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 1993 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-267/91 και C-268/91 (Συλλογή 1993, σ. I-6097).

254 — Απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991 στην υπόθεση C-288/89 (Συλλογή 1991, σ. I-4007).

255 — Απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991 στην υπόθεση C-76/90 (Συλλογή 1991, σ. I-4221).

256 — Όπ.π. (υποσημείωση 255), σκέψεις 12 και 15.

λοντα απαγόρευση διακρίσεων [257]. Ήδη εκ του λόγου αυτού προκύπτει ότι οι πρόσφατες εξελίξεις της νομολογίας ως προς την ερμηνεία του άρθρου 59 μπορούν αναλογικά να ισχύσουν για το άρθρο 48.

200. Η προωθούμενη μέσω μιας τέτοιας ερμηνείας «σύγκλιση των οικονομικών ελευθεριών στο ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο» [258] επιβάλλεται και για πρακτικούς λόγους. Οι θεμελιώδεις ελευθερίες της κοινής αγοράς δεν στηρίζονται απλώς σε κοινό έρεισμα. Κατά τη γνώμη μου, συνιστούν επίσης μια ενότητα για την κατανόηση της οποίας πρέπει, κατά το δυνατόν, να χρησιμοποιούνται τα ίδια κριτήρια [259]. Δεν συντρέχει, προφανώς, κανένας λόγος να προστατεύεται π.χ. η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων περισσότερο από την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, καθόσον και οι δύο αυτές ελευθερίες είναι θεμελιώδους σημασίας για την εσωτερική αγορά [260]. Η Συνθήκη ιεραρχεί τις θεμελιώδεις ελευθερίες μόνον κατά το μέτρο που ορίζει, στο άρθρο 60, πρώτο εδάφιο, ότι οι διατάξεις των άρθρων 59 επ. εφαρμόζονται μόνον εφόσον τα πραγματικά περιστατικά περί των οποίων πρόκειται δεν διέπονται από τις διατάξεις τις σχετικές με την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των κεφαλαίων και των προσώπων. Θα ήταν, επομένως, αξιοπερίεργο αν τα κριτήρια ερμηνείας των διατάξεων *αυτών* ήταν διαφορετικά, ενώ οι προϋποθέσεις εφαρμογής της αρχής περί ελεύθερης παροχής υπηρεσιών θα πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο ενιαίο.

Εξάλλου, πιστεύω ότι κατά την εξέταση του συμβιβαστού των εθνικών διατάξεων με τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου περί θεμελιωδών ελευθεριών δεν πρέπει να λαμβάνεται τόσο ως κριτήριο σε ποια ακριβώς θεμελιώδη ελευθερία υπάγεται μια πραγματική κατάσταση. Κρισιμότερο είναι να εξετάζεται αν οι επίμαχες εθνικές διατάξεις παρεμποδίζουν την ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας πέραν των συνόρων και αν — σε περίπτωση που παρεμβάλουν εμπόδια — οι περιορισμοί αυτοί μπορούν να δικαιολογηθούν. Δεν αποκλείεται, βέβαια, κατά την εξέταση τυχόν λόγων δικαιολογήσεως να γίνεται διάκριση ανάλογα με το αν πρόκειται για κώλυμα που εισάγει δυσμενείς διακρίσεις ή μη. Διαφοροποίηση δικαιολογείται ακόμα αναλόγως με το αν πρόκειται για μόνιμη ή προσωρινή δραστηριότητα σε άλλο κράτος μέλος, όπως δέχεται ήδη η νομολογία.

201. Δεν πρόκειται για καθαρώς ακαδημαϊκό ζήτημα. Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι η διαφοροποίηση μεταξύ πραγματικών περιστατικών που εμπίπτουν στη μια ή την άλλη θεμελιώδη ελευθερία δημιουργεί συχνά σοβαρές δυσχέρειες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παρούσα υπόθεση. Κατά κανόνα — όπως ήδη τόνισα — θα ήταν εύλογο να θεωρηθούν οι επαγγελματίες ποδοσφαιριστές εργαζόμενοι, κατά την έννοια του άρθρου 48. Κατά το άρθρο 60, τρίτο εδάφιο, το σημαντικότερο κριτήριο για τη διάκριση μεταξύ του άρθρου 48 και του άρθρου 59 είναι ότι στη δεύτερη διάταξη υπάγονται

257 — Βλ. π.χ. το παρατεθέν στο σημείο 122 απόσπασμα από την απόφαση Walrave.

258 — Όπως ήταν ο τίτλος της εισηγήσεως του Peter Behrens στο *EuR* 1992, σ. 145.

259 — Βλ. σχετικώς Alfonso Mattera: La libre circulation des travailleurs à l'intérieur de la Communauté européenne, στο: *Revue du marché unique européen 4/1993*, σ. 47, 68.

260 — Στο περιθώριο ας σημειωθεί ότι το επιχείρημα αυτό προσφέρεται ιδιαίτερα για την ανάλυση των σχετικών με τις μετεγγραφές κανόνων.

δραστηριότητες ασκούμενες «προσωρινώς» σε άλλο κράτος μέλος. Τί μπορεί να σημαίνει αυτό αναφορικά με σύμβαση με την οποία ένας σύλλογος προσλαμβάνει παίκτη για ορισμένους μόνο αγώνες [261]; Παραμένει αμφισβητούμενο αν στην περίπτωση αυτή πρόκειται μάλλον για παροχή υπηρεσιών. Οι ισχύοντες κανόνες περί μετεγγραφής, μέσω συγκεκριμένων περί προθεσμιών διατάξεων, λαμβάνουν μέριμνα ώστε τα συμβόλαια με τους παίκτες να καλύπτουν τουλάχιστον μια ολόκληρη ή μισή περίοδο. Αυτό, πάντως, δεν είναι υποχρεωτικό, όπως δείχνει το παράδειγμα άλλων αθλημάτων [262].

Κατά συνέπεια, ορθώς το Δικαστήριο, σε σειρά αποφάσεών του, άφησε ανοικτό το ζήτημα αν στη συγκεκριμένη περίπτωση έχει εφαρμογή το άρθρο 48 ή το άρθρο 59. Αυτό π.χ. έπραξε στις υποθέσεις Walrave και Donà, που ενδιαφέρουν ιδιαίτερα την παρούσα υπόθεση [263]. Το Δικαστήριο τόνισε σαφώς ότι οι δύο αυτές διατάξεις θέτουν παρόμοια κριτήρια και ότι η εφαρμογή τους στη συγκεκριμένη υπόθεση θα κατέληγε στο ίδιο αποτέλεσμα. Αυτό επιβεβαιώνει τα όσα ανωτέρω διατύπωσα.

202. Η προτεινόμενη ερμηνεία του άρθρου 48 έχει επίσης το πλεονέκτημα να διαλύει μια κάποια ασυνέπεια που υπήρχε στη μέχρι τώρα νομολογία. Πράγματι, αν θεωρηθεί ότι το περιεχόμενο της προστατευόμενης με το άρθρο 48 ελεύθερης κυκλοφορίας εξαντλείται στην επιβαλλόμενη με τη διάταξη αυτή απαγόρευση των διακρίσεων, τότε προς δικαιολόγηση των διακρίσεων αυτών θα μπορούσαν να προβληθούν μόνον οι αναφερόμενοι στο άρθρο 48, παράγραφος 3, λόγοι δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας και δημοσίας υγείας. Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει πλειστάκις αποφανθεί ότι, σε περίπτωση *εμμέσων* διακρίσεων, και άλλοι «πραγματικοί λόγοι» θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τον περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας [264]. Το ότι πρόκειται για την ίδια εξέταση με εκείνη που πραγματοποιείται στο πλαίσιο του άρθρου 59 ως προς τους μη εισάγοντες διακρίσεις περιορισμούς της ελευθερίας παροχής υπηρεσιών προκύπτει σαφώς από τις εκδοθείσες το 1992 αποφάσεις Bachmann [265] και Επιτροπή κατά Βελγίου [266]. Με την προτεινόμενη ερμηνεία αίρεται αυτή η αντίφαση.

3) Το άρθρο 48 ως θεμελιώδες δικαίωμα

203. Τέλος, φρονώ ότι μόνον η ερμηνεία που προτείνω διασφαλίζει στο δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας τον χαρακτήρα «θεμελιώδους δικαιώματος που παρέχει η

261 — Για παράδειγμα ο FC Bayern του Μονάχου, κατά την αρχή του τρέχοντος έτους και λόγω ελλείψεως παικτών, προσέλαβε παίκτη ισπανικής ομάδας για τους επαναληπτικούς αγώνες του εθνικού πρωταθλήματος.

262 — Όταν το περασμένο φθινόπωρο οι αγώνες πρωταθλήματος χόκεϋ επί πάγου της Βόρειας Αμερικής παρέλυσαν από μια απεργία, ορισμένοι εφευρετικοί προπονητές γερμανικών ομάδων προσέλαβαν ορισμένους αστέρες από ομάδες αυτής της διοργανώσεως και τους χρησιμοποίησαν σε ορισμένους αγώνες του γερμανικού πρωταθλήματος χόκεϋ επί πάγου.

263 — Βλ. ανωτέρω σημείο 122, καθώς και απόφαση Donà, όπ.π. (υποσημείωση 61), σκέψη 19.

264 — Βλ. σχετικώς την απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 1993 στην υπόθεση C-272/92, Spotti (Συλλογή 1993, σ. I-5185, σκέψη 18). Βλ. σχετικώς Denis Martin: Réflexions sur le champ d'application matériel de l'article 48 du traité CE (à la lumière de la jurisprudence récente de la Cour de justice), στο: *CDE* 1993, σ. 555, 577 επ.

265 — Απόφαση της 28ης Ιανουαρίου 1992, υπόθεση C-204/90 (Συλλογή 1992, σ. I-249, σκέψη 27, σε συνδυασμό με τις σκέψεις 32 και 33).

266 — Απόφαση της 28ης Ιανουαρίου 1992, υπόθεση C-300/90 (Συλλογή 1992, σ. I-305, σκέψη 20, σε συνδυασμό με τη σκέψη 23).

Συνθήκη ατομικά σε όλους τους εργαζομένους της Κοινότητας» [267]. Κάθε περιορισμός του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας προσβάλλει θεμελιώδες δικαίωμα των ενδιαφερομένων και πρέπει να δικαιολογείται. Το κατά πόσο πρόκειται για παραβίαση θεμελιώδους δικαιώματος αδυνατώ να το προσδιορίσω, όπως και ο γενικός εισαγγελέας Jacobs στις προτάσεις του επί της υποθέσεως Κωνσταντινίδη, καθόσον το μη εισάγον διακρίσεις μέτρο μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 48 [268]. Αυτός είναι ένας ακόμα λόγος για τον οποίο θεωρώ ότι το άρθρο 48 εφαρμόζεται και στην περίπτωση περιορισμών της ελεύθερης κυκλοφορίας που δεν εισάγουν διακρίσεις. Τουλάχιστον πρέπει να αναγνωριστεί ότι αυτό συμβαίνει στις περιπτώσεις περιορισμών που αφορούν την *πρόσβαση* στην αγορά εργασίας άλλου κράτους μέλους.

δδ) Αντιρρήσεις που μπορούν να προβληθούν κατά της απόψεως αυτής

204. Κατά της απόψεως αυτής μπορούν να προβληθούν ορισμένες αντιρρήσεις, οι οποίες επιβάλλεται να εξεταστούν. Το σημαντικότερο από τα αντεπιχειρήματα είναι ασφαλώς εκείνο που στηρίζεται στην πιο πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου περί το άρθρο 30. Ως γνωστόν, το Δικαστήριο με την προαναφερθείσα απόφασή του στην υπόθεση Keck και Mithouard μετέβαλε τη νομολογία του περί του άρθρου 30. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, κατά το άρθρο 30 «αντίθετα προς ό,τι έχει κρίνει μέχρι στιγμής το Δικαστήριο», η εφαρμογή εθνικών διατάξεων «που περιορίζουν ή απαγορεύουν ορισμένες μορφές πωλήσεως» δεν παρεμποδίζεται, «εφόσον οι διατάξεις αυτές εφαρμόζονται σε όλους τους επιχειρηματίες που ασκούν τη δραστηριότητά τους στο εθνικό έδαφος και εφόσον επηρεάζουν κατά τον ίδιο τρόπο, και νομικώς και πραγματικώς, την εμπορία των εθνικών προϊόντων και των προϊόντων προελεύσεως άλλων κρατών μελών» [269]. Η νομολογία αυτή επιβεβαιώθηκε κατόπιν με σειρά αποφάσεων [270]. Από τις αποφάσεις αυτές συνάγεται ότι ισχύουν μόνο ως προς τις *μορφές πωλήσεως*. Διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας που αφορούν τον *εξοπλισμό* των εμπορευμάτων και παρόμοια θέματα εξακολουθούν όπως και πριν να υπάγονται στο άρθρο 30, έστω και αν εφαρμόζονται αδιακρίτως επί εγχωρίων και εισαγομένων εμπορευμάτων [271]. Το Δικαστήριο περιόρισε, με τον τρόπο αυτό, το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 30. Τίθεται λοιπόν το ζήτημα αν επιτρέπεται *διεύρυνση* του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 48. Πολλοί από τους μετέχοντες στη διαδικασία αναφέρθηκαν στο θέμα αυτό.

205. Κατά τη γνώμη μου, η νεότερη νομολογία περί το άρθρο 30 δεν αποκλείει την προτεινόμενη ερμηνεία του άρθρου 48. Συμφωνώ με την άποψη ότι στο παρελθόν το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 30 είχε επεκταθεί, μερικές φορές, πέραν του δέοντος [272]. Η νεότερη νομολογία επενέβη διορ-

267 — Όπως τονίζεται στο παρατεθέν απόσπασμα της αποφάσεως Heylens (βλ. ανωτέρω σημείο 174).

268 — Προτάσεις της 9ης Δεκεμβρίου 1992 στην υπόθεση C-168/91, Κωνσταντινίδης, επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 30ής Μαρτίου 1993 (Συλλογή 1993, σ. I-1191, I-1198, I-1212).

269 — Όπ.π. (υποσημείωση 253), σκέψη 16.

270 — Βλ. τελευταία την απόφαση της 11ης Αυγούστου 1995 στην υπόθεση C-63/94, Belgapom (Συλλογή 1995, σ. I-2467, σκέψη 12).

271 — Βλ. π.χ. απόφαση της 6ης Ιουλίου 1995 στην υπόθεση C-470/93, Mars (Συλλογή 1995, σ. I-1923, σκέψεις 12 έως 14).

272 — Αρκεί να υπομνησθούν οι δυσχέρειες που αντιμετώπισε η νομολογία σχετικά με τη θέση που θα έπρεπε να ληφθεί έναντι της απαγορεύσεως της λειτουργίας των καταστημάτων την Κυριακή.

θωτικώς, μολονότι θα μπορούσε να τεθεί το ερώτημα αν οι λύσεις που επέλεξε το Δικαστήριο είναι οι καλύτερες. Δεν πρέπει πάντως να λησμονείται ότι η κατάσταση σχετικά με το άρθρο 48 ήταν εντελώς διαφορετική, καθόσον δεν υπήρχε παγιωμένη νομολογία κατά την οποία η διάταξη αυτή μπορούσε να περιλαμβάνει και μέτρα εφαρμοζόμενα αδιακρίτως. Βεβαίως, η διασταλτική ερμηνεία αυτής της διατάξεως που προτείνω δεν σημαίνει ότι *όλα* τα αδιακρίτως εφαρμοζόμενα μέτρα που θα μπορούσαν πραγματικώς ή δυνητικώς να περιορίσουν την ελεύθερη κυκλοφορία πρέπει οπωσδήποτε να υπόκεινται στις ίδιες αυστηρές προϋποθέσεις ως προς τη δικαιολόγησή τους. Στο βαθμό που θα μπορούσε αναλογικά να εφαρμοστεί η νομολογία του άρθρου 30, θα μπορούσε να γίνει διάκριση μεταξύ μέτρων που ρυθμίζουν την *πρόσβαση* στην απασχόληση και μέτρων που αφορούν την άσκηση της σχετικής δραστηριότητας [273].

206. Νομίζω ότι θα μπορούσα σχετικώς να επικαλεστώ τη νομολογία του Δικαστηρίου. Κατά τη γνώμη μου η ερμηνεία του άρθρου 48 στηρίζεται — όπως προαναφέρθηκε — κατά μεγάλο μέρος στον παραλληλισμό της διατάξεως αυτής με το άρθρο 59 και τη σχετική με το άρθρο αυτό νομολογία. Από το γεγονός ότι η νομολογία αυτή αναπτύχθηκε κατά το πρότυπο της σχετικής με το άρθρο 30 νομολογίας συνάγεται ότι θα μπορούσε επίσης να επηρεασθεί από την απόφαση Keck και Mithouard. Ωστόσο, επί του παρόντος αυτό δεν έχει συμβεί.

Στην εκδοθείσα το έτος 1994 απόφαση Schindler το Δικαστήριο επιβεβαίωσε για μια ακόμη φορά ότι στο άρθρο 59 μπορούν επίσης να εμπίπτουν μέτρα μη εισάγοντα διακρίσεις [274]. Επεξήγηση της νέας νομολογίας περί το άρθρο 30 γίνεται στην πρόσφατα εκδοθείσα απόφαση *Alpine Investments* [275]. Επρόκειτο για διάταξη της ολλανδικής νομοθεσίας απαγορεύουσα στις εταιρίες που ειδικεύονται στις συμβάσεις πωλήσεως εμπορευμάτων επί προθεσμία να προσεγγίζουν ιδιώτες τηλεφωνικώς, στην ημεδαπή ή στην αλλοδαπή, χωρίς την προηγούμενη έγγραφη συναίνεσή τους. Ανέκυψε το ερώτημα αν η απαγόρευση αυτή των cold calling αντίκειται στο άρθρο 59. Η Ολλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο, επικαλούμενα την απόφαση Keck και Mithouard, υποστήριξαν ότι η απαγόρευση αυτή δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 59, καθόσον εφαρμόζεται γενικώς και χωρίς διακρίσεις και δεν αποσκοπεί ούτε έχει ως αποτέλεσμα να ευνοεί τα εγχώρια προϊόντα.

Το Δικαστήριο απέρριψε τα επιχειρήματα αυτά. Έκρινε ότι ο λόγος της αποφάσεως Keck και Mithouard ήταν ότι η επίμαχη στην υπόθεση εκείνη ρύθμιση δεν ήταν ικανή «να εμποδίσει» την πρόσβαση στην αγορά αλλοδαπών προϊόντων «ή να της παρεμβάλλει περισσότερα προσκόμματα σε σχέση με τα εγχώρια προϊόντα». Αντιθέτως, η επίμαχη στην υπόθεση Alpine Investments απαγόρευση «κωλύει απευθείας την πρόσβαση

273 — Θα μπορούσε ίσως να ληφθεί υπόψη η διαφοροποίηση μεταξύ των στοιχείων α' και γ' του άρθρου 48, παράγραφος 3.

274 — Απόφαση της 24ης Μαρτίου 1994 στην υπόθεση C-275/92, Schindler (Συλλογή 1994, σ. I-1039, σκέψη 43).

275 — Απόφαση της 10ης Μαΐου 1995, υπόθεση C-384/93 (Συλλογή 1995, σ. I-1141).

στην αγορά των υπηρεσιών στα άλλα κράτη μέλη. Επομένως, μπορεί να περιορίζει το ενδοκοινοτικό εμπόριο υπηρεσιών» [276].

Οι σκέψεις αυτές μπορούν αναλογικά να εφαρμοστούν στην περίπτωση του άρθρου 48. Ειδικότερα, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι εξεταζόμενοι στην παρούσα υπόθεση κανόνες περί μετεγγραφής επηρεάζουν άμεσα την πρόσβαση στην αγορά εργασίας σε άλλα κράτη μέλη [277].

207. Ένα πρόσθετο επιχείρημα κατά της διασταλτικής ερμηνείας του άρθρου 48 και του άρθρου 52 συνάγεται από τη σχετική με το άρθρο 34 νομολογία, το οποίο απαγορεύει ποσοτικούς περιορισμούς των εξαγωγών και μέτρα ισοδυνάμου αποτελέσματος. Το Δικαστήριο, ως γνωστόν, έχει αποφανθεί ότι το άρθρο 34 αφορά μέτρα τα οποία «έχουν ως αντικείμενο ή ως συνέπεια τον περιορισμό *ειδικώς* των ρευμάτων των εξαγωγών» ώστε να εξασφαλίζεται «ένα *ιδιαίτερο* πλεονέκτημα» υπέρ της εθνικής παραγωγής [278]. Κατά τη γνώμη ορισμένων συγγραφέων, ωστόσο, θα ερχόταν σε αντίθεση με την εν λόγω νομολογία η αντίληψη ότι αδιακρίτως ισχύοντα σε κράτος μέλος μέτρα, τα οποία παρεμποδίζουν τους υπηκόους του εν λόγω κράτους ή τρίτους να ασκήσουν το δικαίωμά τους για ελεύθερη κυκλοφορία, εμπίπτουν στο άρθρο 48 [279]. Ακόμη και αν αυτό αληθεύει, δεν μπορεί κατά τη γνώμη μου να συναχθεί το συμπέρασμα ότι το άρθρο 48 πρέπει να ερμηνευθεί συσταλτικώς. Μάλλον πρέπει να ληφθεί υπόψη η σχετική με το άρθρο 34 νομολογία. Κατ' αυτήν, παρακώλυση της ασκήσεως του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας εμπίπτει πάντοτε στο άρθρο 48 [280].

208. Ως προς τη σημασία της αρχής της επικουρικότητας στην προκειμένη περίπτωση, έχω ήδη διατυπώσει την άποψή μου [281].

εε) Εφαρμογή επί των κανόνων μετεγγραφής

209. Ακόμη και στην περίπτωση που γίνει δεκτό ότι οι κανόνες μετεγγραφής εφαρμόζονται άνευ διακρίσεων, τόσο επί των μετεγγραφών εντός κράτους μέλους όσο και επί των μετεγγραφών προς άλλο κράτος μέλος, παραμένει γεγονός ότι περιορίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία. Αντιθέτως προς τις απαιτήσεις του άρθρου 48, κατά τους εν λόγω κανόνες επαγγελματίας ποδοσφαιριστής δεν είναι ελεύθερος, μετά τη λήξη του συμβολαίου τους, να μεταβεί σε άλλο κράτος μέλος προκειμένου να αγωνιστεί εκεί με άλλο σύλλογο. Αντιθέτως, πρέπει σε κάθε περίπτωση να καταβάλλεται στον προηγούμενο σύλλογο η προβλεπόμενη αποζημίωση. Όπως ήδη διευκρίνισα, το γεγονός ότι κατά τους ισχύοντες σήμερα κανόνες της UEFA και της FIFA η αναγνώ-

276 — Όπ.π. (υποσημείωση 275), σκέψεις 37 και 38.

277 — Βλ. κατωτέρω σημείο 210.

278 — Απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 1979 στην υπόθεση 15/79, Groenveld (Συλλογή τόμος 1979/ΙΙ, σ. 649, σκέψη 7, η υπογράμμιση δική μου).

279 — Βλ. σχετικώς Moitinho de Almeida, όπ.π. (υποσημείωση 238), σ. 251.

280 — Σε αντίστοιχο συμπέρασμα κατέληξε ο γενικός εισαγγελέας Jacobs, αναφορικά με το ζήτημα της εφαρμογής του άρθρου 59, στις εξαιρετικές προτάσεις του της 26ης Ιανουαρίου 1995 επί της υποθέσεως Alpine Investments (Συλλογή 1995, σ. I-1141, I-1144, σημεία 52 επ.)

281 — Βλ. ανωτέρω σημείο 130.

ριση ικανότητας συμμετοχής στον νέο σύλλογο δεν εξαρτάται πλέον από τη ρύθμιση της αποζημιώσεως δεν μεταβάλλει την κατάσταση [282]. Επομένως, συντρέχει περίπτωση σαφούς περιορισμού του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας, εμπίπτουσα στο άρθρο 48. Το γεγονός ότι οι εν λόγω κανόνες περιορίζουν επίσης τη δυνατότητα ελεύθερης μετεγγραφής στο εσωτερικό ενός και του ιδίου κράτους μέλους δεν μεταβάλλει την κατάσταση, κατά την υποστηριζόμενη άποψη.

210. Συνεπώς, οι κανόνες περί μετεγγραφής περιορίζουν άμεσα την *πρόσβαση* στην αγορά εργασίας σε άλλα κράτη μέλη. Επομένως, σαφώς διακρίνονται από άλλους αδιακρίτως ισχύοντες κανόνες που αφορούν την άσκηση του επαγγέλματος. Αρκεί να αναφερθεί ένα παράδειγμα προς διευκρίνιση της διαφοράς. Έχει ήδη τεθεί το ζήτημα αν μια επαγγελματική διοργάνωση μπορεί να περιλαμβάνει π.χ. 16, 18 ή περισσότερους συλλόγους. Είναι σαφές ότι ο αριθμός των συλλόγων επηρεάζει τις προοπτικές ενός παίκτη να βρει απασχόληση σε ένα σύλλογο. Όσο μικρότερος είναι ο αριθμός των συλλόγων τόσο δυσχερέστερη είναι, κατά κανόνα, η εξεύρεση μιας θέσεως. Εξάλλου, νομίζω ότι *τέτοιας* φύσεως διατάξεις δεν προσφέρονται για θεμελίωση αντιρρήσεων ως προς το άρθρο 48. Δεν αφορούν τη δυνατότητα προσβάσεως αλλοδαπού παίκτη, αλλά την άσκηση του επαγγέλματος. Εντελώς διαφορετική είναι η περίπτωση των κανόνων μετεγγραφής. Πράγματι, κατά τους ισχύοντες κανόνες μπορεί ένας παίκτης να μετεγγραφεί στο εξωτερικό μόνον εφόσον ο νέος σύλλογος (ή ο ίδιος ο παίκτης) είναι σε θέση να καταβάλει την απαιτούμενη αποζημίωση μετεγγραφής. Άλλως, ο παίκτης *δεν μπορεί* να μετεγγραφεί στο εξωτερικό. Πρόκειται για *άμεσο* περιορισμό της προσβάσεως στην αγορά εργασίας. Δεδομένου ότι την αποζημίωση μετεγγραφής την απαιτεί ο προηγούμενος σύλλογος και επομένως το κώλυμα μετεγγραφής — άσχετα αν εξαρτάται επίσης από τους κανόνες διεθνών ομοσπονδιών — προέρχεται από το κράτος εξόδου, η κατάσταση μπορεί να συγκριθεί με την υπόθεση Alpine Investments.

211. Προς στήριξη της απόψεώς της ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί το άρθρο 48 στην παρούσα υπόθεση, η URBSFA επικαλέστηκε μεταξύ άλλων απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΕΑΔ) του έτους 1983 [283]. Η υπόθεση αφορούσε Ολλανδό επαγγελματία ποδοσφαιριστή, ο οποίος ισχυριζόταν ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής προσκρούουν ειδικότερα, στο άρθρο 4, παράγραφος 2, της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών της 4ης Νοεμβρίου 1950. Κατά τη διάταξη αυτή απαγορεύεται «η αναγκαστική εργασία». Η ΕΕΑΔ απέρριψε την προσφυγή [284]. Στηρίχθηκε σχετικώς σε δύο επιχειρήματα. Πρώτον, ο προσφεύγων αποφάσισε μόνος του να γίνει επαγγελματίας ποδοσφαιριστής, γνωρίζοντας ότι θα υποβληθεί στους επίμαχους κανόνες. Δεύτερον, οι κανόνες αυτοί δεν επηρεάζουν άμεσα τη συμβατική ελευθερία του παίκτη.

282 — Βλ. ανωτέρω σημείο 150.

283 — Απόφαση της 3ης Μαΐου 1983 στην υπόθεση 9322/81 (X κατά Κάτω Χωρών), European Commission of Human Rights, Decisions and Reports 32, σ. 180.

284 — Η προσφυγή απορρίφθηκε ως προφανώς απαράδεκτη (βλ. Nederlandse Jurisprudentie, 1984, σ. 977, 978 — καθόσον δεν έχει δημοσιευθεί στην επίσημη Συλλογή).

Τα επιχειρήματα αυτά δεν έχουν καμία σημασία για την παρούσα υπόθεση. Πράγματι, οι κανόνες περί μετεγγραφής δεν υποχρεώνουν τον παίκτη «άμεσα» να καταβάλει «αναγκαστική εργασία». Οι κανόνες όμως του κοινοτικού δικαίου αποβλέπουν σε εντελώς άλλο σκοπό. Το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ προασπίζει γενικώς το δικαίωμα της πέραν των συνόρων ελεύθερης κυκλοφορίας εντός της Κοινότητας. Εξάλλου, το επιχείρημα της ΕΕΑΔ ότι δεν υπάρχει παραβίαση, επειδή ο ενδιαφερόμενος επιλέγοντας αυτό το επάγγελμα αποδέχθηκε και τους περιορισμούς που ενδεχομένως συνδέονται με αυτό, επιτρέπει, κατά τη γνώμη μου, ορισμένα ερωτήματα. Πολύ περισσότερο πειστική είναι η απόφαση του Landesarbeitsgericht Berlin, η οποία εκδόθηκε το 1979 βάσει του γερμανικού δικαίου και επί παρομοίας υποθέσεως. Το δικαστήριο αυτό αποφάνθηκε ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής περιορίζουν την ελευθερία επιλογής θέσεως εργασίας και, επομένως, αντιβαίνουν στο άρθρο 12 του Θεμελιώδους Νόμου. Κατά την άποψη του Landesarbeitsgericht Berlin οι ιδιωτικές συμφωνίες επίσης δεν πρέπει να αντιβαίνουν προς τη συνταγματική αυτή διάταξη και, επομένως, η ενδεχόμενη συμφωνία του παίκτη με τους κανόνες αυτούς είναι άνευ σημασίας [285].

212. Όπως και ο Bosman, είμαι της γνώμης ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής αντιβαίνουν στο άρθρο 48 και ότι θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν μόνον εφόσον δικαιολογούνται *για επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος* και δεν βαίνουν πέραν αυτού που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκομένου σκοπού. Την ίδια άποψη υποστήριξε ενώπιον του Δικαστηρίου ο εκπρόσωπος της Δανίας. Βεβαίως, η Επιτροπή άφησε ανοικτό το ζήτημα αυτό στις γραπτές παρατηρήσεις της. Ωστόσο, κατά την προφορική διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου, επικαλούμενη τη γνώμη που είχε διατυπώσει στην υπόθεση Βλασσοπούλου, όπου είχε ήδη εκφράσει αυτή την άποψη, δήλωσε ότι συμμερίζεται την υποστηριζόμενη στο σημείο αυτό άποψη.

213. Οι περισσότεροι, επίσης, από τους άλλους συμμετέχοντες στη δίκη, οι οποίοι υποστήριξαν ότι το άρθρο 48 δεν έχει εφαρμογή επί μέτρων που παρακωλύουν την ελεύθερη κυκλοφορία χωρίς να εισάγουν διακρίσεις, υποστήριξαν ότι, εν πάση περιπτώσει, οι κανόνες περί μετεγγραφής δικαιολογούνται για ειδικούς λόγους [286]. Αυτούς τους ενδεχόμενους δικαιολογητικούς λόγους θα εξετάσω κατωτέρω.

ζ) Ενδεχόμενοι δικαιολογητικοί λόγοι

1) Γενικές παρατηρήσεις

214. Καταρχάς, θα χρειαστεί να επανέλθω στα ζητήματα που εξετάστηκαν σε σχέση με τη ρήτρα ιθαγένειας, καθόσον υπό το πρίσμα αυτών των ζητημάτων θα πρέπει να εξεταστούν οι ενδεχόμενοι δικαιολογητικοί

285 — *NJW* 1979, σ. 2582, 2583.

286 — Την άποψη αυτή υποστήριξαν η URBSFA, η UEFA και η Ιταλία. Η Γερμανία δεν έλαβε θέση επί του ζητήματος αυτού, αλλά υποστήριξε ότι θα μπορούσαν να προβληθούν λόγοι δικαιολογούντες τη ρήτρα ιθαγένειας. Μόνον η Γαλλία δεν έλαβε θέση επί του ζητήματος αυτού.

λόγοι. Όπως προανέφερα, στις αποφάσεις Walrave και Donà το Δικαστήριο έκανε λόγο για μη οικονομικής φύσεως λόγους που αφορούν αποκλειστικώς τον αθλητισμό [287]. Από τη νομολογία τη σχετική αφενός με το άρθρο 30 και αφετέρου με το άρθρο 59 προκύπτει, πάντως, ότι περιορισμοί εμπίπτοντες στις διατάξεις αυτές δεν μπορούν να δικαιολογηθούν μόνο από *μη οικονομικής* φύσεως λόγους. Μπορεί σχετικώς να προβληθούν και οικονομικής φύσεως λόγοι, εφόσον πρόκειται για επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος. Αυτό προκύπτει, ιδίως, από τις προαναφερθείσες αποφάσεις Bachmann και Επιτροπή κατά Βελγίου, στις οποίες το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι περιορισμοί της ελεύθερης κυκλοφορίας μπορούν να θεωρηθούν νόμιμοι, εφόσον είναι απαραίτητοι για τη διασφάλιση «της συνοχής του φορολογικού συστήματος» [288].

215. Συνεπώς, με τη διατύπωση που επελέγη στις αποφάσεις Walrave και Donà υπήρχε πρόθεση να εκφραστεί κάτι άλλο. Κατά την άποψή μου, στις αποφάσεις αυτές το Δικαστήριο αναφέρεται στους κανόνες εκείνους που είναι *αποκλειστικώς* αθλητικής φύσεως και, επομένως, δεν εμπίπτουν στο κοινοτικό δίκαιο. Αναφορικά με το στηριζόμενο στο άρθρο 48 δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας είναι, πράγματι, άνευ σημασίας αν ένας αγώνας πρέπει π.χ. να διαρκεί 90 ή 80 λεπτά ή αν η νικήτρια ομάδα αναδεικνύεται με δύο ή τρεις βαθμούς. Διαφορετική, όμως, είναι η κατάσταση με τους κανόνες περί μετεγγραφής. Οι κανόνες αυτοί περιορίζουν άμεσα το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και, κατά συνέπεια, μπορούν να θεωρηθούν νόμιμοι μόνον εφόσον δικαιολογούνται για επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος.

287 — Βλ. ανωτέρω σημεία 122 και 124.

288 — Απόφαση Bachmann, όπ.π. (υποσημείωση 265), σκέψεις 21 επ.· απόφαση Επιτροπή κατά Βελγίου, όπ.π. (υποσημείωση 266), σκέψεις 14 επ.

216. Επιβάλλεται σχετικώς να εξεταστεί ένα βασικό επιχείρημα που χρησιμοποιείται για τη δικαιολόγηση αυτών ή άλλων κανόνων. Προβλήθηκε, πράγματι, το επιχείρημα ότι οι αθλητικές ομοσπονδίες μπορούν να επικαλεσθούν υπέρ αυτών την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι. Το δικαίωμα αυτό μπορεί να έρθει σε σύγκρουση με το δικαίωμα των επιμέρους αθλητών για ελεύθερη κυκλοφορία και πρέπει, επομένως, να συμβιβαστεί μαζί του [289]. Βεβαίως, δεν αμφισβητείται ότι οι αθλητικές ομοσπονδίες έχουν το δικαίωμα και την υποχρέωση να καταρτίζουν κανόνες ρυθμίζοντες την άσκηση και την οργάνωση των αθλημάτων και ότι το έργο τους αυτό εμπίπτει στην αυτονομία του συνεταιρίζεσθαι που αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα [290]. Βεβαίως, αυτό δεν σημαίνει ότι προς επίλυση της συγκρούσεως μεταξύ του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι αρκεί μια απλή «στάθμιση συμφερόντων» [291]. Σε μια τέτοια περίπτωση θα παραβλεπόταν η θεμελιώδης σημασία του άρθρου 48 για την εσωτερική αγορά, την οποία πλειστάκις έχει ρητώς υπογραμμίσει το Δικαστήριο [292]. Αντίθετα, πρέπει να γίνει δεκτή η άποψη ότι μόνον ένα «ιδιαίτερα σημαντικό για την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι συμφέρον» μπορεί να δικαιολογήσει περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας [293]. Νομίζω ότι τα συμφέροντα αυτά μπορούν, ενδεχομένως, να υπαχθούν στην έννοια των επιτακτικών λόγων γενικού συμφέροντος.

217. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι το ζήτημα της ενδεχόμενης δικαιολογήσεως των

289 — Βλ. σχετικώς Werner Schroeder: Sport und Europäische Integration, Μόναχο 1989, σ. 191 επ.

290 — Βλ. π.χ. αναφορικά με τη γερμανική νομοθεσία την απόφαση του Bundesgerichtshof της 28ης Νοεμβρίου 1994 (*NJW* 1995, σ. 583, 584).

291 — Σχετικώς Schroeder, όπ.π. (υποσημείωση 2889), σ. 199.

292 — Αρκεί να αναφερθεί το παρατεθέν απόσπασμα της αποφάσεως Heylens (ανωτέρω σημείο 174).

293 — Hilf, όπ.π. (υποσημείωση 123), σ. 522.

κανόνων περί μετεγγραφής ενδιαφέρει επίσης ιδιαίτερα τους κανόνες περί ανταγωνισμού και εξετάστηκε σχετικά και από τους διαδίκους. Στο μέτρο που το επιβάλλει η εξέταση του παρόντος ζητήματος θα αναφερθώ επίσης στα επιχειρήματα που προβλήθηκαν σχετικά με τα άρθρα 85 και 86.

2) Διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ οικονομικού και αθλητικού σκέλους

218. Προς δικαιολόγηση των κανόνων μετεγγραφής προβλήθηκαν πολλά επιχειρήματα. Μεταξύ των σημαντικότερων είναι, κατά τη γνώμη μου, το επιχείρημα ότι οι κανόνες μετεγγραφής είναι απαραίτητοι για τη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ οικονομικού και αθλητικού σκέλους στη δραστηριότητα των συλλόγων. Σκοπός των κανόνων αυτών είναι η διασφάλιση της επιβίωσης μικρών συλλόγων. Κατά την προφορική διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου η URBSFA ισχυρίστηκε ρητώς ότι οι καταβαλλόμενες αποζημιώσεις μετεγγραφής διασφαλίζουν την επιβίωση των ερασιτεχνικών συλλόγων.

Τα επιχειρήματα αυτά στηρίζονται στον ισχυρισμό ότι το σύστημα των κανόνων μετεγγραφής είναι απαραίτητο για τη διασφάλιση της οργανώσεως του ποδοσφαίρου. Αν δεν καταβάλλονταν αποζημιώσεις κατά την μετεγγραφή ποδοσφαιριστών οι ευπορότεροι σύλλογοι θα μπορούσαν εύκολα να εξασφαλίσουν τους καλύτερους παίκτες, ενώ οι μικρότεροι σύλλογοι και οι ερασιτεχνικές ομάδες θα περιέρχονταν σε δυσμενή οικονομική θέση και ίσως διέκοπταν τη δραστηριότητά τους. Θα υπήρχε δηλαδή ο κίνδυνος οι πλούσιοι σύλλογοι να γίνονται διαρκώς πλουσιότεροι και οι λιγότερο εύποροι διαρκώς πτωχότεροι.

219. Αν ο ισχυρισμός αυτός ήταν ορθός θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μου, να θεωρηθεί ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής συμβιβάζονται με το άρθρο 48. Το ποδόσφαιρο έχει ιδιαίτερη σημασία στην Κοινότητα, τόσο από οικονομικής όσο και από ιδεολογικής απόψεως. Όπως προανέφερα είναι μεγάλος ο αριθμός, εντός της Κοινότητος, εκείνων που ενδιαφέρονται για το ποδόσφαιρο. Τη διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει ο μεγάλος αριθμός εκείνων που παρακολουθούν τους αγώνες στα στάδια και από την τηλεόραση. Σε μερικές πόλεις η τοπική ομάδα ποδοσφαίρου αποτελεί σημαντικό παράγοντα που συμβάλλει αποφασιστικά στη φήμη της περιοχής. Στη Γερμανία π.χ. είναι λίγοι εκείνοι που δεν συνδυάζουν με το ποδόσφαιρο την πόλη Mönchengladbach. Εξάλλου, οι μεγάλοι σύλλογοι έχουν από μακρού χρόνου καταστεί σημαντικός οικονομικός παράγοντας. Συνεπώς, θα μπορούσε κατά τη γνώμη μου να θεωρηθεί ως λόγος αναγόμενος στο γενικό συμφέρον η διατήρηση ενός βιώσιμου επαγγελματικού πρωταθλήματος, λόγος ο οποίος θα μπορούσε να δικαιολογήσει περιορισμούς στην ελεύθερη κυκλοφορία. Πρέπει σχετικώς να παρατηρηθεί ότι — όπως και οι άλλοι συμμετέχοντες στη διαδικασία — συμμερίζομαι την άποψη ότι ένα επαγγελματικό πρωτάθλημα μπορεί να συντηρηθεί μόνον εφόσον υπάρχει κάποια ισορροπία μεταξύ των συλλόγων που μετέχουν σε αυτό. Αν στους αγώνες πρωταθλήματος κυριαρχεί σαφώς μια ομάδα, απουσιάζει το απαραίτητο στοιχείο αβεβαιότητας. Επομένως, το ενδιαφέρον των θεατών θα βαίνει μειούμενο.

Ακόμη σημαντικότερος είναι ο τομέας του ερασιτεχνικού αθλητισμού. Υπάρχει

μεγάλος αριθμός ερασιτεχνικών συλλόγων που παρέχουν τη δυνατότητα σε εφήβους και ενήλικες να εξασκούν ένα άθλημα. Δεν χρειάζεται να υπογραμμίσω τη σημασία που έχει για την Κοινότητα η προσφορά μιας τέτοιας δυνατότητας χρήσιμης απασχολήσεως του ελεύθερου χρόνου. Αν για τη διασφάλιση αυτών των ερασιτεχνικών συλλόγων είναι απαραίτητες οι σχετικές με τις μετεγγραφές ρυθμίσεις θα αποτελούσε αυτό, χωρίς αμφιβολία, επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος, λαμβανόμενο υπόψη στο πλαίσιο του άρθρου 48.

220. Επιβάλλεται να εξεταστεί αν οι κανόνες περί μετεγγραφής έχουν πράγματι τη σημασία που τους αποδίδουν η URBSFA, η UEFA και οι άλλοι. Επιβάλλεται σχετικώς να γίνει διάκριση μεταξύ των επιπτώσεων επί των ερασιτεχνικών συλλόγων και των επιπτώσεων επί των επαγγελματικών συλλόγων.

221. Όσον αφορά τους ερασιτεχνικούς συλλόγους, δεν προβλήθηκε κανένα συγκεκριμένο επιχείρημα ή αριθμητικά στοιχεία που θα μπορούσαν να στηρίξουν τον ισχυρισμό ότι η κατάργηση των κανόνων περί μετεγγραφής θα ήταν επικίνδυνη για την ύπαρξη των συλλόγων αυτών, ή τουλάχιστον μερικών εξ αυτών. Πάντως, το ζήτημα δεν αξίζει να εξεταστεί περαιτέρω. Το αντίστοιχο προδικαστικό ερώτημα του cour d'appel της Λιέγης αφορά την προκύπτουσα από τους κανόνες περί μετεγγραφής κατάσταση ενός ποδοσφαιριστή, *του οποίου το συμβόλαιο έχει λήξει*. Πρόκειται επομένως για μετεγγραφή ενός *επαγγελματία ποδοσφαιριστή* σε άλλο σύλλογο. Όπως έχω ήδη αναφέρει [294], δεν ζητείται στο πλαίσιο της παρούσας υπόθεσης να διευκρινιστεί αν συμβιβάζεται με το κοινοτικό δίκαιο η καταβολή αποζημιώσεως κατά την μετεγγραφή ερασιτέχνη ποδοσφαιριστή σε επαγγελματικό σύλλογο. Συνεπώς, το υπό εξέταση ζήτημα περιορίζεται στον τομέα του επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Δεν χρειάζεται να εξεταστούν οι επιπτώσεις που θα μπορούσε να έχει για τους ερασιτεχνικούς συλλόγους η απάντηση στο ερώτημα της νομιμότητας των κανόνων μετεγγραφής σε *αυτόν* τον τομέα.

222. Αλλά και σχετικά με τους επαγγελματικούς συλλόγους οι ενδιαφερόμενες ομοσπονδίες δεν προσκόμισαν αποφασιστικής σημασίας αποδεικτικό υλικό προς στήριξη της απόψεώς τους. Κατά τη γνώμη μου η μελέτη του Touche Ross για το αγγλικό ποδόσφαιρο που κατέθεσε η UEFA και στην οποία έχω ήδη αναφερθεί έχει τη μεγαλύτερη σημασία για την επιχειρούμενη στο σημείο αυτό εξέταση. Ως γνωστόν, στην Αγγλία διοργανώνεται επαγγελματικό πρωτάθλημα τεσσάρων βαθμίδων, το οποίο — εκ των άνω προς τα κάτω — χωρίζεται στην Premier League και στην πρώτη, δεύτερη και τρίτη κατηγορία. Από τα αναφερόμενα στη μελέτη αυτή αριθμητικά στοιχεία συνάγεται ότι οι σύλλογοι της Premier League, κατά την εξετασθείσα χρονική περίοδο [295], προέβησαν σε καθαρές δαπάνες (δηλαδή μετά την αφαίρεση των εσόδων από τις αποζημιώσεις μετεγγραφής) ύψους 18,5 εκατομμυρίων UK£ περίπου για την απόκτηση νέων παικτών. Μετά την αφαίρεση του ποσού αυτού από τα συνολικά έσοδα απέμεινε στους συλλόγους αυτούς καθαρό κέρδος ύψους 11,5 εκατομμυρίων UK£. Αντιθέτως, οι σύλλογοι της πρώτης κατηγορίας είχαν από τις μετεγγραφές πλεόνασμα περίπου 9,3 εκατομμυρίων UK£, οι σύλλογοι της δεύτερης

294 — Βλ. ανωτέρω, σημείο 60.

295 — Πρόκειται (πλην ορισμένων εξαιρέσεων) για τη χρονική περίοδο 1992/93.

κατηγορίας πλεόνασμα περίπου 2,4 εκατομμυρίων και οι σύλλογοι της τρίτης κατηγορίας πλεόνασμα 1,6 εκατομμυρίου UK£. Εξάλλου, πρέπει να σημειωθεί ότι οι τρεις τελευταίες κατηγορίες σημείωσαν, από το σύνολο των συναλλαγών τους, ζημίες οι οποίες υπερκαλύφθηκαν από τα έσοδα που είχαν από τις μετεγγραφές [296].

Οι αριθμοί αυτοί αποδεικνύουν σαφώς τον αποφασιστικό ρόλο των κατωτέρων κατηγοριών ως απόθεμα ταλέντων για την ανώτερη κατηγορία. Αποδεικνύουν, επίσης, ότι τα έσοδα που πραγματοποιούν οι σύλλογοι των κατωτέρων κατηγοριών από τις μετεγγραφές αποτελούν σημαντικό στοιχείο του ισολογισμού τους. Αν οι κανόνες περί μετεγγραφής κριθούν παράνομοι και εκλείψουν οι σχετικές πληρωμές, θα πρέπει να αναμένεται ότι οι σύλλογοι αυτοί θα αντιμετωπίσουν σημαντικές δυσχέρειες.

223. Συμμερίζομαι πλήρως την άποψη που διατύπωσαν η URBSFA και η UEFA κατά τρόπο ακόμα σαφέστερο στο πλαίσιο της ενώπιον του Δικαστηρίου προφορικής διαδικασίας, ότι είναι θεμελιώδους σημασίας η κατάλληλη κατανομή των εσόδων μεταξύ των συλλόγων. Ωστόσο, φρονώ ότι το επιχείρημα αυτό *δεν* μπορεί να δικαιολογήσει τη σημερινή μορφή των κανόνων μετεγγραφής. Είναι αμφίβολο κατά πόσο οι κανόνες μετεγγραφής συμβάλλουν στην πραγμάτωση του σκοπού στον οποίον αναφέρθηκαν οι ομοσπονδίες. Εν πάση περιπτώσει, υπάρχουν άλλα μέσα για την πραγμάτωση αυτού του σκοπού, τα οποία περιορίζουν λιγότερο ή και καθόλου την ελεύθερη κυκλοφορία.

296 — Όπ.π. (υποσημείωση 65), παραρτήματα 1 έως 4.

224. Όσον αφορά το ζήτημα του κατάλληλου χαρακτήρα των κανόνων αυτών για την εκπλήρωση του επιδιωκομένου σκοπού, πρέπει καταρχάς να αναφερθεί ότι οι ισχύοντες σήμερα κανόνες εξαναγκάζουν συχνά τους μικρότερους επαγγελματικούς συλλόγους να αποχωρίζονται παίκτες προκειμένου να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για την επιβίωσή τους έσοδα από τις αποζημιώσεις μετεγγραφής. Δεδομένου ότι οι παίκτες που μετεγγράφονται σε μεγαλύτερους συλλόγους είναι, κατά κανόνα, οι καλύτεροι από αυτούς που διαθέτουν οι μικρότεροι επαγγελματικοί σύλλογοι, οι σύλλογοι αυτοί γίνονται ασθενέστεροι από αθλητικής απόψεως. Βεβαίως, με τα έσοδα που εξασφαλίζουν από τις μετεγγραφές οι σύλλογοι αυτοί έχουν τη δυνατότητα να προσλάβουν νέους παίκτες, στο μέτρο που τους το επιτρέπουν τα οικονομικά τους μέσα. Ωστόσο, όπως προανέφερα οι αποζημιώσεις μετεγγραφής υπολογίζονται, κατά κανόνα, βάσει του μισθού των παικτών. Δεδομένου ότι οι μεγαλύτεροι σύλλογοι καταβάλλουν συνήθως υψηλότερους μισθούς, οι μικρότεροι σύλλογοι δεν έχουν καμία δυνατότητα να αποκτήσουν παίκτες προερχόμενους από αυτές τις ομάδες. Από αυτής της απόψεως οι κανόνες περί μετεγγραφής επαυξάνουν την ήδη υφιστάμενη ανισορροπία μεταξύ των πλουσίων και των λιγότερο ευπόρων συλλόγων. Ορθώς η Επιτροπή και ο Bosman υπογράμμισαν αυτές τις επιπτώσεις.

225. Δικαίως, εξάλλου, ο Bosman υπογράμμισε ότι οι κανόνες μετεγγραφής δεν εμποδίζουν τις πλούσιες ομάδες να προσλαμβάνουν τους καλύτερους παίκτες, ώστε μόνο υπό όρους να μπορούν να θεωρηθούν κατάλληλοι για τη διασφάλιση ισορροπίας στο σχετικό άθλημα. Στην πραγματικότητα η υποχρέωση καταβολής ενός ενίοτε σημαντικού ποσού για την απόκτηση νέου

παίκτη δεν αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για ένα πλούσιο σύλλογο ή για μια ομάδα που διαθέτει έναν εύπορο χορηγό. Το παράδειγμα της ομάδας του Μιλάνου και της Blackburn Rovers συνιστούν επαρκείς αποδείξεις [297].

Οι κανόνες μετεγγραφής, εξάλλου, δεν ενισχύουν αναγκαστικά την οικονομική ισορροπία μεταξύ των ομάδων. Σε περίπτωση προσλήψεως παικτών από ομάδες άλλων κρατών μελών ή από τρίτες χώρες, το απαραίτητο προς τούτο χρηματικό ποσό διοχετεύεται στο εξωτερικό χωρίς οι άλλες ομάδες της ίδιας ποδοσφαιρικής διοργανώσεως να επωφελούνται.

226. Εν πάση περιπτώσει, είναι σαφές ότι υπάρχουν άλλες εναλλακτικές προς τους κανόνες μετεγγραφής λύσεις που επιτρέπουν επίσης την επίτευξη του επιδιωκομένου σκοπού. Πρόκειται κυρίως για δύο διαφορετικές δυνατότητες στις οποίες αναφέρθηκε ο Bosman. Πρώτον, υπάρχει η δυνατότητα να τεθούν ορισμένα όρια στους μισθούς που καταβάλλουν οι σύλλογοι στους παίκτες βάσει των συμβάσεων. Στις παρατηρήσεις που κατέθεσε ο Bosman αναλύει περισσότερο τη δυνατότητα αυτή. Πάντως, τονίζει ότι η δυνατότητα αυτή δεν είναι τόσο αποτελεσματική όσο η δεύτερη εναλλακτική δυνατότητα. Εν όψει των όσων θα αναφέρω κατωτέρω, παρέλκει να επεκταθώ στο σημείο αυτό επί της δυνατότητας αυτής. Εξάλλου, θα ήταν δυνατόν να κατανέμονται τα έσοδα μεταξύ των συλλόγων. Πιο συγκεκριμένα αυτό σημαίνει ότι ένα μέρος από τα έσοδα ενός συλλόγου από την πώληση εισιτηρίων για τους διεξαγόμενους στην έδρα του αγώνες θα κατανέμεται στους άλλους συλλόγους. Ομοίως, τα έσοδα που προκύπτουν από την παραχώρηση των δικαιωμάτων τηλεοπτικής μεταδόσεως των αγώνων θα μπορούν να κατανέμονται μεταξύ των συλλόγων.

Προς διάλυση ενδεχομένων παρεξηγήσεων, ας μου επιτραπεί κατηγορηματικώς να δηλώσω ότι δεν θεωρώ την μέσω κρατικών ενισχύσεων οικονομική υποστήριξη των συλλόγων ως μια από τις δυνατές εναλλακτικές λύσεις. Ο λόγος είναι ότι τέτοιου είδους ενισχύσεις θα περιορίσουν τα όρια της συνεταιριστικής αυτονομίας των ποδοσφαιρικών ομοσπονδιών. Το επαγγελματικό ποδόσφαιρο θα στηριχθεί σε βάσεις εντελώς διαφορετικές από αυτές που αποτελούν το αντικείμενο της εξεταζόμενης διαφοράς.

227. Δεν χωρεί καμία αμφιβολία ότι μια τέτοια ανακατανομή των εσόδων εμφανίζεται από *οικονομικής απόψεως* εύλογη και θεμιτή. Ορθώς η UEFA υπογράμμισε ότι το ποδόσφαιρο χαρακτηρίζεται σήμερα από την αμοιβαία οικονομική εξάρτηση των συλλόγων. Το άθλημα αυτό προϋποθέτει την αντιπαράθεση δύο ομάδων και την αναμέτρηση των δυνάμεών τους. Επομένως, κάθε σύλλογος έχει ανάγκη του άλλου για την εξασφάλιση της επιτυχίας του. Για τον λόγο αυτό κάθε σύλλογος έχει συμφέρον από την εξασφάλιση της καλής πορείας των άλλων συλλόγων. Συνεπώς, οι σύλλογοι που λαμβάνουν μέρος στη διοργάνωση ενός πρωταθλήματος δεν έχουν ως σκοπό να εκτοπίσουν από την αγορά τους ανταγωνιστές τους. Σε αυτό το σημείο έγκειται — όπως ορθώς υπογράμμισαν τόσο η UEFA όσο και ο Bosman — η σημαντικότερη διαφορά από την ανταγωνιστική σχέση που αναπτύσσεται

297 — Κατά τη μελέτη του Touche Ross, η Blackburn Rovers έκλεισε την από αθλητικής απόψεως ιδιαίτερα επιτυχημένη περίοδο 1992/93 (η Rovers ανέβηκε στην Premier League) με απώλειες προ φόρων ύψους 6,4 εκατομμυρίων UK£ (όπ.π., υποσημείωση 65, παράρτημα 1). Η ομάδα του Μιλάνου έκλεισε, κατά τα στοιχεία που διαθέτω, την περίοδο 1992/93 με ζημίες ύψους 1,7 δισεκατομμυρίων LIT· στην αμέσως προηγούμενη λογιστική περίοδο παρουσίασε ζημίες 8,3 δισεκατομμυρίων LIT [*Neue Zürcher Zeitung* (διεθνής έκδοση) αριθ. 196, της 25ης Αυγούστου 1995, σ. 46].

μεταξύ επιχειρήσεων στις άλλες αγορές. Είναι, επίσης, ορθό ότι η οικονομική επιτυχία μιας διοργανώσεως πρωταθλήματος εξαρτάται κυρίως από το αν υπάρχει μια ορισμένη ισορροπία μεταξύ των ομάδων. Αν το πρωτάθλημα κυριαρχείται από μια δυνατή ομάδα το ενδιαφέρον εξασθενεί σημαντικά.

Αν οι ομάδες γνωρίζουν ότι οφείλουν να χρηματοδοτήσουν το άθλημα στο οποίο επιδίδονται αποκλειστικώς από τα έσοδα που πραγματοποιούν εκ της πωλήσεως εισιτηρίων, συνάψεως συμβάσεων με το ραδιόφωνο και την τηλεόραση και εξ άλλων πηγών (όπως π.χ. διαφήμιση, εισφορές μελών ή δωρεές ιδιωτών χορηγών), θα είναι συχνός ο κίνδυνος ανατροπής της μεταξύ τους ισορροπίας. Μεγάλοι σύλλογοι όπως ο FC Bayern του Μονάχου ή η Barcelona ασκούν ιδιαίτερη έλξη μεταφραζόμενη σε υψηλό αριθμό θεατών. Για τους συλλόγους αυτούς, κατά συνέπεια, δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η τηλεόραση και οι διαφημιστικές επιχειρήσεις. Τα υψηλά έσοδα που αυτό συνεπάγεται επιτρέπουν στους εν λόγω συλλόγους να προσλαμβάνουν τους καλύτερους παίκτες, ενισχύοντας διαρκώς περισσότερο την αθλητική και οικονομική τους επιτυχία. Αντιθέτως, για τους μικρότερους συλλόγους η πορεία είναι αντίστροφη. Η μικρή έλξη μιας ομάδας σημαίνει χαμηλά έσοδα και, επομένως, περιορισμό των δυνατοτήτων βελτιώσεως της ομάδας.

Βεβαίως, ο Bosman δεν παρέλειψε να τονίσει ότι διατυπώνονται ενίοτε απόψεις κατά τις οποίες η απαραίτητη ισορροπία εξασφαλίζεται αυτομάτως, καθόσον, όπως προέκυψε από την ανωτέρω ανάλυση, κανένας σύλλογος δεν έχει συμφέρον να αποκτήσει συντριπτική υπεροχή στο πλαίσιο μιας διοργανώσεως πρωταθλήματος. Ωστόσο, από την πείρα προκύπτει ότι οι διοικήσεις των συλλόγων δεν σκέπτονται πάντοτε κατ' αυτόν τον τρόπο, αλλά συχνά αφήνονται να παρασυρθούν από άλλες επιδιώξεις, μη καθαρώς αθλητικές ή οικονομικές. Για τον λόγο αυτό πιστεύω ότι απαιτείται να διασφαλιστεί με κατάλληλα μέτρα μια ορισμένη ισορροπία μεταξύ των ομάδων. Μία από τις δυνατότητες αυτές συνιστά το σημερινό σύστημα των αποζημιώσεων μετεγγραφής. Η άλλη δυνατότητα είναι η ανακατανομή ενός μέρους των εσόδων.

228. Ο Bosman κατέθεσε σειρά οικονομικών μελετών από τις οποίες προκύπτει ότι η ανακατανομή των εσόδων αποτελεί πρόσφορο μέσο για τη διασφάλιση της επιθυμητής ισορροπίας [298]. Βεβαίως, η συγκεκριμένη μορφή ενός τέτοιου συστήματος εξαρτάται από τα δεδομένα του κάθε πρωταθλήματος και από άλλες επιδιώξεις. Ειδικότερα επιβάλλεται να τονιστεί ότι μια τέτοια ανακατανομή θα είναι εύλογη και λυσιτελής μόνον εφόσον περιορίζεται σε ένα μικρό *μέρος* των εσόδων. Πράγματι, αν ανακατανέμεται το ήμισυ των εσόδων, ή ακόμα μεγαλύτερο μέρος, το ενδιαφέρον των συλλόγων για βελτίωση των αποτελεσμάτων τους θα περιοριζόταν σημαντικά [299].

298 — Βλ. π.χ. Stefan Késenne: De economie van de sport. Een overzichtsbijdrage, στο: *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1993, σ. 359, 376.

299 — Οι J. Cairns, N. Jennett και P. J. Sloane: The Economics of Professional team Sports: A Survey of Theory and Evidence, στο: *Journal of Economic Studies* [1986], σ. 3, υποστηρίζουν (επικαλούμενοι τον καθηγητή Noll) ότι θα ήταν εύλογη μια λύση όπως η εξής: ο φιλοξενών σύλλογος λαμβάνει το 50 % και ο φιλοξενούμενος το 25 % των εσόδων. Το υπόλοιπο 25 % περιέρχεται στην ομοσπονδία, η οποία το κατανέμει σε όλους τους συλλόγους που μετέχουν στο πρωτάθλημα. Ενδιαφέροντα είναι σχετικώς όσα ανέπτυξε ο καθηγητής R. Noll κατά την εκδίκαση τον Ιούλιο του 1992 της υποθέσεως *McNeil κατά NFL* ενώπιον του District Court of Minnesota, 4th division, πρακτικά της οποίας κατέθεσε ο Bosman. Βάσει αυτών των στοιχείων κατά την επίμαχη περίοδο κατανεμήθηκε στις ΗΠΑ το 60 % (ποσοστό μεγαλύτερο απ' ό,τι στα άλλα αθλήματα) των εσόδων που πραγματοποίησαν οι αμερικανικοί ποδοσφαιρικοί σύλλογοι. Κατά τον καθηγητή Noll το ποσοστό αυτό είναι πολύ υψηλό, διότι περιορίζει το κίνητρο βελτιώσεως (όπ.π., σημεία 2654 επ.).

229. Ούτε η URBSFA ούτε η UEFA αμφισβήτησαν ότι η λύση αυτή συνιστά μια ανταποκρινόμενη στα πράγματα δυνατότητα διασφαλίζουσα ισορροπία, από αθλητικής και οικονομικής απόψεως, μεταξύ των συλλόγων. Αν δεν απατώμαι, πάντως, επεχείρησαν πλέον της μιας φοράς να αποδυναμώσουν τα σχετικά επιχειρήματα του Bosman.

230. Δεν νομίζω ότι αποτελεί αυτό απλή σύμπτωση. Πράγματι, ούτε οι ομοσπονδίες μπορούν σοβαρά να αμφισβητήσουν ότι η δυνατότητα αυτή συνιστά *λυσιτελή* και *εύλογη* εναλλακτική λύση. Απόδειξη προς τούτο αποτελεί το γεγονός ότι ανάλογα πρότυπα εφαρμόζονται ήδη στο επαγγελματικό ποδόσφαιρο. Στο πλαίσιο του γερμανικού κυπέλλου, π.χ., οι δύο σύλλογοι του κάθε αγώνα λαμβάνούν το ήμισυ του ποσού των εισπράξεων που απομένει μετά την αφαίρεση του μεριδίου της DFB. Τα έσοδα από τη διάθεση των δικαιωμάτων τηλεοπτικής και ραδιοφωνικής αναμεταδόσεως κατανέμονται από την DFB βάσει μιας δεδομένης κλείδας κατανομής [300]. Στις ομοσπονδίες των άλλων κρατών μελών η κατάσταση είναι παρόμοια.

Ανακατανομή των εσόδων πραγματοποιείται και σε επίπεδο UEFA. Κατά το άρθρο 18 του καταστατικού της UEFA (έκδοση 1990) η UEFA δικαιούται μέρος των εσόδων από τους αγώνες που διοργανώνει, καθώς και από ορισμένους εθνικούς αγώνες. Παράδειγμα σχετικώς αποτελεί ο κανονισμός του κυπέλλου UEFA της περιόδου 1992/93, τον οποίο κατέθεσε η URBSFA. Κατά τον εν λόγω κανονισμό, για κάθε προκριματικό αγώνα η UEFA λαμβάνει το 4 % των ακαθαρίστων εσόδων από την πώληση εισιτηρίων, καθώς και το 10 % των εσόδων από την εκχώρηση των ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών δικαιωμάτων. Για τους δύο τελικούς αγώνες τα ποσοστά της UEFA ανέρχονται στο 10 και στο 25 %, αντιστοίχως [301].

231. Ενώ σκοπός της ρυθμίσεως αυτής είναι η κάλυψη των δαπανών της UEFA και, επομένως, έμμεσα μόνο — μέσω των επιδοτήσεων της UEFA προς ορισμένες ομοσπονδίες και συλλόγους [302] — γίνεται ανακατανομή των εσόδων, στην περίπτωση της UEFA Champions League η κατάσταση είναι διαφορετική. Η διοργάνωση αυτή, η οποία αντικατέστησε το Ευρωπαϊκό Κύπελλο Πρωταθλητριών, καθιερώθηκε από την UEFA το 1992. Ένα έγγραφο της UEFA που κατέθεσε στο Δικαστήριο ο Bosman μας πληροφορεί για τον σκοπό αυτής της διοργανώσεως. Κατά το έγγραφο αυτό, σκοπός είναι η προώθηση των συμφερόντων του ποδοσφαίρου. Στο έγγραφο τονίζεται ρητώς ότι τα έσοδα δεν θα κατανέμονται μόνο μεταξύ των συλλόγων που λαμβάνουν μέρος στη διοργάνωση, αλλά ότι όλες οι ομοσπονδίες θα λαμβάνουν ένα ποσοστό.

Ο ισολογισμός της περιόδου 1992/93 αποτελεί σχετικώς παράδειγμα. Εξ αυτού προκύπτει ότι οι οκτώ σύλλογοι που έλαβαν μέρος

300 — Βλ. σχετικώς άρθρο 3, σημείο 5, του κανονισμού της DFB περί της καταστάσεως των αδειούχων παικτών.

301 — Βλ. άρθρα 18 και 21 του κανονισμού.

302 — Αξίζει σχετικώς να σημειωθεί η υποστήριξη που παρέχει η UEFA σε ορισμένες ομοσπονδίες της ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ενώσεως, που παρέχει τη δυνατότητα στις χώρες αυτές να μετάσχουν στους προκριματικούς αγώνες του Ευρωπαϊκού Πρωταθλήματος Ποδοσφαίρου.

στη διοργάνωση εισέπραξαν τα έσοδα εκ των πωλήσεων εισιτηρίων για τον αγώνα στην έδρα τους. Πέραν των εσόδων αυτών, στη διοργάνωση εισέρευσαν έσοδα από τη διάθεση των τηλεοπτικών και διαφημιστικών δικαιωμάτων, ύψους 70 εκατομμυρίων SFR. Το ποσό αυτό κατανεμήθηκε ως εξής: οι σύλλογοι που έλαβαν μέρος εισέπραξαν 38 εκατομμύρια SFR (54 %). Ποσό 12 εκατομμυρίων SFR (18 %) κατανεμήθηκε στις ομάδες που έλαβαν μέρος στους δύο πρώτους γύρους της διοργανώσεως UEFA και αποκλείστηκαν. Ποσό 5,8 εκατομμυρίων SFR (8 %) κατανεμήθηκαν στις 42 ομοσπονδίες που είναι μέλη της UEFA. Τα υπόλοιπα 14 εκατομμύρια SFR περιήλθαν στην UEFA προκειμένου να επενδυθούν για την προώθηση του ποδοσφαίρου και, ιδίως, του ποδοσφαίρου των εφήβων και των γυναικών.

232. Το παράδειγμα του Πρωταθλήματος Πρωταθλητριών (Champions League) αποδεικνύει σαφώς, κατά τη γνώμη μου, ότι οι οικείοι σύλλογοι και ομοσπονδίες αναγνώρισαν και αποδέχθηκαν τη δυνατότητα προωθήσεως των συμφερόντων, τόσο των δικών τους όσο και του ποδοσφαίρου γενικότερα, μέσω ανακατανομής μέρους των εσόδων. Δεν νομίζω ότι υπάρχει κάποια σοβαρή δυσκολία που θα εμπόδιζε την εφαρμογή αυτής της μεθόδου και επί εθνικού επιπέδου ή επί επιπέδου ομοσπονδιών. Με την κατάλληλη διαμόρφωση του συστήματος αυτού θα μπορούσε να αποφευχθεί η αδικαιολόγητη μείωση του ενδιαφέροντος για καλές επιδόσεις, καθώς και η μετατροπή των μικρών ομάδων σε τροφίμους των πλουσίων συλλόγων. Δεν νομίζω ότι θα υπάρξουν αρνητικές συνέπειες στο αίσθημα αξιοπρέπειας των συλλόγων. Αλλά και αν ακόμα υπήρχαν θα ήταν καθαρώς ψυχολογικής φύσεως και δεν θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τη διαιώνιση των περιορισμών της ελεύθερης κυκλοφορίας που συνεπάγεται το σημερινό σύστημα μετεγγραφών.

233. Τέλος, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι η ανακατανομή μέρους των εισοδημάτων προσφέρεται πολύ καλύτερα για την επίτευξη του επιδιωκομένου σκοπού από ό,τι το σημερινό σύστημα των αποζημιώσεων μετεγγραφής. Πράγματι, παρέχει στους συλλόγους τη δυνατότητα να προγραμματίζουν την οικονομική τους δράση επί μιας σταθερότερας βάσεως. Αν κάθε σύλλογος μπορεί να υπολογίζει ότι θα έχει ένα ορισμένο σταθερό ποσό, το οποίο θα εισπράττει εν πάση περιπτώσει, η μεταξύ των συλλόγων αλληλεγγύη θα ενισχύεται πολύ περισσότερο από ό,τι με τη δυνατότητα εισπράξεως ενός μεγάλου χρηματικού ποσού σε περίπτωση διαθέσεως ενός παίκτη. Όπως ορθώς παρατήρησε ο Bosman, η ανακάλυψη ενός ταλαντούχου παίκτη στις τάξεις ενός συλλόγου, ο οποίος θα μπορούσε να μετεγγραφεί σε έναν μεγάλο σύλλογο έναντι σημαντικού ποσού, είναι κατά μέγα μέρος θέμα τύχης. Η ανάπτυξη όμως του ποδοσφαίρου δεν εξαρτάται μόνον από την ευημερία ενός τέτοιου συλλόγου, αλλά από τη δυνατότητα επιβιώσεως και όλων των άλλων μικρών συλλόγων. Αυτό όμως δεν διασφαλίζεται με το σημερινό σύστημα μετεγγραφών.

234. Κατά το μέρος λοιπόν που οι κανόνες μετεγγραφής εξυπηρετούν τον σκοπό της διατηρήσεως μιας οικονομικής και αθλητικής ισορροπίας μεταξύ των συλλόγων, είναι σαφές ότι υπάρχει μία τουλάχιστον ακόμη εναλλακτική δυνατότητα για τη διασφάλιση, με την ίδια αποτελεσματικότητα, του σκοπού αυτού, χωρίς παράλληλα να παραβλάπτεται η ελεύθερη κυκλοφορία. Επομένως, οι κανόνες περί μετεγγραφής δεν είναι απαραίτητοι για την επίτευξη αυτού του σκοπού και, κατά συνέπεια, δεν ανταποκρίνονται στην *αρχή της αναλογικότητας*.

3) Αντάλλαγμα έναντι των δαπανών καταρτίσεως

235. Το δεύτερο σημαντικό επιχείρημα επί του οποίου οι οικείες ομοσπονδίες στηρίζουν την άποψή τους ότι το σύστημα μετεγγραφών είναι νόμιμο είναι ότι οι αποζημιώσεις μετεγγραφής καταβάλλονται μόνο προς κάλυψη των δαπανών καταρτίσεως και προωθήσεως του παίκτη. Το επιχείρημα αυτό αποδέχθηκαν επίσης η Ιταλική και η Γαλλική Κυβέρνηση. Βεβαίως, το επιχείρημα αυτό συνδέεται στενά με το επιχείρημα που εξετάστηκε προηγουμένως.

236. Όσο συχνότερα επαναλαμβάνεται το επιχείρημα αυτό στο πλαίσιο της παρούσας διαδικασίας τόσο λιγότερο πειστικό γίνεται.

237. Η αποζημίωση μετεγγραφής δεν μπορεί να θεωρηθεί αντάλλαγμα για τυχόν δαπάνες καταρτίσεως, για τον απλούστατο λόγο ότι καθορίζεται βάσει του μισθού του παίκτη και όχι βάσει του ύψους αυτών των δαπανών. Ούτε μπορεί σοβαρά να προβληθεί το επιχείρημα ότι παίκτης ο οποίος μετεγγράφεται σε άλλη ομάδα έναντι αποζημιώσεως μετεγγραφής ύψους π.χ. 1 εκατομμυρίου ECU είχε κοστίσει τόσο πολύ στον προηγούμενο σύλλογό του για την κατάρτισή του. Επαρκής απόδειξη για το αβάσιμο του επιχειρήματος αυτού των ομοσπονδιών είναι η προαναφερθείσα ήδη ρύθμιση της DFB περί αποζημιώσεως λόγω μετεγγραφής ερασιτέχνη παίκτη σε επαγγελματικό σύλλογο. Όπως προανέφερα, σύλλογος της πρώτης κατηγορίας οφείλει να καταβάλει αποζημίωση 100 000 DEM, ενώ σύλλογος της δεύτερης κατηγορίας οφείλει, για τον ίδιο παίκτη, να καταβάλει μόνο 45 000 DEM [303]. Εξ αυτού προκύπτει ότι η αποζημίωση μετεγγραφής *δεν* καθορίζεται, προφανώς, βάσει των δαπανών καταρτίσεως.

Δεύτερο επιχείρημα κατά της προβολής της αποζημιώσεως μετεγγραφής ως ανταλλάγματος για τις δαπάνες καταρτίσεως είναι ότι τα ποσά αυτά — σε ορισμένες περιπτώσεις εξαιρετικά υψηλά — καταβάλλονται ακόμα και στην περίπτωση μετεγγραφής φτασμένων επαγγελματιών παικτών. Σε μια τέτοια περίπτωση δεν μπορεί πλέον να γίνεται λόγος για «κατάρτιση» και για απόδοση δαπανών που αφορούν την κατάρτιση αυτή. Ούτε αλλάζει τίποτε ο προβαλλόμενος στις περιπτώσεις αυτές ισχυρισμός ότι πρόκειται για «αποζημίωση προωθήσεως» (και όχι για αποζημίωση καταρτίσεως). Βεβαίως, κάθε ορθολογικά ενεργών σύλλογος παρέχει στους παίκτες του όλα τα απαιτούμενα μέσα για την προώθησή τους. Στην περίπτωση αυτή, όμως, πρόκειται για δαπάνες πραγματοποιούμενες προς το συμφέρον του συλλόγου, τις οποίες κατά κάποιο τρόπο ανταποδίδει ο παίκτης με την απόδοσή του. Δεν αντιλαμβάνομαι για ποιον λόγο ένας τέτοιος σύλλογος θα είχε δικαίωμα να ζητήσει αποζημίωση μετεγγραφής με αυτό το δικαιολογητικό. Νομίζω ότι ορθώς η γαλλική και η ισπανική ομοσπονδία όρισαν στους κανονισμούς τους ότι — τουλάχιστον μετά από ένα χρονικό σημείο — δεν πρέπει πλέον να καταβάλλεται αποζημίωση μετεγγραφής [304].

303 — Βλ. ανωτέρω σημείο 29.

304 — Βλ. ανωτέρω σημεία 31 επ.

238. Τέλος, είναι προφανές ότι η κατάρτιση οποιουδήποτε παίκτη συνεπάγεται δαπάνες. Ωστόσο, η απόδοση αυτών των δαπανών εξαρτάται από το αν ο συγκεκριμένος παίκτης θα μετεγγραφεί σε άλλο σύλλογο. Το στοιχείο αυτό, επίσης, αποδεικνύει ότι οι λόγοι που προέβαλαν ορισμένοι από τους συμμετέχοντες στη διαδικασία είναι αντιφατικοί.

239. Βεβαίως, αυτό δεν σημαίνει ότι η απαίτηση αποζημιώσεως μετεγγραφής για έναν παίκτη είναι εν πάση περιπτώσει παράνομη, σύμφωνα με την άποψη που διατυπώνω εδώ. Το επιχείρημα ότι ένας σύλλογος θα πρέπει να λάβει κάποιο αντάλλαγμα για την προσπάθεια καταρτίσεως που κατέβαλε και ότι οι μεγάλοι και πλούσιοι σύλλογοι δεν θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να δρέπουν τους καρπούς αυτής της προσπάθειας, χωρίς οι ίδιοι να συνεισφέρουν τίποτα, εξακολουθεί κατά τη γνώμη μου να έχει τη σημασία του. Ο λόγος αυτός επιβάλλει να εξεταστεί αν θα πρέπει να γίνει δεκτή μια *ανταποκρινόμενη στα πράγματα* ρύθμιση αναφορικά με τις μετεγγραφές επαγγελματιών ποδοσφαιριστών. Ο ίδιος ο Bosman δέχεται ότι μια τέτοια ρύθμιση των μετεγγραφών θα μπορούσε να είναι ενδεδειγμένη στην περίπτωση μετεγγραφής ερασιτεχνών παικτών σε επαγγελματικές ομάδες. Το ζήτημα αυτό, πάντως, δεν χρειάζεται να εξεταστεί αναλυτικότερα στην παρούσα υπόθεση, η οποία αφορά μόνο τη μετεγγραφή σε άλλο σύλλογο επαγγελματιών παικτών. Αντιθέτως, η Επιτροπή αναφέρθηκε γενικώς στη δυνατότητα δικαιολογήσεως μιας *κατάλληλης* αποζημιώσεως.

Νομίζω ότι μια τέτοια ρύθμιση πρέπει να ανταποκρίνεται σε δύο απαιτήσεις. Πρώτον, η αποζημίωση πρέπει πράγματι να περιορίζεται στο ποσό που ο προηγούμενος (ή οι προηγούμενοι) σύλλογος δαπάνησε για την κατάρτιση του παίκτη. Δεύτερον, θα μπορεί να καταβάλλεται αποζημίωση μόνο κατά την πρώτη μετεγγραφή και εφόσον ο προηγούμενος σύλλογος είχε καταρτίσει τον παίκτη. Αντιστοίχως προς την ισχύουσα στη Γαλλία ρύθμιση, η αποζημίωση μετεγγραφής πρέπει αναλογικά να μειώνεται για κάθε έτος που ο παίκτης, μετά την κατάρτισή του, αγωνίστηκε με τον συγκεκριμένο σύλλογο, καθόσον ο καταρτίσας σύλλογος είχε κατά το διάστημα αυτό την ευκαιρία να αποκομίσει όφελος από τα όσα επένδυσε στον συγκεκριμένο παίκτη.

Οι εξεταζόμενοι στην παρούσα υπόθεση κανόνες μετεγγραφής δεν ανταποκρίνονται, ή ανταποκρίνονται μερικώς μόνο, στις απαιτήσεις αυτές. Εξάλλου, δεν είναι γνωστό αν το επιχείρημα του Bosman ότι ο επιδιωκόμενος σκοπός θα μπορούσε να επιτευχθεί και μέσω άλλου συστήματος μη περιοριστικού του δικαιώματος ελεύθερης διακινήσεως θα μπορούσε να προβληθεί και έναντι ενός τέτοιου συστήματος μετεγγραφών. Οι ομοσπονδίες δεν προέβαλαν κανένα επιχείρημα κατά της ενστάσεως αυτής. Εξάλλου, η προαναφερθείσα π.χ. ρύθμιση της DFB η σχετική με τη μετεγγραφή ερασιτεχνών παικτών προς επαγγελματικούς συλλόγους, η οποία προβλέπει διαφορετικά κατ' αποκοπή ποσά, στηρίζεται προφανώς σε παρόμοιες σκέψεις.

4) Λοιπά επιχειρήματα

240. Πέραν των ανωτέρω εξετασθέντων, προβλήθηκαν και ορισμένα άλλα επιχειρήματα προς δικαιολόγηση των κανόνων μετεγγραφής, τα οποία πρέπει επίσης να εξεταστούν.

241. Η UEFA υποστήριξε ότι η καταβολή αποζημιώσεων μετεγγραφής παρέχει στους συλλόγους τη δυνατότητα και το κίνητρο να αναζητούν ταλαντούχους παίκτες. Έστω και αν αυτό αληθεύει δεν αντιλαμβάνομαι γιατί θα έπρεπε προς τον σκοπό αυτό να εξαρτάται η μετεγγραφή παικτών από την καταβολή αποζημιώσεως. Η πολλάκις αναφερθείσα δυνατότητα ανακατανομής μέρους των εσόδων θα μπορούσε επίσης να παράσχει στους συλλόγους τα απαιτούμενα οικονομικά μέσα για την ανακάλυψη και κατάρτιση ταλαντούχων παικτών. Ένα τέτοιο σύστημα ανακατανομής θα μπορούσε να διαμορφωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να συντηρεί πάντοτε το κίνητρο για την αναζήτηση ταλαντούχων και την κατάρτισή τους [305].

242. Το επιχείρημα που επίσης προέβαλε η UEFA ότι οι αποζημιώσεις αυτές παρέχουν στους συλλόγους τη δυνατότητα να προσλαμβάνουν προσωπικό — υπονοώντας ίσως όχι μονο τους παίκτες — δεν το θεωρώ βάσιμο. Όπως προανέφερα, οι σύλλογοι έχουν και άλλες δυνατότητες χρηματοδοτήσεως, οι οποίες δεν περιορίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία των παικτών.

243. Παρέλκει να εξεταστεί αναλυτικότερα το επιχείρημα κατά το οποίο θα έπρεπε να επιτραπεί η καταβολή αποζημιώσεων μετεγγραφής προς αποζημίωση των συλλόγων για τις δαπάνες στις οποίες οι ίδιοι υποβλήθηκαν καταβάλλοντας σε άλλους συλλόγους αποζημιώσεις για την απόκτηση παικτών. Το επιχείρημα αυτό συνιστά petitio principii, όπως και το επιχείρημα ότι η αποζημίωση μετεγγραφής αποσκοπεί στην αποκατάσταση των ζημιών που υφίσταται ο σύλλογος από την αποχώρηση του συγκεκριμένου παίκτη. Κατά το επιχείρημα αυτό ο παίκτης θεωρείται είδος εμπορεύματος για την αντικατάσταση του οποίου πρέπει να καταβληθεί μια ορισμένη τιμή. Η αντίληψη αυτή αντιστοιχεί στη σημερινή πραγματικότητα όπως την εκφράζουν οι κανόνες μετεγγραφής και οι εκφράσεις περί «αγοράς» και «πωλήσεως». Αυτή η πραγματικότητα, ωστόσο, δεν πρέπει να αποκρύπτει το γεγονός ότι οι αντιλήψεις αυτές δεν στηρίζονται επί νομίμου βάσεως και δεν συμβιβάζονται με το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας.

244. Ο Bosman διατύπωσε την υποψία ότι σκοπός των κανόνων μετεγγραφής είναι να εξασφαλίσουν στους συλλόγους την είσπραξη των αποζημιώσεων. Πράγματι, κατά την άποψή του η κατάργηση των κανόνων μετεγγραφής θα είχε ως αποτέλεσμα τη γενική αύξηση των μισθών των ποδοσφαιριστών. Η άποψη αυτή περιέχει ορισμένα

305 — Θα μπορούσε π.χ. να διαμορφωθεί ένα σύστημα στο πλαίσιο του οποίου να λαμβάνεται υπόψη, κατά την κατανομή του αντιστοίχου ποσού, πόσοι παίκτες του συγκεκριμένου συλλόγου προσλήφθηκαν από μεγάλους συλλόγους ή από συλλόγους ανώτερης εθνικής κατηγορίας.

στοιχεία αληθείας. Αν πράγματι σκοπός των κανόνων μετεγγραφής είναι — επίσης — αυτός (ο οικονομικός) σκοπός, τότε ο σκοπός αυτός δεν μπορεί να δικαιολογήσει τους περιορισμούς της ελεύθερης κυκλοφορίας που συνεπάγονται οι εν λόγω κανόνες, καθόσον δεν μπορεί να θεωρηθεί ως άξιο προστασίας έννομο συμφέρον των συλλόγων να καταβάλλουν μισθούς χαμηλότερους από εκείνους που θα κατέβαλλαν υπό κανονικές συνθήκες και ελλείψει των κανόνων περί μετεγγραφής, να τον προωθούν δε εις βάρος των παικτών.

245. Η URBSFA υποστήριξε ότι οι ισχύοντες σήμερα κανόνες μετεγγραφών επιδιώκουν τη διασφάλιση της ποιότητας του ποδοσφαίρου και στην προώθηση του αθλήματος και του αθλητικού πνεύματος. Το επιχείρημα αυτό ταιριάζει περισσότερο στον τομέα του ερασιτεχνικού αθλητισμού ο οποίος — για να το επαναλάβω ακόμα μια φορά — δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας υπόθεσης. Εξάλλου, δεν αντιλαμβάνομαι πώς οι κανόνες μετεγγραφής μπορούν να συμβάλλουν στην επίτευξη αυτού του αορίστως προβαλλόμενου σκοπού. Ας μου επιτραπεί να διατηρώ ζωηρές αμφιβολίες για το κατά πόσο ένα σύστημα το οποίο, σε τελική ανάλυση, αντιμετωπίζει τους παίκτες ως εμπορεύματα μπορεί να συμβάλλει στην προώθηση του αθλητικού πνεύματος.

246. Σοβαρότερη είναι η προβαλλομένη αντίρρηση ότι η διατήρηση των κανόνων αυτών επιβάλλεται για τη διασφάλιση της οργανώσεως του ποδοσφαίρου σε παγκόσμιο επίπεδο. Το ζήτημα του συμβιβαστού των κανόνων αυτών με το κοινοτικό δίκαιο ενδιαφέρει το παγκόσμιο ποδόσφαιρο μόνο κατά το μέρος που αφορά ομοσπονδίες της Κοινότητας. Είναι σαφές ότι η απόφαση που πρόκειται να εκδοθεί επί της προκειμένης υποθέσεως θα ισχύσει μόνον έναντι των κοινοτικών ομοσπονδιών. Αν το Δικαστήριο ακολουθήσει τις προτάσεις μου θα μπορεί ένας επαγγελματίας παίκτης, του οποίου το συμβόλαιο έχει λήξει και ο οποίος έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους, να μετεγγράφεται προς σύλλογο άλλου κράτους μέλους, χωρίς αυτό να εξαρτάται από την καταβολή αποζημιώσεως. Αντιθέτως, οι ομοσπονδίες τρίτων χωρών είναι ελεύθερες να εξακολουθήσουν να εφαρμόζουν αυτούς τους κανόνες. Αυτό σημαίνει ότι κοινοτικός σύλλογος που επιθυμεί να αποκτήσει παίκτη από σύλλογο τρίτης χώρας, θα εξακολουθήσει να είναι υποχρεωμένος να καταβάλλει αποζημίωση μετεγγραφής, ακόμα και αν ο παίκτης αυτός έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους της Κοινότητας. Αυτό θα μπορούσε να δημιουργήσει δυσχέρειες.

Ωστόσο, οι δυσχέρειες αυτές δεν πρέπει να μεγεθύνονται. Το παράδειγμα της Γαλλίας (και μέχρις ενός ορισμένου σημείου της Ισπανίας) αποδεικνύει ότι σήμερα ήδη στο εσωτερικό ενός κράτους μέλους το σύστημα της αποζημιώσεως μετεγγραφής έπαψε να εφαρμόζεται σε μεγάλο βαθμό, ενώ εξακολουθεί να ισχύει στις σχέσεις με το εξωτερικό. Θα μπορούσε, επομένως, να αντιμετωπιστεί η Κοινότητα ως σύνολο, εντός του οποίου θα πάψουν να εφαρμόζονται οι κανόνες περί αποζημιώσεως μετεγγραφής, μολονότι αυτοί θα ισχύουν στις μετεγγραφές προς ή από τρίτα κράτη. Νομίζω εξάλλου ότι το σύστημα αυτό ανταποκρίνεται πλήρως στη λογική της εσωτερικής αγοράς.

247. Τέλος, θα ήθελα να αναφερθώ στον εκφραζόμενο φόβο ότι η κατάργηση των σημερινών κανόνων θα συνεπαγόταν δραματικές αλλαγές στον χώρο του ποδοσφαίρου, συνεπαγόμενη την πραγματική απαλλοτρίωσή του [306]. Η άποψη που υποστηρίζω

306 — Βλ. π.χ. Jean-Paul Lacomble: De quelques problèmes de cohabitation entre le monde sportif et le monde civil, στο: *Journal des tribunaux de travail*, 1992, σ. 461, 463 (une véritable expropriation).

θα είχε ασφαλώς ως συνέπεια σημαντικές αλλαγές στην οργάνωση του επαγγελματικού ποδοσφαίρου εντός της Κοινότητας. Ωστόσο, μεσοπρόθεσμα αλλά και μακροπρόθεσμα δεν αναμένεται να υπάρξουν ανυπέρβλητες δυσχέρειες. Όπως απέδειξε η καθιέρωση του πρωταθλήματος πρωταθλητριών (Champions League) εκ μέρους της UEFA, οι ομοσπονδίες είναι σε θέση να πραγματοποιήσουν τα απαραίτητα για την ανάπτυξη του ποδοσφαίρου βήματα. Βραχυπρόθεσμα η κατάργηση των αποζημιώσεων θα προκαλέσει ασφαλώς δυσχέρειες, ιδίως για τους συλλόγους εκείνους που κατέβαλαν προσφάτως χρήματα για τέτοιες αποζημιώσεις. Για απαλλοτρίωση, πάντως, δεν μπορεί να γίνεται λόγος. Όποιος θεωρεί τους παίκτες εμπορεύματα των οποίων η αξία μπορεί να εκφραστεί χρηματικώς και να αναγραφεί στον ισολογισμό, το πράττει ιδίω κινδύνω. Πρέπει, πάντως, να τονιστεί ότι η κατάργηση των αποζημιώσεων συνεπάγεται και οφέλη για τους συλλόγους, καθόσον τους παρέχει τη δυνατότητα να προσλαμβάνουν νέους παίκτες χωρίς την καταβολή αποζημιώσεως. Αναφορικά με τους συλλόγους οι οποίοι προσφάτως «απέκτησαν» νέο παίκτη, επιβάλλεται να τονιστεί ότι τα συμβόλαια που υπέγραψαν με τον παίκτη είναι ορισμένης διάρκειας, προ της λήξεως της οποίας ο παίκτης αυτός μπορεί να αποχωρήσει από τον σύλλογο μόνο με τη συναίνεση του συλλόγου. Οι σύλλογοι αυτοί θα αισθανθούν τις επιπτώσεις από την κατάργηση των αποζημιώσεων μόνο μετά την πάροδο της περιόδου αυτής.

5) Συμπερασματικές διαπιστώσεις

248. Εκ των ανωτέρω προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, ότι οι ισχύοντες σήμερα κανόνες μετεγγραφής δεν μπορούν να δικαιολογηθούν με την επίκληση του γενικού συμφέροντος. Οι θεμιτοί σκοποί που επιδιώκουν μπορούν, επίσης, να επιτευχθούν με άλλο τρόπο που να περιορίζει λιγότερο ή και καθόλου το δικαίωμα των παικτών για ελεύθερη κυκλοφορία. Επομένως, οι κανόνες μετεγγραφής δεν είναι απαραίτητοι για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Η πιο αξιοπρόσεκτη από τις εναλλακτικές λύσεις είναι η ανακατανομή μέρους των εσόδων που πραγματοποιούν οι σύλλογοι. Η μέθοδος αυτή εφαρμόζεται ήδη από τις οικείες ομοσπονδίες και συλλόγους σε ορισμένους τομείς. Δεν πρόκειται, επομένως, για μια υποθετική και χωρίς επαφή με την πραγματικότητα λύση επιχειρούμενη να επιβληθεί από έξω στον χώρο του ποδοσφαίρου. Εν πάση περιπτώσει στις ομοσπονδίες και τους συλλόγους εναπόκειται να αποφασίσουν ποιο θα είναι το σύστημα που θα αντικαταστήσει τους σημερινούς κανόνες μετεγγραφής με τις αποζημιώσεις που συνεπάγονται. Η μοναδική υποχρέωση του κοινοτικού δικαίου είναι να εξασφαλίσει το προστατευόμενο από το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας των ποδοσφαιριστών.

249. Στο ερώτημα επομένως του cour d'appel της Λιέγης το σχετικό με τους κανόνες μετεγγραφής πρέπει να δοθεί ως απάντηση — καθόσον αφορά το άρθρο 48 — ότι δεν συμβιβάζεται με τη διάταξη αυτή η καταβολή αποζημιώσεως από τον προηγούμενο σύλλογο στον νέο σύλλογο κατά τη μετεγγραφή επαγγελματία ποδοσφαιριστή, το συμβόλαιο του οποίου έχει λήξει.

250. Αυτό δεν ανταποκρίνεται μόνο στη γνώμη που διατύπωσε ο Bosman. Την ίδια γνώμη εξέφρασε η Επιτροπή κατά την προφορική διαδικασία.

251. Θεωρώ ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι ένα τουλάχιστον κράτος μέλος — το Βασίλειο της Δανίας — διατύπωσε την ίδια άποψη. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη μέλη δεν έχουν αυτονόητο συμφέρον για τη διατήρηση του παρόντος συστήματος μετεγγραφών.

252. Η άποψη που διατυπώνω συμφωνεί με την άποψη που από μακρού ήδη υπερασπίζεται το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Αρκεί να αναφέρω σχετικώς την έκθεση της Επιτροπής Νομικών Υποθέσεων και Δικαιωμάτων των Πολιτών περί ελεύθερης κυκλοφορίας των επαγγελματιών ποδοσφαιριστών στην Κοινότητα, της 1ης Μαρτίου 1989 [307], καθώς και την έκθεση της Επιτροπής Πολιτισμού, Νεότητας, Εκπαίδευσης και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας περί «Ευρωπαϊκής Κοινότητας και Αθλητισμού», της 27ης Απριλίου 1994 [308], όπως επίσης τις βάσει αυτών αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της 11ης Απριλίου 1989 [309] και της 21ης Νοεμβρίου 1991 [310].

V — *Ερμηνεία των άρθρων 85 και 86*

1. *Σχέση με το άρθρο 48*

253. Στις γραπτές παρατηρήσεις της η Επιτροπή υποστήριξε την άποψη ότι επί των κανόνων μετεγγραφής έχουν αποκλειστικώς εφαρμογή οι διατάξεις της Συνθήκης ΕΚ περί ανταγωνισμού, όχι όμως και οι διατάξεις του άρθρου 48. Ορθώς όμως, κατά την προφορική διαδικασία, έλαβε αποστάσεις από την άποψη αυτή. Δεν αντιλαμβάνομαι γιατί οι επίμαχοι εν προκειμένω κανόνες δεν θα μπορούσαν να υπαχθούν τόσο στο άρθρο 48 όσο και στις διατάξεις της Συνθήκης ΕΚ περί συμπράξεων [311]. Η Συνθήκη ΕΚ έχει ρυθμίσει σε διάφορα σημεία της το ζήτημα των σχέσεων των πεδίων εφαρμογής των διατάξεών της [312]. Ως προς το άρθρο 48, αφενός, και τα άρθρα 85 επ., αφετέρου, ελλείπει μια τέτοια διάταξη, καθόσον και οι δύο κανόνες, μπορούν, καταρχήν, να εφαρμοστούν επί των ιδίων πραγματικών περιστατικών.

2. *Εφαρμογή του άρθρου 85*

α) Επιχειρήσεις και ενώσεις επιχειρήσεων

254. Στο άρθρο 85, παράγραφος 1, εμπίπτουν συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων και εναρμονισμένες πρακτικές. Συνεπώς, απαιτείται καταρχάς να εξεταστεί αν οι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι — και ενδεχομένως οι ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες — μπορούν να θεωρηθούν ως *επιχειρήσεις*, οι δε ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες ως *ενώσεις επιχειρήσεων* κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως.

255. Η μη προσδιοριζόμενη στη Συνθήκη ΕΚ έννοια της επιχειρήσεως έχει το ίδιο

307 — Έγγραφο PE 127.478/τελικό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

308 — Έγγραφο PE 206.671/A/τελικό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

309 — ΕΕ C 120, σ. 33.

310 — ΕΕ C 326, σ. 208.

311 — Πάντως, αναφορικά με το ζήτημα της εφαρμογής των άρθρων 85 επ., βλ. σημείο 271.

312 — Βλ. π.χ. άρθρο 42 και άρθρο 60, πρώτο εδάφιο.

περιεχόμενο, είτε πρόκειται για το άρθρο 85 είτε για το άρθρο 86 [313]. Κατά τη νομολογία, η έννοια αυτή «καλύπτει κάθε φορέα ο οποίος ασκεί οικονομική δραστηριότητα, ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς που τον διέπει και τον τρόπο χρηματοδοτήσεώς του» [314]. Βάσει των όσων προαναφέρθηκαν σχετικά με το ζήτημα αυτό [315], δεν μπορεί σοβαρώς να αμφισβητηθεί ότι οι επαγγελματικοί σύλλογοι ασκούν οικονομική δραστηριότητα. Το επιχείρημα της URBSFA ότι αυτό ισχύει μόνο για τους μεγάλους συλλόγους, όχι όμως για συλλόγους όπως αυτοί για τους οποίους πρόκειται στην παρούσα υπόθεση, καθόσον αυτοί αναπτύσσουν μικρή μόνο οικονομική δραστηριότητα, δεν ευσταθεί. Πράγματι, κριτήριο δεν είναι το μέγεθος της επιχειρήσεως [316]. Οι δραστηριότητες του US Δουνκέρκης και του RC Λιέγης δεν είναι διαφορετικής φύσεως από εκείνες των μεγαλυτέρων συλλόγων. Η μόνη διαφορά έγκειται στην οικονομική επιτυχία που αποκομίζουν οι σύλλογοι από τη δραστηριότητα που αναπτύσσουν. Το στοιχείο αυτό, όμως, δεν έχει καμία σημασία όταν πρόκειται να κριθεί αν υφίσταται επιχείρηση. Ομοίως πίπτει στο κενό η αντίρρηση της Ιταλικής Κυβερνήσεως ότι οι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι δεν επιδιώκουν το κέρδος. Ακόμα και αν ο ισχυρισμός αυτός ευσταθεί — πράγμα για το οποίο ζωηρώς αμφιβάλλω — θα ήταν χωρίς σημασία, διότι η έννοια της επιχειρήσεως που λαμβάνεται υπόψη κατά τους κανόνες της Συνθήκης ΕΚ περί συμπράξεων δεν προϋποθέτει την επιδίωξη κέρδους [317].

256. Δεν χωρεί επίσης αμφιβολία ότι οι ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες πρέπει να θεωρηθούν ενώσεις επιχειρήσεων, κατά την έννοια του άρθρου 85. Το συμπέρασμα αυτό δεν επηρεάζεται από το γεγονός ότι, εκτός των επαγγελματικών συλλόγων, μέλη των ομοσπονδιών αυτών είναι επίσης και πολλοί ερασιτεχνικοί σύλλογοι.

Εξάλλου, ενώσεις επιχειρήσεων μπορούν να θεωρηθούν «επιχειρήσεις», κατά την ανωτέρω έννοια, εφόσον αναπτύσσουν οικονομική δραστηριότητα [318].

257. Αυτό προκύπτει, επίσης, από τη μέχρι σήμερα νομολογία και τις σχετικές αποφάσεις της Επιτροπής. Σε απόφασή της της 27ης Οκτωβρίου 1992 [319] η Επιτροπή εξέτασε κατά πόσον συμβιβάζονται με το άρθρο 85 ορισμένες πρακτικές που αφορούσαν τη διάθεση εισιτηρίων για το Παγκόσμιο Πρωτάθλημα Ποδοσφαίρου του έτους 1990 στην Ιταλία. Στο πλαίσιο αυτής της αποφάσεως διαπιστώνεται ότι, μεταξύ άλλων, η FIFA και η ιταλική ποδοσφαιρική ομοσπονδία ασκούν οικονομική δραστηριότητα και πρέπει, επομένως, να θεωρούνται επιχειρήσεις [320]. Έκτοτε η απόφαση αυτή επιβεβαιώθηκε. Το Πρωτοδικείο αποφάνθηκε προσφάτως επί προσφυγής της ποδοσφαιρικής ομοσπονδίας της Σκωτίας [321]. Η

313 — Απόφαση του Πρωτοδικείου της 10ης Μαρτίου 1992 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-68/89, T-77/89 και T-78/89, SIV κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 1992, σ. II-1403, σκέψη 358).

314 — Απόφαση της 23ης Απριλίου 1991 στην υπόθεση C-41/90, Höfner και Elser (Συλλογή 1991, σ. I-1979, σκέψη 21)· επίσης απόφαση της 17ης Φεβρουαρίου 1993 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-159/91 και C-160/91, Poucet και Piste (Συλλογή 1993, σ. I-637, σκέψη 17).

315 — Βλ. ανωτέρω σημείο 125, καθώς και σημεία 126 επ.

316 — Gleiss/Hirsch (Martin Hirsch και Thomas O. J. Burkert), *Kommentar zum EG-Kartellrecht*, τόμος I, 4η έκδοση, Χαϊδελβέργη 1993, σημείο 26 επί του άρθρου 85, παράγραφος 1.

317 — Βλ. απόφαση της 29ης Οκτωβρίου 1980 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 209/78 έως 215/78 και 218/78, Van Landewyck κ.λπ. (Συλλογή τόμος 1980/III, σ. 207, σκέψη 88).

318 — Helmut Schröter, στο: Groeben/Thiesing/Ehlermann, *Kommentar zum EWG Vertrag*, 4η έκδοση, Baden-Baden 1991, προκαταρκτικές παρατηρήσεις επί των άρθρων 85 έως 89, σημείο 17.

319 — ΕΕ L 326, σ. 31.

320 — Όπ.π. (υποσημείωση 319), σημεία 47 και 53.

321 — Απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 1994 στην υπόθεση T-46/92, Scottish Football κατά Επιτροπής (Συλλογή 1994, σ. II-1039).

προσφυγή στρεφόταν κατά αποφάσεως που έλαβε η Επιτροπή κατά το άρθρο 11 του κανονισμού 17 του Συμβουλίου, της 6ης Φεβρουαρίου 1962, περί εφαρμογής των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης [322]. Η διάταξη αυτή παρέχει στην Επιτροπή τη δυνατότητα να ζητεί πληροφορίες από επιχειρήσεις και ενώσεις επιχειρήσεων. Η ποδοσφαιρική ομοσπονδία της Σκωτίας προέβαλε ορισμένες ενστάσεις κατά της αποφάσεως της Επιτροπής. Δεν αμφισβήτησε, όμως, ότι η Επιτροπή μπορούσε να στραφεί εναντίον της βάσει αυτής της διατάξεως. Το Πρωτοδικείο, ομοίως, αντιπαρήλθε το ζήτημα αυτό. Η απόφαση αυτή έχει καταστεί τελεσίδικη.

β) Συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων και αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων

258. Η ρήτρα ιθαγένειας και οι κανόνες περί μετεγγραφής περιλαμβάνονται στους κανονισμούς των αντιστοίχων ομοσπονδιών. Εκ πρώτης όψεως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι πρόκειται, εν προκειμένω, για αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων. Ωστόσο, η URBSFA αντιτάσσει ότι οι κανονισμοί αυτοί αντανακλούν απλώς τη βούληση των μελών των ομοσπονδιών. Προφανώς, είναι της γνώμης ότι πρόκειται για συμφωνίες μεταξύ των συλλόγων. Επειδή, όμως, το άρθρο 85 περιλαμβάνει τόσο τη μια όσο και την άλλη μορφή συνεργασίας, η ακριβής διάκριση δεν έχει σημασία [323].

259. Πλην μιας εξαιρέσεως, κανείς από τους συμμετέχοντες στη διαδικασία δεν επιχείρησε να αμφισβητήσει την άποψη ότι στην παρούσα υπόθεση πρόκειται για συμφωνίες ή αποφάσεις εμπίπτουσες στο πεδίο του άρθρου 85. Μόνον η Γαλλική Κυβέρνηση υποστήριξε στις γραπτές παρατηρήσεις της ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής δεν μπορούν να θεωρηθούν ως συμφωνία ή απόφαση. Η παρακώλυση της ελεύθερης κυκλοφορίας, κατά της οποίας στρέφεται ο Bosman, δεν προκύπτει από την υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως, αλλά από τις απαιτούμενες υψηλές αποζημιώσεις. Τούτο όμως δεν οφείλεται, επίσης, σε εναρμονισμένη πρακτική. Πρόκειται μάλλον για συνέπεια μιας πραγματικής καταστάσεως (la conséquence d'une situation de fait).

Οφείλω να ομολογήσω ότι αδυνατώ να συμφωνήσω με αυτή τη συλλογιστική. Θεωρώ προφανές ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής δεν αποτελούν φυσικό φαινόμενο, αλλά ότι καταρτίστηκαν από τους συλλόγους και τις ομοσπονδίες τους.

γ) Παρακώλυση του μεταξύ κρατών μελών εμπορίου

260. Συμφωνίες και αποφάσεις περιοριστικές του ανταγωνισμού εμπίπτουν στο άρθρο 85 μόνον εφόσον μπορούν να επηρεάσουν το μεταξύ κρατών μελών εμπόριο. Επομένως, στη διάταξη αυτή εμπίπτουν εκείνες μόνον οι συμφωνίες «που είναι ικανές να διακυβεύσουν την ελευθερία του εμπορίου μεταξύ κρατών μελών, κατά τρόπο που θα

322 — ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 25.

323 — Βλ., ωστόσο, κατωτέρω σημεία 278 επ.

μπορούσε να βλάψει την υλοποίηση των στόχων μιας ενιαίας αγοράς μεταξύ των κρατών μελών» [324]. Η διακύβευση αυτή πρέπει, πάντως, να είναι *αισθητή* [325]. Τόσο η μία όσο και η άλλη προϋπόθεση συντρέχουν στην παρούσα υπόθεση. Ως προς τη ρήτρα ιθαγένειας είναι αυτονόητο. Αλλά και οι κανόνες περί μετεγγραφής επηρεάζουν σημαντικά τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ κρατών μελών. Η γλώσσα των αριθμών που παρατέθηκαν αναφορικά με την Ιταλία είναι ιδιαιτέρως σαφής [326]. Εξάλλου, αρκεί η *δυνατότητα* σημαντικής επιρροής του μεταξύ κρατών μελών εμπορίου [327]. Περί αυτού δεν χωρεί αμφιβολία.

261. Οι αντιρρήσεις που διατύπωσε κυρίως η UEFA κατά της απόψεως αυτής δεν πείθουν. Υποστηρίζοντας ότι η μετεγγραφή παικτών δεν αφορά το «εμπόριο», η UEFA παραβλέπει ότι ο όρος αυτός, όπως χρησιμοποιείται στα άρθρα 85 και 86, δεν περιλαμβάνει μόνο την ανταλλαγή εμπορευμάτων, αλλά ολόκληρο το φάσμα των οικονομικών σχέσεων μεταξύ κρατών μελών [328]. Ομοίως, ο ισχυρισμός ότι λίγοι μόνο παίκτες μπορούν να μετεγγραφούν στο εξωτερικό δεν επηρεάζει την υποστηριζόμενη άποψη. Όπως προανέφερα, ο αισθητός επηρεασμός του μεταξύ κρατών μελών εμπορίου μπορεί να είναι δυνητικός. Εξάλλου, από τα προαναφερθέντα αριθμητικά στοιχεία προκύπτει σαφώς ότι οι ρήτρες αυτές ασκούν ήδη σημαντική επιρροή επί του μεταξύ κρατών μελών εμπορίου. Το στοιχείο που ανέφερε η URBSFA, ότι ήδη σήμερα αγωνίζονται στο πλαίσιο του βελγικού πρωταθλήματος πολλοί αλλοδαποί παίκτες, συνηγορεί υπέρ της απόψεως ότι οι εν λόγω κανόνες επηρεάζουν το μεταξύ κρατών μελών εμπόριο. Μάλιστα αποδεικνύουν, κατά τη γνώμη μου, ότι μεταξύ των παικτών υφίσταται έντονο ενδιαφέρον για μετεγγραφή στο εξωτερικό. Όπως προανέφερα, η ρήτρα ιθαγένειας επιβλήθηκε κατά τις δεκαετίες του πενήντα και του εξήντα, εν μέρει δηλαδή μετά την έναρξη της ισχύος της Συνθήκης. Η επιβολή αυτών των κανόνων και η πεισματική υπεράσπισή τους εκ μέρους των ομοσπονδιών, στο πλαίσιο της παρούσας υπόθεσης, θα ήταν ακατανόητη αν αυτοί, πράγματι, δεν ασκούσαν καμία επιρροή στο μεταξύ κρατών μελών εμπόριο. Η ρήτρα ιθαγένειας και οι κανόνες μετεγγραφής μπορούν να αποτρέψουν την πραγμάτωση αντιστοίχων προθέσεων.

δ) Περιορισμός του ανταγωνισμού

262. Θεωρώ προφανές ότι οι επίμαχοι κανόνες θέτουν περιορισμούς στον ελεύθερο ανταγωνισμό, κατά την έννοια του άρθρου 85, παράγραφος 1. Οι *ρήτρες ιθαγένειας* περιορίζουν τις δυνατότητες των συλλόγων να καταστούν ανταγωνιστικοί με την πρόσληψη παικτών. Περιορίζεται, επομένως, ο ανταγωνισμός μεταξύ συλλόγων [329]. Ορθώς παρατήρησε σχετικώς η Επιτροπή ότι οι

324 — Απόφαση της 31ης Μαΐου 1979 στην υπόθεση 22/78, Hugin (Συλλογή τόμος 1979/Ι, σ. 951, σκέψη 17).

325 — Βλ. π.χ. απόφαση της 20ής Ιουνίου 1978 στην υπόθεση 28/77, Tepea (Συλλογή τόμος 1978, σ. 439, σκέψεις 46 και 47).

326 — Βλ. σημείο 57.

327 — Απόφαση της 1ης Φεβρουαρίου 1978 στην υπόθεση 19/77, Miller (Συλλογή τόμος 1978, σ. 47, σκέψεις 14 και 15).

328 — Βλ. π.χ. την απόφαση της 14ης Ιουλίου 1981 στην υπόθεση 172/80, Züchner (Συλλογή 1981, σ. 2021, σκέψη 18). Περισσότερα στοιχεία στο Richard Whish, *Competition Law*, 3η έκδοση, Λονδίνο, Εδιμβούργο, 1993, σ. 220 επ.

329 — Βλ., υπ' αυτή την έννοια, Alessandra Giardini, όπ.π. (υποσημείωση 119), σ. 452· Guido Vidiri: La circolazione dei calciatori professionisti negli stati comunitari ed il trattato istitutivo della CEE, στο: *Il rapporto di lavoro sportivo*, Rimini, 1989, σ. 41, 52· Ruiz-Navarro Pinar, όπ.π. (υποσημείωση 135), σ. 181.

ρήτρες αυτές συνεπάγονται «κατανομή (...) των πηγών εφοδιασμού», κατά την έννοια του άρθρου 85, παράγραφος 1, στοιχείο γ'. Το ίδιο ισχύει και για τους *κανόνες περί μετεγγραφής*. Όπως παρατήρησε η Επιτροπή, οι κανόνες αυτοί υποκαθιστούν το σύνηθες σύστημα προσφοράς και ζητήσεως με έναν ενιαίο μηχανισμό, που έχει ως αποτέλεσμα την συντήρηση της υφισταμένης από πλευράς ανταγωνισμού καταστάσεως αφαιρώντας από τους συλλόγους τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν τις πιθανότητες προσλήψεως παικτών που θα είχαν υπό τους κανονικούς όρους του ανταγωνισμού. Αν δεν υπήρχε η υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως, οι παίκτες θα μπορούσαν να μετεγγράφονται ελεύθερα, μετά τη λήξη του συμβολαίου τους, αναζητώντας εκείνον τον σύλλογο που τους προσφέρει τους καλύτερους όρους. Αποζημίωση μετεγγραφής θα μπορούσε να ζητείται μόνο στις περιπτώσεις κατά τις οποίες υπάρχει σχετική ρήτρα στη σύμβαση μεταξύ του παίκτη και του συλλόγου. Αντιθέτως, το σημερινό σύστημα μετεγγραφών έχει ως συνέπεια να εξακολουθεί να υπάγεται ο παίκτης στον προηγούμενο σύλλογό του ακόμα και μετά τη λήξη του συμβολαίου του με τον εν λόγω σύλλογο. Εφόσον μετεγγραφή είναι δυνατή μόνο κατόπιν καταβολής αποζημιώσεως, το σημερινό σύστημα συντελεί στη συντήρηση της υφισταμένης από πλευράς ανταγωνισμού καταστάσεως. Συνεπώς, η υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι διαδραματίζει ένα «rôle neutre», όπως υποστηρίζει η UEFA. Επομένως, οι κανόνες περί μετεγγραφής περιορίζουν τον ανταγωνισμό [330]. Ο εκπρόσωπος της Δανικής Κυβερνήσεως εξέφρασε την ίδια γνώμη κατά την προφορική διαδικασία.

Συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, όταν οι οικείες συμφωνίες έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του ανταγωνισμού. Στην προκειμένη υπόθεση είναι προφανές ότι οι επίμαχοι κανόνες δεν έχουν μόνο ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του ανταγωνισμού, αλλά ότι αυτό είναι επίσης το αντικείμενο που επιδιώκουν οι σύλλογοι και οι ομοσπονδίες.

263. Ο ανταγωνισμός που περιορίζεται μέσω των κανόνων αυτών είναι ο μεταξύ συλλόγων ανταγωνισμός. Βεβαίως, ο Bosman υποστηρίζει ότι οι επίμαχοι κανόνες περιορίζουν, επίσης, την ελευθερία των παικτών και ότι έχουν ως αποτέλεσμα, κατά τη γνώμη του, να διατηρούν σε χαμηλό επίπεδο τις αμοιβές των παικτών, σε σχέση με το επίπεδο στο οποίο θα είχαν διαμορφωθεί οι αμοιβές αυτές χωρίς τους επίμαχους κανόνες. Ωστόσο, στον ισχυρισμό αυτόν μπορεί να αντιταχθεί ότι ο κάθε μεμονωμένος παίκτης δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επιχείρηση, κατά την έννοια των διατάξεων της Συνθήκης περί συμπράξεων. Ασφαλώς δεν μπορεί να αποκλεισθεί η περίπτωση μεμονωμένα πρόσωπα να θεωρούνται επιχειρήσεις, όταν η δραστηριότητά τους συνίσταται στην παροχή υπηρεσιών έναντι αμοιβής [331]. Όπως, όμως, προανέφερα συντρέχουν πολλοί λόγοι υπέρ της απόψεως να θεωρηθούν οι ποδοσφαιριστές ως εργαζόμενοι και όχι ως παρέχοντες υπηρεσίες [332]. Έχω, συνεπώς, ζωηρές αμφιβολίες αν τα επιχειρήματα που προέβαλε ο Bosman προκειμένου να αποδείξει ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, είναι λυσιτελή.

Το ίδιο ισχύει και για την άποψη του Bosman ότι οι κανόνες περί μετεγγραφής δημιουργούν στεγανά στην αγορά, συντελώ-

330 — Παρόμοια είναι η άποψη του Zäch, όπ.π. (υποσημείωση 152), σ. 852, ο οποίος θεωρεί τους κανόνες περί μετεγγραφής ως «τυπικό παράδειγμα συμπράξεως», κατά την έννοια του άρθρου 85, παράγραφος 1, στοιχείο γ'.

331 — Βλ. π.χ. Lennart Ritter, Francis Rawlinson και W. David Braun, *EEC Competition Law*, Deventer, Boston, 1991, σ. 32· Gleiss/Hirsch, όπ.π. (υποσημείωση 316), σημείο 23 των παρατηρήσεων επί του άρθρου 85, παράγραφος 1.

332 — Βλ. ανωτέρω σημεία 134 και 201.

ντας επίσης στον περιορισμό του ανταγωνισμού. Τα εμπόδια που παρεμβάλλουν οι κανόνες αυτοί είναι καθαρώς οικονομικής φύσεως. Όποιος διαθέτει τους απαιτούμενους χρηματικούς πόρους μπορεί να μετατρέψει έναν ασθενικό και ασήμαντο σύλλογο σε κορυφαίο σύλλογο. Τα παραδείγματα δεν λείπουν. Προς τούτο, είναι αμφίβολο αν το ζήτημα αυτό έχει σημασία στο πλαίσιο της εξετάσεως της πιθανότητας περιορισμού του ανταγωνισμού.

264. Κατά της απόψεως αυτής προβλήθηκαν, στο πλαίσιο της παρούσας δίκης, τριών ειδών αντιρρήσεις. Οι αντιρρήσεις αυτές αφορούν, πρώτον, το ζήτημα αν οι κανόνες περί μετεγγραφής μπορούν να επηρεάσουν τον ανταγωνισμό, τη στιγμή που ισχύουν για όλους τους συλλόγους και, επομένως, από απόψεως ανταγωνισμού συνιστούν έναν ουδέτερο παράγοντα. Σχετικώς έχω ήδη διατυπώσει τη γνώμη μου. Πολύ σημαντικότερα είναι τα δύο άλλα επιχειρήματα. Υποστηρίχθηκε ότι οι επίμαχοι περιορισμοί αποσκοπούν κατά βάθος στην προώθηση του ανταγωνισμού και είναι, επομένως, σύμφωνοι με το άρθρο 85, παράγραφος 1. Υποστηρίχθηκε, επίσης, ότι οι περιορισμοί αυτοί εμπίπτουν στον τομέα του εργατικού δικαίου, στον οποίο το άρθρο 85 δεν έχει ουδεμία εφαρμογή.

265. Όσον αφορά το πρώτο από τα δύο αυτά επιχειρήματα, δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μέριμνα που εκφράζει δεν είναι θεμιτή. Όταν μία ρύθμιση, η οποία εκ πρώτης όψεως περιορίζει τον ανταγωνισμό, είναι ωστόσο αναγκαία προκειμένου ακριβώς να καταστεί δυνατός ο ανταγωνισμός, τότε πρέπει να θεωρείται ότι η ρύθμιση αυτή δεν αντιβαίνει προς το άρθρο 85, παράγραφος 1. Απόρριψη του επιχειρήματος αυτού με το αιτιολογικό ότι το άρθρο 85, *παράγραφος 3*, προβλέπει ήδη τη δυνατότητα απαλλαγής από την προβλεπόμενη στην παράγραφο 1 απαγόρευση των συμπράξεων δεν θα ευσταθούσε.

266. Η UEFA και η Ιταλική Κυβέρνηση αναφέρθηκαν, σχετικά με το ζήτημα αυτό, στην έννοια του rule of reason. Πρόκειται για μια θεωρία που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της αμερικανικής νομοθεσίας περί συμπράξεων. Πυρήνας της νομοθεσίας των Ηνωμένων Πολιτειών περί συμπράξεων είναι η γενική απαγόρευση συμφωνιών περιοριστικών του ανταγωνισμού που προβλέπεται στο τμήμα 1 του *Sherman Act* [333]. Αντιθέτως προς τη διάταξη του άρθρου 85, η αμερικανική νομοθεσία δεν προβλέπει τη δυνατότητα απαλλαγής από την απαγόρευση των συμπράξεων μέσω αποφάσεως των αρμοδίων αρχών. Δεδομένου ότι, κατά βάση, κάθε σύμβαση, από καθαρώς τυπικής απόψεως, περιλαμβάνει περιορισμούς του ανταγωνισμού, ήταν πάντοτε δυσχερές να κριθεί στην πράξη ποιες συμβάσεις εμπίπτουν στη διάταξη αυτή και ποιες όχι. Στη νομολογία αναπτύχθηκε σταδιακά μια διάκριση μεταξύ των συμφωνιών οι οποίες αφ' εαυτών (per se) εμπίπτουν στη διάταξη αυτή και των υπολοίπων συμφωνιών. Αναφορικά με τη δεύτερη αυτή κατηγορία τα δικαστήρια πρέπει να τηρούν ένα rule of reason συνεπαγόμενου για αυτά την υποχρέωση να σταθμίζουν τα στοιχεία μιας συμφωνίας που περιορίζουν τον ανταγωνισμό με τα στοιχεία της ίδιας συμφωνίας που ενισχύουν τον ανταγωνισμό [334].

333 — 15 USCA, άρθρο 1. Η σχετική διάταξη έχει ως εξής: «Every contract, combination in the form of trust or otherwise, or conspiracy in restraint of trade or commerce (...) is hereby declared to be illegal.»

334 — Βλ. π.χ. Whish, όπ.π. (υποσημείωση 328), σ. 19 επ., όπου και περαιτέρω παραπομπές.

267. Επανειλημμένως υποστηρίχθηκε ότι ένας ανάλογος rule of reason πρέπει να εφαρμοστεί και στο πλαίσιο των κανόνων ΕΚ περί συμπράξεων [335]. Ορθώς, όμως, υποστηρίχθηκε κατά της θεωρίας αυτής ότι οι διαφορές των δύο νομικών συστημάτων αποκλείουν μεταφορά της θεωρίας αυτής του αμερικανικού δικαίου στο κοινοτικό δίκαιο [336]. Η νομολογία, επίσης, απέκλεισε μέχρι σήμερα αποδοχή αυτής της θεωρίας. Σε απόφαση που εξέδωσε το περασμένο έτος το Πρωτοδικείο, σαφώς τονίζεται ότι στο κοινοτικό δίκαιο δεν υπάρχουν per se παραβάσεις της απαγορεύσεως του άρθρου 85, παράγραφος 1, μη δυνάμενες να τύχουν απαλλαγής κατά το άρθρο 85, παράγραφος 3 [337]. Σε σειρά αποφάσεων που εξέδωσε το Πρωτοδικείο τον Απρίλιο του τρέχοντος έτους στις υποθέσεις που αφορούσαν τα δομικά πλέγματα που χρησιμοποιούνται για τον οπλισμό σκυροδέματος, αφήνει ανοικτό το ζήτημα της ενδεχόμενης εφαρμογής του rule of reason στο κοινοτικό δίκαιο, καθόσον οι επίμαχοι περιορισμοί του ανταγωνισμού μπορούν να θεωρηθούν ως «per se παραβάσεις» [338].

268. Πάντως, από μια ματιά στη νομολογία συνάγεται ότι κατά την ερμηνεία του άρθρου 85, παράγραφος 1, το Δικαστήριο δεν στηρίζεται σε μια τυπική έννοια του περιορισμού του ανταγωνισμού, αλλά επιχειρεί μια αξιολογική ανάλυση. Θεωρεί π.χ. ότι ρήτρες οι οποίες είναι εξ αντικειμένου απαραίτητες για την εφαρμογή συμβάσεως η οποία δεν δημιουργεί υποψίες ως προς τον σκοπό της δεν συνιστούν περιορισμούς του ανταγωνισμού, κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως. Αυτό ισχύει π.χ. στην περίπτωση (απαραίτητων) απαγορεύσεων του ανταγωνισμού στην περίπτωση μεταβιβάσεως επιχειρήσεως [339]. Το Δικαστήριο θεωρεί, επίσης, ότι συμβιβάζονται με το άρθρο 85, παράγραφος 1, οι περιορισμοί του ανταγωνισμού, όταν από τη μελέτη των περιστατικών της συγκεκριμένης υποθέσεως προκύπτει ότι χωρίς τους περιορισμούς αυτούς ο ανταγωνισμός που επιδιώκεται να διασφαλιστεί δεν θα ήταν δυνατός [340]. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στη σειρά αυτής της νομολογίας αποτελεί η απόφαση του Δικαστηρίου, της 15ης Δεκεμβρίου 1994 [341], την οποία επικαλέστηκε η UEFA κατά την προφορική διαδικασία. Στην υπόθεση αυτή επρόκειτο για το καταστατικό ενός συνεταιρισμού που απαγόρευε στα μέλη του να μετέχουν σε άλλες ενώσεις ευρισκόμενες σε απευθείας ανταγωνιστική σχέση με τον εν λόγω συνεταιρισμό. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το ζήτημα του συμβιβαστού των εν λόγω ρητρών με τους κανόνες της Συνθήκης ΕΚ περί ανταγωνισμού δεν μπορεί να κριθεί «αόριστα», αλλά με βάση το περιεχόμενο των συγκεκριμένων διατάξεων και τις «οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στις σχετικές αγορές». Περαιτέρω διαπίστωσε ότι η συμμετοχή σε ανταγωνιστικούς συνεταιρισμούς παρακωλύει την ομαλή λειτουργία του συνεταιρισμού και τη δυνατότητά του να συνάπτει συμβάσεις. Συνεπώς, η απαγόρευση της διπλής αυτής ιδιότητας του μέλους «δεν συνιστά κατ' ανάγκη περιορισμό του ανταγωνισμού, υπό την έννοια του άρθρου 85, παράγραφος 1» και μάλιστα ενδέχεται «να έχει θετικά αποτελέσματα επί του ανταγωνισμού» [342].

335 — Ενδεικτικώς αναφέρω μόνο τη γνωστή εργασία του René Joliet: *The Rule of Reason in Antitrust Law· American, German and Common Market Laws in Comparative Perspective*, Λιέγη, 1967).

336 — Βλ. π.χ. Schröter, όπ.π. (υποσημείωση 318), επί του άρθρου 85, σημείο 75· Whish, όπ.π. (υποσημείωση 328), σ. 209.

337 — Απόφαση της 15ης Ιουλίου 1994 στην υπόθεση T-17/93, Matra Hachette κατά Επιτροπής (Συλλογή 1994, σ. II-595, σκέψη 85).

338 — Αποφάσεις της 6ης Απριλίου 1995, υπόθεση T-147/89, Société métallurgique de Normandie κατά Επιτροπής (Συλλογή 1995, σ. II-1057, σκέψη 90), και υπόθεση T-151/89, Société des treillis et panneaux soudés κατά Επιτροπής (Συλλογή 1995, σ. II-1191, σκέψη 90).

339 — Βλ. απόφαση της 11ης Ιουλίου 1985 στην υπόθεση 42/84, Remia κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 1985, σ. 2545, σκέψη 20).

340 — Βλ. ιδίως απόφαση της 30ής Ιουνίου 1966 στην υπόθεση 56/65, LTM κατά Maschinenbau Ulm (Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 311).

341 — Απόφαση επί της υποθέσεως C-250/92, DLG (Συλλογή 1994, σ. I-5641).

342 — Όπ.π. (υποσημείωση 341), σκέψεις 31 έως 34.

269. Από τα παραδείγματα αυτά συνάγεται ότι το Δικαστήριο λαμβάνει σοβαρώς υπόψη τους λόγους επί των οποίων στηρίχθηκε η θεωρία του rule of reason. Ωστόσο, παραμένει ανοικτό το ζήτημα αν από τη νομολογία αυτή μπορεί να συναχθεί η ύπαρξη μιας ορισμένης τάσεως στη νομολογία αποδεχόμενης τη θεωρία αυτή στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου [343]. Εν πάση περιπτώσει, η τελευταία από τις προπαρατεθείσες αποφάσεις χαράσσει σαφώς τα όρια αυτής της νομολογίας. Πράγματι, το Δικαστήριο τονίζει σ' αυτήν ότι εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, εκείνοι μόνον οι περιορισμοί που είναι «αναγκαίοι» για τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας του συνεταιρισμού και την ενίσχυση της θέσεώς του κατά τη σύναψη συμβάσεων. Εξάλλου, πρέπει να εξετάζεται αν οι κυρώσεις που προβλέπονται σε περίπτωση μη τηρήσεως των διατάξεων του καταστατικού «δεν είναι δυσανάλογες» σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό και αν η προβλεπόμενη ελάχιστη περίοδος ισχύος της ιδιότητας του μέλους «είναι εύλογη» [344].

Συνεπώς, στη διάταξη του άρθρου 85, παράγραφος 1, δεν εμπίπτουν εκείνοι μόνον οι περιορισμοί του ανταγωνισμού που είναι *απαραίτητοι* για την επίτευξη των επιδιωκομένων, μέσω αυτών των περιορισμών θεμιτών σκοπών.

270. Όπως έχω ήδη τονίσει, το γεγονός ότι οι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας εξαρτήσεως μεταξύ τους διαφοροποιεί σημαντικά τον τομέα αυτόν από τις υπόλοιπες αγορές [345]. Λόγω αυτών των ιδιομορφιών δεν είναι εύκολο να αποδειχθεί αν συγκεκριμένοι περιορισμοί είναι αναγκαίοι για τη διασφάλιση της κανονικής λειτουργίας αυτού του τομέα. Πάντως, στην προκειμένη υπόθεση δεν αποδείχθηκε ότι η ρήτρα ιθαγένειας και οι κανόνες περί μετεγγραφής είναι απαραίτητοι και αναγκαίοι για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Συνεπώς, η εξέταση των ενδεχομένων θετικών επιπτώσεων αυτών των διατάξεων μπορεί να χωρήσει μόνο βάσει του άρθρου 85, παράγραφος 3.

Όσον αφορά τους κανόνες περί μετεγγραφής, έχω ήδη τονίσει, κατά την εξέταση του άρθρου 48, γιατί οι κανόνες αυτοί δεν είναι απαραίτητοι για την επίτευξη των σκοπών που επιδιώκουν, εφόσον βεβαίως οι σκοποί αυτοί είναι θεμιτοί. Υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις, όπως π.χ. η ανακατανομή μέρους των εσόδων, οι οποίες επιτρέπουν την επίτευξη των σκοπών αυτών τουλάχιστον εξίσου αποτελεσματικά με τους επίμαχους κανόνες. Αρκούμαι, συνεπώς, να παραπέμψω σχετικά στις σκέψεις αυτές [346].

Το ίδιο ισχύει για τη ρήτρα ιθαγένειας. Ως προς αυτήν, πάντως, είναι πολύ ευκολότερο να συναχθεί το συμπέρασμα ότι δεν είναι ούτε αναγκαία ούτε απαραίτητη για την επίτευξη του σκοπού που επιδιώκεται με αυτήν [347]. Και ως προς το σημείο αυτό παραπέμπω στις προεκτεθείσες σκέψεις.

343 — Βλ. π.χ. Bellamy & Child: *Common Market Law of Competition*, (επιμέλεια) Vivien Rose, 4η έκδοση, Λονδίνο, 1993, σημείο 2-063.

344 — Όπ.π. (υποσημείωση 341), σκέψεις 35 και 36.

345 — Βλ. ανωτέρω σημείο 227.

346 — Βλ. ανωτέρω σημεία 218 επ.

347 — Βλ. ανωτέρω σημεία 137 επ.

271. Η τελευταία από τις προβληθείσες αντιρρήσεις είναι ότι η παρούσα υπόθεση εμπίπτει στον τομέα του εργατικού δικαίου. Κατά την UEFA πρόκειται για «συγκεκαλυμμένη διαφορά περί αμοιβών». Η σχέση μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου δεν εμπίπτει στις διατάξεις του δικαίου περί ανταγωνισμού. Η UEFA επικαλείται σχετικά το παράδειγμα του αμερικανικού δικαίου.

272. Στην πραγματικότητα, οι κανόνες περί μετεγγραφής αφορούν άμεσα τη σχέση μεταξύ του παίκτη και του (πρώην ή επόμενου) εργοδότη. Αν ο τομέας του εργατικού δικαίου δεν εμπίπτει στον τομέα του δικαίου ανταγωνισμού, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το ίδιο ισχύει και για τους κανόνες περί μετεγγραφής.

Θεωρώ αμφίβολο αν αυτό μπορεί να υποστηριχθεί και ως προς τη ρήτρα ιθαγένειας. Πάντως, εν όψει των σκέψεων που ακολουθούν, παρέλκει η εξέταση αυτού του ζητήματος.

273. Πράγματι, νομίζω ότι δεν υπάρχει κανένας κανόνας κατά τον οποίο οι συμφωνίες που αφορούν σχέσεις εργασίας εξαιρούνται, γενικώς και πλήρως, του πεδίου εφαρμογής των διατάξεων της Συνθήκης ΕΚ περί ανταγωνισμού. Ούτε στο δίκαιο των Ηνωμένων Πολιτειών, το οποίο επικαλείται η UEFA, απαντάται τέτοιος κανόνας. Δεν απαιτείται, στο πλαίσιο της παρούσας υπόθεσης, να εξεταστούν λεπτομερώς η νομική βάση και η πρακτική εφαρμογή της καλούμενης labor exemption [348]. Από αποφάσεις αμερικανικών δικαστηρίων που κατέθεσε η UEFA προκύπτει ότι η εξαίρεση αυτή αφορά *συλλογικές συμβάσεις* μεταξύ εργοδοτικών φορέων και συνδικάτων, καθώς και τις μεταξύ αυτών απαραίτητες συμφωνίες [349]. Η διά νόμου εξαίρεση του μπέιζ μπόλ από το πεδίο εφαρμογής των διατάξεων του δικαίου του ανταγωνισμού αποτελεί, προφανώς, ειδική περίπτωση, η οποία δεν έχει καμία σημασία για την παρούσα υπόθεση, για τον πρόσθετο λόγο ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν περιλαμβάνει αντίστοιχη διάταξη για το ποδόσφαιρο (ή για άλλο άθλημα).

Ο Bosman επικαλέστηκε ιδίως την απόφαση του United States Court of Appeals, Eighth Circuit, στην υπόθεση Mackey κατά National Football League [350]. Η απόφαση αυτή αφορά κανόνες μιας αθλητικής ομοσπονδίας που παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα με τους εξεταζόμενους στην παρούσα υπόθεση κανόνες περί μετεγγραφής. Το αμερικανικό δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι κρινόμενοι κανόνες δεν παρείχαν τη labor exemption και ανέπτυξε ένα σκεπτικό το οποίο είναι πολύ όμοιο με την υποστηριζό-

348 — Για εκτενέστερες παραπομπές βλ. π.χ. τη μελέτη του Gary R. Roberts: Antitrust Issues in Professional Sports, στο: Gary A. Uberstine (επιμέλεια), *Law of Professional and Amateur Sports*, μέρος 2, Deerfiels, Νέα Υόρκη, Rochester, 1994, σ. 19-1 (ειδικότερα σ. 19 έως 45 επ).

349 — Βλ. απόφαση του United States Court of Appeals, Second Circuit, της 24ης Ιανουαρίου 1995, στην υπόθεση *National Basketball Association κατά Williams* [45 F. (Federal Reporter) 3d 684], που επιβεβαίωσε πρωτόδικη απόφαση κατά την οποία το δίκαιο ανταγωνισμού δεν εφαρμόζεται επί των διαπραγματεύσεων για τη σύναψη συλλογικής συμβάσεως (collective bargaining negotiations)· επίσης, την απόφαση του United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit, της 21ης Μαρτίου 1995, στην υπόθεση *Brown κατά Pro Football, Inc.* (50 F. 3d 1041), όπου αναφέρεται ότι κατά τη νομολογία του Supreme Court η labor exemption [εφόσον αυτή δεν προβλέπεται νομοθετικώς (nonstatutory)] συνεπάγεται μια *περιορισμένη* (limited) εξαίρεση από το δίκαιο ανταγωνισμού *ορισμένων* συλλογικών συμβάσεων (some union-employer agreements).

350 — Απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 1976 (543 F. 2d 606).

μενη στις παρούσες προτάσεις άποψη. Πάντως, παρέλκει αναλυτικότερη εξέταση αυτής της αποφάσεως, η οποία αποδίδει την αμερικανική έννομη τάξη.

274. Νομίζω ότι το μόνο χρήσιμο για την κοινοτική έννομη τάξη συμπέρασμα που μπορεί να συναχθεί από το αμερικανικό δίκαιο είναι ότι η διασφάλιση της αυτονομίας των συλλογικών συμβάσεων μεταξύ εργοδοτών και συνδικάτων μπορεί να καταστήσει απαραίτητη την εξαίρεση των συλλογικών συμβάσεων από τους κανόνες του δικαίου ανταγωνισμού, κατά το μέτρο που αυτό είναι αναγκαίο. Πράγματι, όπως συμβαίνει και στην έννομη τάξη των κρατών μελών [351], πρέπει να γίνει δεκτός ανάλογος περιορισμός [352] του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 85. Ο περιορισμός αυτός, εξάλλου, θα είναι μόνο μικρός [353].

275. Πάντως, το ζήτημα αυτό δεν έχει καμία σημασία για την παρούσα υπόθεση. Όπως ορθώς υπογράμμισε η Επιτροπή κατά την προφορική διαδικασία, στην προκειμένη περίπτωση δεν πρόκειται για *συλλογική σύμβαση*, αλλά για *οριζόντιες συμφωνίες* μεταξύ των συλλόγων. Ο λόγος αυτός και μόνον αρκεί να ανατρέψει το επιχείρημα της UEFA. Πράγματι, δεν αντιλαμβάνομαι γιατί *τέτοιες* συμφωνίες ή αποφάσεις θα πρέπει να εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 85 [354].

276. Όπως προανέφερα, στην Ισπανία οι κανόνες περί μετεγγραφής περιλαμβάνονται σε συλλογική σύμβαση. Παρόμοιος είναι μάλλον ο χαρακτήρας της ισχύουσας στη Γαλλία charte de football professionnel [355]. Πάντως, οι διατάξεις αυτές ρυθμίζουν τις μετεγγραφές *εντός* της αυτής ομοσπονδίας. Σε περίπτωση μετεγγραφής σε σύλλογο *άλλου κράτους μέλους* ισχύουν οι κανονισμοί της UEFA και της FIFA, οι οποίοι δεν έχουν ασφαλώς χαρακτήρα συλλογικής συμβάσεως.

Το ίδιο ισχύει, εξάλλου, ως προς τους νόμους ορισμένων κρατών μελών, οι οποίοι επιτρέπουν τη θέσπιση κανονισμών που καθιστούν υποχρεωτική την καταβολή αποζημιώσεως μετεγγραφής. Το μόνο πάντως που θα ήθελα να τονίσω σχετικώς είναι ότι οι νόμοι αυτοί απλώς *επιτρέπουν* τη θέσπιση τέτοιων κανονισμών, αλλά *δεν υποχρεώνουν* τους συλλόγους και τις ομοσπονδίες να θεσπίσουν τους κανονισμούς αυτούς.

351 — Ως προς το γερμανικό δίκαιο βλ. π.χ. Hermann-Josef Bunte: Langen/Bunte, *Kommentar zum deutschen und europäischen Kartellrecht*, 7η έκδοση, Neuwied, 1994, σημεία 155 επ., σχετικά με την παράγραφο 1.

352 — Διαφορετική ωστόσο η γνώμη του Weatherill, όπ.π. (υποσημείωση 135), σ. 69, ο οποίος επικαλείται την έλλειψη σχετικής νομοθετικής διατάξεως προβλέπουσας εξαίρεση.

353 — Βλ. Gleiss/Hirsch, όπ.π. (υποσημείωση 316), σημείο 20 επί του άρθρου 85, παράγραφος 1.

354 — Διαφορετική, ωστόσο, η άποψη του Zäch, όπ.π. (υποσημείωση 152), ο οποίος χωρίς οποιαδήποτε εξέταση του πραγματικού ζητήματος, υποστηρίζει ότι οι κανόνες περί μετεγγραφών αφορούν την αγορά εργασίας και, επομένως, δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 85.

355 — Βλ. ανωτέρω σημεία 31 επ. Δεν είναι ίσως συμπτωματικό ότι στις δύο αυτές χώρες οι κανόνες περί μετεγγραφής είναι περισσότερο ευνοϊκοί για τους ποδοσφαιριστές απ' ό,τι στις άλλες ομοσπονδίες της Κοινότητας.

ε) Άρθρο 85, παράγραφος 3

277. Δεν χρειάζεται να εξεταστεί στο πλαίσιο της προκειμένης υποθέσεως αν οι κανόνες περί μετεγγραφής ή η ρήτρα ιθαγενείας μπορούν να τύχουν απαλλαγής δυνάμει του άρθρου 85, παράγραφος 3. Μόνον η Επιτροπή είναι αρμόδια να χορηγεί τέτοιες απαλλαγές. Προς τούτο, απαιτείται προηγουμένως η υποβολή σχετικής αιτήσεως [356].

278. Για λόγους πληρότητας πρέπει να σημειωθεί ότι δεν μπορεί να αποκλεισθεί θεωρητικώς το ενδεχόμενο, σε περίπτωση υποβολής μιας τέτοιας αιτήσεως, η Επιτροπή να απαλλάξει τους κανόνες αυτούς, τους προσκρούοντες στο άρθρο 48, από την απαγόρευση του άρθρου 85, παράγραφος 1. Δεδομένου ότι μια τέτοια απαλλαγή ουδόλως επηρεάζει την παράβαση του άρθρου 48, θα ήταν εύλογο να λάβει η Επιτροπή υπόψη της το στοιχείο αυτό στο πλαίσιο της διαδικασίας χορηγήσεως απαλλαγής. Εν πάση περιπτώσει, θα πρέπει να επιδιωχθεί ενιαία αντιμετώπιση [357]. Αυτό σημαίνει ότι δεν θα έπρεπε να χορηγηθεί απαλλαγή βάσει του άρθρου 85, παράγραφος 3 [358].

3. *Ερμηνεία του άρθρου 86*

279. Τέλος, πρέπει ακόμα να εξεταστεί αν η ρήτρα ιθαγένειας και οι κανόνες περί μετεγγραφής, που αποτελούν το αντικείμενο της προκειμένης υποθέσεως, συμβιβάζονται με το άρθρο 86 της Συνθήκης ΕΚ. Κατά τη διάταξη αυτή «είναι ασυμβίβαστη με την κοινή αγορά και απαγορεύεται, κατά το μέτρο που δύναται να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών, η καταχρηστική εκμετάλλευση από μία ή περισσότερες επιχειρήσεις της δεσπόζουσας θέσης τους εντός της κοινής αγοράς ή σημαντικού τμήματός της».

280. Έχω ήδη τονίσει, κατά την εξέταση του άρθρου 85, ότι οι επαγγελματικοί σύλλογοι μπορούν να θεωρηθούν ως επιχειρήσεις, κατά την έννοια αυτής της διατάξεως. Το ίδιο ισχύει για τις ομοσπονδίες, καθόσον αναπτύσσουν αυτοτελώς οικονομική δραστηριότητα. Έχω, επίσης, ήδη τονίσει ότι οι επίμαχοι κανόνες επηρεάζουν το μεταξύ κρατών μελών εμπόριο [359].

281. Το σημαντικότερο από τα προβλήματα που απομένουν ακόμα να εξεταστούν είναι αν, στην προκειμένη περίπτωση, υπάρχει *δεσπόζουσα θέση*, κατά την έννοια του

356 — Η Castellaneta, όπ.π. (υποσημείωση 136), σ. 659, ορθώς παρατηρεί ότι η gentlemen's agreement μεταξύ της Επιτροπής και της UEFA, του έτους 1991, που αφορά τους νέους κανόνες της UEFA, δεν συνιστά απαλλαγή κατά την έννοια του άρθρου 85, παράγραφος 3. Μια τέτοια απαλλαγή χορηγείται μόνο διά τυπικής αποφάσεως. Τέτοια όμως απόφαση δεν υφίσταται όπως έχει διαπιστώσει το Δικαστήριο κατόπιν προσφυγής του Bosman (βλ. διάταξη της 4ης Οκτωβρίου 1991 στην υπόθεση C-117/91, Bosman κατά Επιτροπής, Συλλογή 1991, σ. I-4837, σκέψεις 13 έως 15).

357 — Υπ' αυτήν την έννοια επίσης Marticke, όπ.π. (υποσημείωση 123), σ. 74. Βλ. επίσης τις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του Weatherill, όπ.π. (υποσημείωση 135), σ. 88 επ.

358 — Σχετικώς με τη ρήτρα ιθαγένειας βλ. επίσης Giardini, όπ.π. (υποσημείωση 119), σ. 455· ομοίως Peter Karpenstein: Der Zugang von Ausländern zum Berufsfußball innerhalb der Europäischen Gemeinschaft, στο: *Sportrecht in Europa*, Michael R. Will (επιμέλεια), Χαϊδελβέργη, 1993, σ. 171, 188.

359 — Βλ. ανωτέρω σημεία 255 επ., αφενός, και 260 επ., αφετέρου.

άρθρου 86. Κατά τη νομολογία, με τον όρο αυτόν υπονοείται «η κατάσταση οικονομικής ισχύος μιας επιχειρήσεως, που της δίνει την εξουσία να εμποδίζει τη διατήρηση αποτελεσματικού ανταγωνισμού στη σχετική αγορά, παρέχοντάς της τη δυνατότητα να συμπεριφέρεται σε σημαντική έκταση ανεξάρτητα έναντι των ανταγωνιστών, των πελατών της και, τελικά, των καταναλωτών» [360]. Όπως προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 86, είναι δυνατόν περισσότερες της μιας επιχειρήσεις να κατέχουν, από κοινού, δεσπόζουσα θέση.

282. Το πρώτο που πρέπει να διευκρινιστεί είναι αν, στο πλαίσιο της παρούσας υπόθεσης, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι σύλλογοι ή οι ομοσπονδίες που αυτοί συναποτελούν. Δεδομένου ότι οι επίμαχοι κανόνες περιλαμβάνονται στους κανονισμούς των ομοσπονδιών, είναι προφανές ότι πρέπει να εξεταστεί η θέση τους στην αγορά. Προκειμένου π.χ. για το ζήτημα της διαθέσεως τηλεοπτικών δικαιωμάτων για την αναμετάδοση των αγώνων του Champions League της UEFA, είναι προφανές ότι θα πρέπει να εξεταστεί η ισχύς της UEFA στην αγορά, καθόσον αυτή διοργανώνει, από αθλητικής και εμπορικής πλευράς, αυτούς τους αγώνες. Ωστόσο, στην παρούσα υπόθεση πρόκειται για τους κανόνες που ρυθμίζουν την πρόσληψη παικτών. Ορθώς παρατήρησε σχετικώς η Επιτροπή ότι στην πρόσληψη παικτών προβαίνουν οι σύλλογοι και όχι οι ομοσπονδίες. Συνεπώς, οι κανόνες αυτοί αποτελούν, κατά τη γνώμη της, συμφωνίες μεταξύ των συλλόγων. Προς τούτο, πρέπει να εξεταστεί η τυχόν δεσπόζουσα θέση του συλλόγου και όχι της ομοσπονδίας. Θεωρώ ότι το επιχείρημα αυτό είναι βάσιμο. Το συμπέρασμα αυτό συμφωνεί απόλυτα και με τη γνώμη που διατύπωσαν η Επιτροπή και η URBSFA, κατά την οποία οι επίμαχοι κανόνες δεν έχουν επιβληθεί από τις ομοσπονδίες, αλλά αντανακλούν πιστά τη βούληση των συλλόγων.

Δεν απαιτείται συνεπώς να εξεταστεί, στο πλαίσιο της προκειμένης υποθέσεως, αν η UEFA κατέχει δεσπόζουσα θέση έναντι των ομοσπονδιών που την απαρτίζουν ή αν υποχρεωτικά σε κάθε κράτος μέλος μπορεί να υπάρχει μία μόνον ομοσπονδία.

283. Η ρήτρα ιθαγένειας περιλαμβάνεται στους κανονισμούς των επι μέρους ομοσπονδιών, ενώ οι κανόνες περί μετεγγραφής προς άλλα κράτη μέλη στους κανονισμούς της UEFA και της FIFA. Ανακύπτει σχετικώς το ερώτημα αν, στην πρώτη περίπτωση, οι επαγγελματικοί σύλλογοι που είναι μέλη της αντίστοιχης ομοσπονδίας και, στη δεύτερη περίπτωση, οι επαγγελματικοί σύλλογοι ολόκληρης της Κοινότητας κατέχουν *συνολικώς* δεσπόζουσα θέση. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται από τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορεί να γίνει δεκτή η ύπαρξη *συλλογικής* δεσπόζουσας θέσης.

284. Η Επιτροπή έχει επανειλημμένως δεχθεί, με τις αποφάσεις που εκδίδει επί συγκεκριμένων υποθέσεων, τη δυνατότητα συλλογικής δεσπόζουσας θέσης [361]. Το

360 — Απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1979 στην υπόθεση 85/76, Hoffmann-La Roche κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1979/Ι, σ. 215, σκέψη 38)· νομολογία παγιωθείσα.

361 — Βλ. π.χ. απόφαση 89/93/ΕΟΚ της 7ης Δεκεμβρίου 1988 (επίπεδος ύαλος) (ΕΕ 1989, L 33, σ. 44, σημεία 78 επ.)· απόφαση 92/262/ΕΟΚ της 1ης Απριλίου 1992 (εφοπλιστικές επιτροπές Γαλλίας και κρατών Δυτικής Αφρικής) (ΕΕ L 134, σ. 1, σημεία 55 επ.) και απόφαση 93/82/ΕΟΚ της 23ης Δεκεμβρίου 1992 (CEWAL κ.λπ.) (ΕΕ 1993, L 34, σ. 20, σημείο 57). Βλ. επίσης τις αποφάσεις που εκδόθηκαν στον τομέα του ελέγχου των συγχωνεύσεων, όπως π.χ. απόφαση 92/553/ΕΟΚ της 22ας Ιουλίου 1992 (Nestlé κατά Perrier) (ΕΕ L 356, σ. 1, σημεία 108 επ.).

Δικαστήριο και το Πρωτοδικείο έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα αυτό δύο φορές. Στην εκδοθείσα το έτος 1994 απόφαση Centre d'insiménation de la Crespelle [362] επρόκειτο για γαλλική νομοθετική ρύθμιση βάσει της οποίας είχαν παραχωρηθεί αποκλειστικά δικαιώματα, εντός οριοθετημένης ζώνης, σε 50 κέντρα γονιμοποιήσεως βοοειδών. Το Δικαστήριο έκρινε ότι με τη δημιουργία αυτής της σειράς εδαφικώς περιορισμένων μονοπωλίων, τα οποία όμως καλύπτουν στο σύνολό τους ολόκληρη την επικράτεια της Γαλλίας, θεμελιώνεται δεσπόζουσα θέση κατά την έννοια του άρθρου 86 [363]. Πολύ σημαντικότερη για την παρούσα υπόθεση είναι η απόφαση του Πρωτοδικείου στην υπόθεση SIV [364], η οποία εν τω μεταξύ κατέστη τελεσίδικη. Το Πρωτοδικείο υπογράμμισε ότι:

«Δεν μπορεί, καταρχήν, να αποκλειστεί το ενδεχόμενο δύο ή περισσότερες ανεξάρτητες οικονομικές ενότητες να συνδέονται σε μια συγκεκριμένη αγορά με τέτοιους οικονομικούς δεσμούς ώστε να κατέχουν από κοινού δεσπόζουσα θέση σε σχέση με άλλους επιχειρηματίες στην ίδια αγορά. Πρέπει εν τούτοις να υπογραμμιστεί ότι, για να αποδειχθεί η παράβαση του άρθρου 86 της Συνθήκης, δεν αρκεί (...) η "ανακύκλωση" των πραγματικών περιστατικών που συνιστούν παράβαση του άρθρου 85 και η στηριζόμενη σε αυτά διαπίστωση ότι τα μέρη μιας συμφωνίας ή μιας αθέμιτης πρακτικής κατέχουν από κοινού ένα σημαντικό μερίδιο της αγοράς, ότι από μόνο το γεγονός αυτό κατέχουν συλλογική δεσπόζουσα θέση και ότι η αθέμιτη συμπεριφορά τους αποτελεί κατάχρηση της θέσεως αυτής.» [365]

285. Νομίζω ότι οι σύλλογοι που μετέχουν σε μια επαγγελματική διοργάνωση «συνδέονται με τέτοιους οικονομικούς δεσμούς» ώστε να θεωρηθεί ότι κατέχουν από κοινού δεσπόζουσα θέση στην αγορά. Υπέρ της απόψεως αυτής συνηγορεί και το γεγονός στο οποίο πλειστάκις αναφέρθηκα ότι οι σύλλογοι πρέπει να συνδέονται μεταξύ τους, αν θέλουν να έχουν επιτυχία [366]. Παρόμοια φυσική κοινότητα συμφερόντων είναι δύσκολο να βρεθεί σε άλλο οικονομικό κλάδο.

286. Πάντως, παρέλκει η επισταμένη εξέταση αυτού του ζητήματος. Πράγματι, η παρούσα υπόθεση δεν αφορά την ισχύ που αποκτούν οι σύλλογοι αυτοί στην αγορά έναντι των ανταγωνιστών τους, των αγοραστών ή των καταναλωτών [367]. Οι *παίκτες* δεν ανήκουν, κατά τη γνώμη μου, σε καμία από τις κατηγορίες αυτές. Το ζήτημα αυτό θα μπορούσε να ανακύψει αν — για να αναφερθώ σε ένα γνωστό ήδη παράδειγμα — οι σύλλογοι, ως όμιλος, επιχειρούσαν να διαθέσουν τα τηλεοπτικά δικαιώματα για τους αγώνες τους. Η παρούσα υπόθεση, όμως, αναφέρεται μόνο σε κανόνες που ρυθμίζουν τη δυνατότητα προσλήψεως παικτών. Οι κανόνες αυτοί περιορίζουν τον μεταξύ συλλόγων ανταγωνισμό. Αντιθέτως, δεν συντρέχει περίπτωση καταχρήσεως,

362 — Απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 1994, υπόθεση C-323/93 (Συλλογή 1994, σ. I-5077).

363 — Όπ.π. (υποσημείωση 362), σκέψη 17.

364 — Όπ.π. (υποσημείωση 313). Η απόφαση αυτή εκδόθηκε επί προσφυγής κατά της παρατιθέμενης στην υποσημείωση 361 αποφάσεως της Επιτροπής, της 7ης Δεκεμβρίου 1988.

365 — Όπ.π. (υποσημείωση 313), σκέψεις 358 και 360.

366 — Βλ. π.χ. ανωτέρω σημείο 227.

367 — Βλ. την παρατεθείσα στο σημείο 281 απόφαση του Δικαστηρίου.

κατά την έννοια του άρθρου 86, καθόσον οι κανόνες αυτοί αφορούν αποκλειστικώς τη σχέση μεταξύ των συλλόγων και των παικτών τους.

Καταλήγω λοιπόν στο συμπέρασμα, όπως η UEFA, η URBSFA, η Επιτροπή και η Ιταλική και η Γαλλική Κυβέρνηση, ότι δεν συντρέχει παράβαση του άρθρου 86.

Γ — Πρόταση

287. Προτείνω να δοθεί η ακόλουθη απάντηση στα ερωτήματα του Cour d'appel της Λιέγης:

«1. Το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει:

α) να ζητεί και να λαμβάνει ένας ποδοσφαιρικός σύλλογος χρηματικό ποσό στην περίπτωση που άλλος σύλλογος προσλαμβάνει έναν από τους παίκτες του, του οποίου το συμβόλαιο έχει λήξει·

β) να περιορίζεται η πρόσβαση παικτών που έχουν την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους στους αγώνες μεταξύ συλλόγων που διοργανώνουν εθνικές ή διεθνείς ομοσπονδίες.

2. Το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΚ έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει συμφωνίες μεταξύ συλλόγων και αποφάσεις αθλητικών ομοσπονδιών το περιεχόμενο των οποίων αντιστοιχεί στα διαλαμβανόμενα στα ανωτέρω σημεία 1α και 1β.»